

műhely

2021

/3

Sajó László, Boda Magdolna, Fellingner Károly, Kiss Judit Ágnes, Benkő Attila, Vörös Viktória, Molnár Illés, Arató Zsófia, Szabó Dárió, Tönköl József, Botos Ferenc, Kemsei István versei; **Juhász Zsuzsanna, N. Tóth Anikó, Kovács Katalin, Röhrig Eszter** prózája; **Biernaczky Szilárd, Pusztai Ilona** tanulmányai; **Isidora Sekulić** útirajza; **Hannes Böhringer** esszéje; kritikák Selyem Zsuzsa (**P. Simon Attila**), Bartók Imre (**Pintér Kitti**), Halász Rita (**Venyercsán Dávid**), Mécs Anna (**Vidosza Eszter**) és Juhász Attila (**Kiss Georgina**) kötetéről; **Jáger Viktor** fotói

„Ha az ember ténylegesen nem tudja, mi illendő, nem képes megfelelően ténykedni. Az illendőség azonban nagyfokú konvencionalitást feltételez, általános megegyezést arról, hogy egy ilyen vagy olyan helyzetben mi megfelelő. Csak ha az ember ismeri a konvenciókat, akkor tudja személyesen értelmezni és mértékkel, alkalmasan áthágni. Az elegancia az alkalmas, az illő virtuóz kezelése, a megfelelő időben megfelelő megszólalás vagy jelzés biztos érzete. A megszokottak tekintetbevétele az eleganciát gyakran tartózkodóvá, szinte észrevétlenné teszi. Nemritkán csak a második pillantásra vevődik észre. Ezért kevésbé alkalmas a megkülönböztetésre egy konvencióban bizonytalan vagy azoktól megfosztott tömegtársadalomban. Az ilyen társadalom nem az elegáns, hanem az excentrikus, extravagáns viselkedést váltja ki.” (74.) Hannes Böhringer elmés megjegyzésével köszöntöm olvasóinkat – ezúttal eleganciáról szóló esszéjét közöljük Tillmann József A. fordításában. Böhringer pontosan azokra a szinte meghatározhatatlan finom határokra és nüansznyi különbségekre irányítja rá a figyelmünket, melyek világokat, világlátásokat tudnak elválasztani. Az esztétikának, a filozófiának és az irodalomnak soha nem szabad feladnia arra irányuló törekvéseit, hogy nyitott maradjon az ilyen semmiségeknek tűnő, de valójában sorsokat eldöntő érzetek megfigyelése iránt. Csak ilyen attitűddel jár együtt a kutakodás iránti elkötelezettség is, mely szerzőink jóvoltából lehetővé teszi, hogy rendszeresen olyan írásokat mutathassunk Önöknek, melyek kevésbé ismertek, de kiugró értékeket képviselnek. Jelen lapszámunkban például – Pusztai Ilonának köszönhetően – izgalmas naplórészleteket olvashatnak Isidora Sekulićtól (1877–1958), a szerb irodalom első világirodalmi rangú írónijétől.

Takács Nándor szerkesztő kollégám a nosztalgia motívuma köré szervezte a vers- és prózarovatban megjelenő munkákat: „A lapszám szövegei az otthonkeresés, a hazatalálás motívumai köré szerveződnek, és az otthon fogalmával változatos megközelítésben találkozunk bennük: egy kapcsolat meghittségében, egy festmény képzeletbeli tereiben, rezervátumok szorításában vagy épp a virtualitás zavarba ejtő szféráiban. A versek és prózai írások közül több az elveszített otthont idézi fel, teret engedve a tarkovszkiji értelemben vett *nosztalgiának*.” Reméljük, hogy a versek, prózák és tanulmányok mellett a kritika rovatban is találunk olyan újdonságokat, melyek további olvasásra, keresgélésre ösztönzik Önöket!

Horváth Nóra
főszerkesztő

Tartalom

SZÓ – KÉP – KÉPZE(LE)T – ÖSZTÖNÖS RENDEZÉSI ELVEK MENTÉN: JÁGER VIKTOR	.....	5
A KÉPEK JEGYZÉKE	.....	6
•		
SAJÓ LÁSZLÓ:	Versek a rezervátumból.....	7
	Totem.....	7
	Föld, tűz, levegő, víz.....	8
	A holt folyó.....	9
	Dobszóló.....	10
BODA MAGDOLNA:	a has és a szív kontextusa.....	11
	pléhbögre.....	11
	esti mese.....	12
	apám.....	12
FELLINGER KÁROLY:	Szerelmesvers.....	13
	Egyedül.....	13
	Hídavatás.....	13
KISS JUDIT ÁGNES:	A szerelmes.....	14
	Levél a régihez.....	15
BENKŐ ATTILA:	Mezítláb a szigeten.....	17
	Nyári esték.....	17
	B. bácsi.....	17
VÖRÖS VIKTÓRIA:	Az utazás.....	18
	Babits Esztergomban.....	19
MOLNÁR ILLÉS:	Képalírás.....	20
	Mélytengeri fák.....	20
ARATÓ ZSÓFIA:	Felriadás I. (2019. június).....	21
	Felriadás II. (2021. június).....	21
	Valami furcsa.....	21
SZABÓ DÁRIÓ:	Fekete-fehér.....	22
	Farkasszem.....	22
	Vándorút.....	23
TÖNKÖL JÓZSEF:	Isten veled.....	24
	Lakunk ezután hattyúkkal.....	25

BOTOS FERENC:	Város és öböl.....	26
	Ananké	26
	Tabula rasa	27
	Berda remineszcenciák.....	28
	Tihanyi imádság	28
	Feketehegyi emlékezés.....	29

•

MŰHELY-ROVAT

KEMSEI ISTVÁN:	Történelem	30
----------------	------------------	----

•

JUHÁSZ ZSUZSANNA:	Köldökszínór (magzat-tényirodalom), 2. rész.....	31
N. TÓTH ANIKÓ:	SPE ET PATIENTIA (A selmeci különös hölgy legendáriumból).....	35
KOVÁCS KATALIN:	A hegedűművész	41
	Armorica	42
	Nosztalgiatöredékek.....	43
RÖHRIG ESZTER:	Élan vital	44

•

BIERNACZKY SZILÁRD:	Haditengerészből néprajzi felfedező – Magyar László életéről és az angolai népek körében végzett kutatásairól	47
PUSZTAI ILONA:	Egy korát megelőző szerb író, Isidora Sekulić portréja a <i>Pisma is Norveške</i> tükrében	55
ISIDORA SEKULIĆ:	Norvégiai levelek (részletek)	59
HANNES BÖHRINGER:	Elegancia.....	74

•

P. SIMON ATTILA:	Kutyából nem lesz novella (Selyem Zsuzsa: <i>Az első világvége, amit együtt töltöttünk</i>).....	76
PINTÉR KITTI:	Liber ruinarum (Bartók Imre: <i>Majmom, Vergilius</i>).....	79
VENYERCSÁN DÁVID:	A kis habléány hangja (Halász Rita: <i>Mély levegő</i>).....	81
VIDOSA ESZTER:	Szakadozó valóságok (Mécs Anna: <i>Kapcsolati hiba</i>).....	83
KISS GEORGINA:	A szemem felejtett nagyító esete (Juhász Attila: <i>Lassú nézés</i>).....	86

SZÓ – KÉP – KÉPZE(LE)T – Ösztönös rendezési elvek mentén

Jáger Viktor

Fotográfiával 2016 óta foglalkozom aktívan. 2019-ben kaptam meg diplomámat a Szellemkép alkotói fotográfia szakán. Gondolataim vizuális közlése számomra az önkifejezés olyan formája, melynek tartalmáról sokszor magam sem tudok, inkább csak érzem, mivel olyan mélyről fakadnak a megvalósítani vágyott témák, hogy lehetetlen csupán a tudatos szinttel magyarázni őket. Talán innen fakad művészeti programom csaknem állandó elemeinek, az álomszerűségnek és a kétértelműségnek a gyakori leképezése.

Az álomszerűséget a női jelenlétnek az elhagyott vidéki és külvárosi helyszínekkel és a természetes környezettel alkotott reakcióinak alternatív valósága formálja meg, melynek hiteles megvalósításában a tudatos rendezés mellett az alkotásban résztvevők improvizációja is lényeges szempont számomra. A megtalált helyszínek által kiváltott és megvalósított gondolatok, érzések egyéni ízeket és intuitív árnyalatokat adnak annak a leképezett, gyakran erotikus álomnak, melynek valóságos felületéről a filmrétegben statisztikusan elhelyezkedő ezüstsó-kristályokra visszaverődő fény létrehozza a megvalósult álom kétdimenziós képét. Tulajdonképpen ösztönösen követem a Tarr Béla-i rendezési elvet, melyben szintén maga a helyszín az origó, melynek sajátosságai meghatározzák az emberi reakciókat. A témaválasztás és a „vintage” műtermék létrehozása, vagyis a téma megálmodásától a kész képig való saját kézzel történő hívási és nagyítási eljárások alkalmazása megköveteli az analóg képi kidolgozást, melynek végterméke a kézzel fogható, egyéni jellegekkel rendelkező analóg fotográfia. Bizonyos témák esetében egyedi hívási metódusokkal is kísérletezem, és figyelem a létrehozható kép és anyag relációját. A digitális, szakaszos jelekből álló „világ” számomra képileg is és filozófiai értelemben is idegen, szemben a folyamatos jelekből álló analóg „világgal”. Itt csupán értékválasztásról és nem értékítéletéről van szó. Nikolaus Harnoncourt, a historikus zenei előadásmód nagymestere azt mondja, hogy minden kor művészete azt fejezi ki, amiben benne él. Vagyis ebből a szempontból ma, 2021-ben a digitális fotográfia a korhű és a hiteles.

Ha körülnézünk a kortárs művészet platformjain, a reprodukciós kényszertől szenvedő és korlátlanul fogyasztó digitális kor lenyomata sokszor pont az elidegenedése miatt hiteles. Úgy gondolom, az elidegenedés a kortárs fotóművészetben is végtelenül hitelesen jelenik meg, ugyanakkor az archaikus technikák népszerűvé válásának háttérében pontosan a tudományos, ugyanakkor egymástól és az érzelmeinktől eltávolodó pixel-korunk ellen való lázadás jelenik meg, és válik más alkotók számára is olyan szívből jövő kifejezési formává, amellyel teljes mértékben azonosulni tudnak.

Jäger Viktor

(Pécs, 1978):
okleveles geológus
(PhD, ELTE), alkotói
fotográfus (Szellemkép
Szabadiskola).

Kiállítások:

*Pattog a zománc (egyéni):
Almalomb, Hosszúhetény,
2016
Feminine/Masculine
(csoportos): PH21 Gallery,
Budapest, 2020
Imagination (csoportos):
PH21 Gallery, Budapest,
2020
The art of photography
(csoportos): PH21 Gallery
& KromArt Gallery, Róma,
2020
Alchimia Feminea
(egyéni): Pécsi Fotó
Hetek, megnyitó, Trezor
rendezvényház Pécs, 2020*

www.jagerviktor.com

A képek jegyzéke

- Borító 1 (címlap): Jelenlét (2017)
- Borító 2 (hátlap): Baranya (2016)
- Borító 3: Baranya (2016)
- Borító 4: Jelenlét (2017)
- 2. o.: Baranya (2016)
- 5. o.: Baranya (2016)
- 6. o.: Baranya (2016)
- 10. o.: Jelenlét (2017)
- 16. o.: Jelenlét (2017)
- 19. o.: Hamis eszmény (2019)
- 23. o.: Hamis jelen (2017)
- 24. o.: Hamis jelen (2017)
- 25. o.: Hamis jelen (2017)
- 27. o.: Hamis eszmény (2019)
- 29. o.: Hamis eszmény (2019)
- 37. o.: 1985 (2017)
- 63. o.: Baranya (2017)
- 67. o.: Baranya (2017)

SAJÓ LÁSZLÓ
Versek a rezervátumból

Totem

ahol leszakadnak
a sziklafalak
a mélybe
vége-
láthatatlan
kanyonokban nem patak
csörgedez
óriás csörgőkígyó
szörnyeteg
tekereg
forró köveken
lassan nem sebesen
sikló
szikláktól sebesen
nem folyó hömpölyög
két totemoszlop
sziklafal között
húsáig foszlott
a bőre
feje már átjutott
a rezervátumon
siklik a kígyó előre
önmaga körül forgó szél sziszeg
innen soha nem ér ki
csak halálát éri meg
de halálát még megéli
sírja szülőhelye a kígyófészek
fejét célozzák a mesterlövészek
hol leszakadnak a
sziklafalak
holt kanyonban
tapodtat
se mozdul nem patak
csörgedez
a halál völgye ez
nem folyó hömpölyög
a fejen lőtt dögöt
tüntessük el innen
mélybe szakadó
sziklafalakon
alászállnak
a navahók
ez nem állat
kígyóisten
halálnak
halála
mindent
felzabálnak
belőle
nem marad
semmi se
semmi
hol leszakadnak a
sziklafalak
se bőre
se húsa szíve
sem mi

Sajó László

(Sátoraljaújhely, 1956):
költő, író. Mint ilyenek,
van számos könyvem (a
legutóbbi: *Kujjon éneke
szeretőjéhez*, 2020) és né-
hány díjam (Déry-, Nagy
Gáspár-, Zelk-díj).
És vannak terveim, az
első: valahol Budapesten
(ahol élek, élnék) meg-
iszom egy korsó sört és
nem törölöm le a habot.

A szerző portréját Kozma
Zsuzsanna készítette.

Föld, tűz, levegő, víz

rossz föld nem terem itt meg semmi
kiszáradt kanyonokban víznek nyoma sincs
legelőinkről kipusztulnak a vadlovak is
a bölényeket kiirtotta a jenki
ne legyen mit enni
most mi következünk *a halott indián a jó
indián* pusztuljon minden nyavalyás navahó
jöttünk a Könnyek Ösvényén Hosszú Sétán erőltetett menetben
őseink termő földje felégetve
állataink leölve
jöttünk e kietlen földre
észak-nyugatról dél-keletre
a cserjés sztyeppe
homokját a rezervátum határáig
hordja a szél és megáll itt
csak eddig mehet
idáig engedi a rendelet
a füst is itt lebeg
vízszintesen
a rezervátum felett
nem küldhetünk SOS füstjelet
mindenünk kint rekedt
az életünk az istenek
a nyár tűzforró a tél jéghideg
mint az ősök
Alaszkában
hóba ásva
én
a sztyeppén
fából földből
kunyhót építetek
kiülök elé nem csinállok semmit
a munkanélküli segílyt küldik a jenki
a turistáknak felveszem tolldíszem
sorban állnak üveg whisky a szelfi
eléldegélek tüzes vízen
iszogatom a whiskyt
a kunyhóban a rezervátumban nincs víz
öreg navahó maga alá piszkit
még nem halott érez melege van fázik
ordít hiszi elhallatszik Alaszkáig
ősei földjére az örök vadászmezőkre
bemegy kunyhójában utoljára dől le
és mikor testét az északi falon át kiviszik
a kanyonban meglátja a hömpölygő Mississippit

A holt folyó

ad notam *Old Man River*

Messze jár innen a Mississippi,
Átszakítva rezervátumát,
Őseinkhez könnyeink elviszi,
Üres medrét, csak azt hagyta ránk.

Te, elhagyott, kiszáradt kanyon,
Én itt hallgatom a sziklafalon,
Hogy két fal között
Csak kő hömpölyög tovább.

A préri sivár földjébe kivájt
Sírod kőszilárd, örök, holt világ,
A két fal között
Csak kő hömpölyög tovább.

Mennék én is, de nem lehet,
A rezervátumrendelet
Kivégzőcölöphöz kötött,
És a kő csak hömpölyög.

Az élet nehéz és édeskevés
A megélhetés, nincs whiskyre pénz,
Az életemet
Én így tengetem tovább.

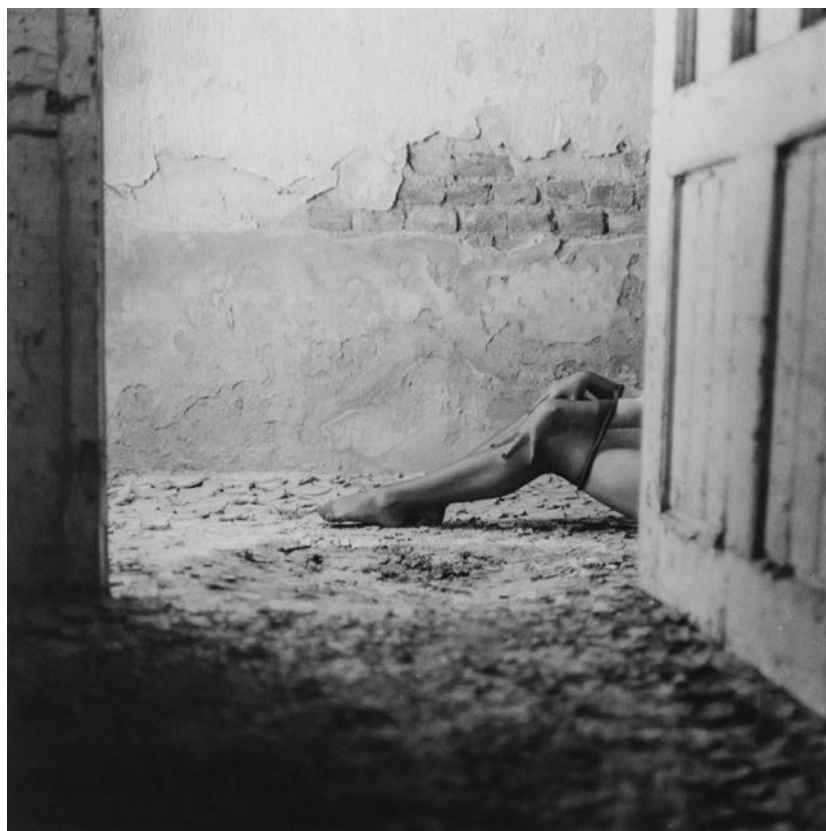
Félvér vagyok és félig halott,
De arcom ragyog, ha dollárt kapok,
Az élet nem ér
Már semmit, de él tovább.

Messze jár innen a Mississippi,
Ő elhagyta rezervátumát,
Óceánba könnyeink elviszi,
Engem is vár egy szebb, Új Világ.

Kővölgy fölött kondor köröz,
Várja a dögöt, ne várjon, jövök,
Csak testem marad,
A lelkem szabadon száll!

Dobszóló

novemberi naptojáson ül a borzasztó ködkotlós ül a naptojáson
a köd kotlósa soha nem száll le róla a ködkotlós a köd soha nem száll fel
fel soha nem száll el ez a borzasztó ködkotlós minden csupa nyirok
borzadt toll moccan a ködkotlós riasztók némítják el a dobszólót
autók tapogatják a ködkotlóst rohannak a mentők bele a ködbe
a ködkotlós bele fröccsen villogó vijjogó szirénák mint vijjogó
keselyűk marcangolják a ködkotlóst száll a véres toll végtelen autó-
pályák kanyonok kanyarognak artériák vér üti át a tollködöt
minden hullámhosszon tömött sorokban hosszan várakoznak a keselyűk
a mentők egymásba rohannak záptojásnapok minden nap rohadt nap
egyetlen hatalmas parkoló a rezervátum egyhelyben járnak a motorok
gázt adnak a kipufogók füstölögve szmogot fecskendeznek a ködbe emberek
maszkban keselyű rebben bemondják a hírekben odakint tavasz van nyár és
tél és húsvét odakint süt a nap egy másik itt csak a köd örök böjt örök advent
a következő nap se látszik csak a köd csak a csöndben a tompán szóló
dobszóló nem jut messzire a rezervátum faláig szól IDE NE JÖJJÖN
SENKI BE A HALÁL JÁR ITT nem száll tollpihého nem száll le a ködkotlós
ül a naptojáson itt soha nem múlik el se jön a karácsony nem száll fel a köd
marad süt a nap máshol a naptojásból az éj kígyója kicsusszan és a sötétség
előmlik a földön tojánhéjdarabokra tört napok ropognak soha nem jön a holnap
tojáséj rezervátuméden heródeshalál rád talál hol van meg sem született a kiseded
a vak isten szemgolyója a nap végigvonul az égen üres szemgödre a föld
a sötétben megmarad most és mindörökre a köd de az örök köd fölött egy csillag
tündököl és fényeskedik nekik elevenek holtak tapogatóznak lélektől lélekig
mondd hogy hol vagy
vége a dobszólónak

vasalt ágyneműbe fekszem
esténként megpaskolom
a párnám
aztán nonfiguratív álmokat álmodom

olyat hogy
a múlt gyümölcsízű rágó
egyre múlik az íze
de kitartóan rágom
mert mi mást tehetnék
a jelen nem adja magát
a jövő meg még nincsen kész

a sok rágástól
már fárad az arcizmom
a szavakat kellene rágnom
de mind száraz kenyérhéj
törnek
hogy meg ne fulladjak
apró falatokban nyelek le
egész verseket
éjjel meg a szívem fájlalom

pléhbögre

a vásárban majdnem vettem
egy pléhbögrét
a bölcsődében ilyenből itatták
velem a kamillateát
hogy ne sírjak órákig
anyám után
a tea pont olyan meleg volt
mint a könnyek

fogom a kezemben
ujjaim most átérrik
a múltat és a bögrét
már nyúlnék a pénztárcámért
de meggondolom magam
ez a bögre nem mikroízható
a hideg kamilla pedig
a hideg gyerekkorom idézné

inkább kávét kortyolgotok
hogy át ne aludjam azt a keveset
ami az időutazásból maradt

Boda Magdolna

(1956):
Szegeden él, itt végezte tanulmányait is. 1997-től van jelen aktívan az irodalomban, eddig három verseskötete jelent meg: *Meztláb a tüzes parázson* (1999), *Óperenciás lavór víz* (2011), *Pszichosztriptíz* (2017) és egy prózákötete *Napló* címmel (2005), mely elnyerte a Hétköznapiok legszemléletesebb bemutatásáért-díjat, és amelyből 2000-ben egy 45 perces televíziós film is készült. 2000 óta foglalkozik máltai irodalommal; elsősorban Oliver Friggieri, Immanuel Mifsud, Maria Grech Ganado és George Camilleri műveit fordította.

esti mese

teasütemény mézestea
csipkefüggöny az ablakon
csipketerítő az asztalon
és narancs
nincs rosszabb mint
ölbe tett kézzel
magamra várni
és ízlelni az édes savanyú ízt

hol vannak már
a körmökkel szántott hátak

telik az idő
az abroszon lehullott rózsafej
ujjammal bejárom kontúrját
többször is
újra és újra átrajzolom
hátha átmegy bele egy kis élet

apám

akkor még voltak telek
és hó is
autó meg alig.
szánkón húzott apám
a sugárúton Bandi bácsi
kocsmájáig.
visszafelé már énekelt
a szánkóról hátulról láttam
ahogy száján ömlött ki a pára
aztán meg a fákon a madarak is
összebújtak a káromkodására
anyám is félt (volt neki miért)
de ugrott a parancsszóra
és lakatot tett a szájára.
apám már halott
de hallom
csizmája azóta is
mint eltévedt katonáé
ropog a hóban.

FELLINGER KÁROLY
Szerelmesvers

Képtelenség fejben
tartanom magamat,
vagyis
nem ismerem
magam eléggé.

Felderítő repüléseket
végez álomban a felejtés,
ilyenkor a leginkább szelídíthető.

Egyedül

Kártyából jósoltatsz magadnak,
de előtte elolvasod
a napi horoszkópot,
lehullott leveleket fényképezel,
azt szeretnéd, ha ezeken
feküdnél a koporsóban,
látványuk
beindítja benned a tavaszra várást.
Karókkal jelölöd,
körükeríted a szomszédos ürességet,
majd elszántasz belőle egy darabot.

Hídavatás

A kétségbeeséstől
átláthatónak tűnik minden,
velünk
üzengetnek a kilométerkövek,
asszonyaink
vajdlingjában megkelt már
a kőkenyér tésztája,
a dagasztás során nagyapám
a másvilágról
hét kukoricaszemet rejtett belé,
tudta, ha felesége megtalálja őket,
még érzi a hiányát.
Úvegesedik ő is.

Fellinger Károly
(Pozsony, 1963):
felvidéki magyar költő,
meseíró. Gyerekkora óta
Jókán él, agronómus-
ként dolgozik. A nyolcvanas
évek közepén induló
Iródia tagja. Eddig har-
minc könyve jelent meg
magyarul. Versei könyv
alakban megjelentek a
következő nyelveken:
angol, spanyol, francia,
német, szlovák, orosz,
szerb, román, görög,
török és albán.

Kiss Judit Ágnes:
költő, író. Az ELTE magyar szaka mellett oboistának és drámatanárnak is tanult. 2006 óta hat verseskötete és négy regénye jelent meg, emellett ír színpadi művet, dalszöveget, librettót, lánya születése óta gyerekmeséket is. Többek között József Attila-, Déry Tibor- és Zelk Zoltán-díjas szerző.

KISS JUDIT ÁGNES *A szerelmes*

A szerelmes súlyos beteg,
ön- és közveszélyes,
jobb, ha gyámság alá vetik.
Világa körbe fényes,

de másokat sötétbe ránt,
nem ismer Istent, se embert,
hiába írja égi ujj
bár vérrel a „remember”-t,

nem tudja, a bűne mi volt:
hogy mikor a falon átment,
csak úgy, útközben eltiport
egy virágzó cikláment.

A szerelmes mind arrogáns,
csak az öröme számít,
észre sem veszi, hogyha pár
ártatlan sorsot átírt.

Hullanak fejek, végtagok,
neki mosoly a száján,
megállítani nem lehet,
míg le nem dőlt a bálvány.

A szerelmes gyógyítható:
az idő menti meg végleg.
A gyógyulás a szenvedés.
(Tudom, hogy mit beszélék!)

Az eltiport virág halott,
a félresiklott sorsok
sem zökkenhetnek vissza már,
a szerelmes, mint a colstok,

úgy omlik össze. Kínjait
akaratlanul is szánod,
pedig elárult, elhagyott
családot és barátot.

Egy titkos sejtés visszatart,
hogy minden szálát elmess:
mindnyájunk közös múltja ő.
Hisz ki nem volt szerelmes?

1.

ma éjjel itt voltál megint
mikor már nem hittem volna
azzal az arccoddal jöttél
amit én fotóztam rólad
úgy tíz vagy tizenkét éve
a tested karcsú és izmos
pont mint tizenhárom éve
azt mondtad te az öcséd vagy
bár nincs is öcséd csak húgod
te örökké fogsz szeretni
nem hagysz el mint az a másik
szorosan öleltük egymást
az anyád megjelent köztünk
azt mondta indul a boltba
azt mondtuk ne menjen majd mi
nehogy a koronavírus
átvettem a banyatankot
és arra gondoltam közben
micsoda szimbólum így ez
én húzom az anyád szatyrát
akkor bevallottad mégis
te vagy az hogy nincsen másik
elmondtad hogy azért jöttél
hogy most már meggyógyíts tényleg
azonnal rávágtam jól van
bár honnan tudnád hogy fájok
neked azt mutattam mindig
hogy rögtön fel tudtam állni
jóllehet azóta érzem
hogy laposkúszásban élek
lett aztán gyerekem mástól
neked is lett mással kettő
azt mondtad beszéljük végig
akár egy terápiában
mindazt mi elromlott köztünk
akkor szétfoslott az arcod
s itt találtam magam újra
fekve a gyerekszobában
ma se gyógyított meg senki

2.

Valami buliban voltunk,
te egy korsóval kértél,
a pultnál fizettem,
vártalak, körülöttem
zaj, sötét, idegen emberek.
Aztán elindultam, hogy
megkeresselek, óvtam
a sört, ki ne lötyögjön,
jó lett volna hazamenni,
de mit szólsz, ha nem
találsz, se a sört,
és elvittem a verdát.

Pedig lehet, hogy te már
rég hazamentél közben,
vitted a verdát,
én meg kereslek mindhalálig
sötétben, zajban,
idegenek közt, kezemben
egy korsó langyos sörrel.

BENKŐ ATTILA
Mezítláb a szigeten

Benkő Attila

(Budapest, 1942):
Weöres Sándor ajánlotta az olvasók figyelmébe 1973-ban. *Köszönet a kulcsokért* című első kötete csak 1975-ben jelenhetett meg, kolligátumként. Válogatott verseinek gyűjteménye, *A Duna-partról* 1999-ben jelent meg, a legújabb kötete pedig 2019-ben, *Ma este* címmel a Gondolat Kiadónál.

Félig farkas, félig a gazdája.
Megnémultam, mikor
torkon ragadta a vidám kis foxit,
aki csak kergetőzni
szeretett volna a parton.
Jobban fáj a csend,
mint az áldozat hörgeése.
És akkor édesapám a fojtogató kutyát
nyakánál fogva
olyan magasra emelte fél kézzel,
hogy a levegőben
kalimpálva megértette,
mért nem övé a sziget.
Már szakállas fűzfák búcsúzkodnak,
ahol kavicsoztunk.

Nyári esték

Rövidülnek a nyarak.
Már csak néhányszor
megyek le a partra,
ahol szűz maradtam.
Mások úsznak helyettem.
Vizesen vacogva
hiába bújtam össze
az első tündérrel.
Nélküle kanyarog az ösvény.
Mért mennék le megint,
mikor a kertem is ugyanolyan
szúnyogos-csalános,
de itt a pokróc alatt még
együtt lehetünk.

B. bácsi

Csak egy kavics,
de mintha egy cigányasszony
jósolna tenyeremből.
S ha beborítana fényes fekete hajával,
mit suttoznék a sötétben?
Hogy így meggyógyultam,
orvosok öröme.
Jobb lett volna, ha kiherélnek,
akkor most nem kívánnék
többet a gazdagságnál
és a hosszú életnél.

Vörös Viktória

(Sárbogárd, 1967):
1991-ben végzett az ELTE
magyar-történelem sza-
kán, majd nyolc hónapot
Franciaországban töltött.

1992-től középiskolai
tanár, drámapedagóg-
us, és színjátszókört
vezet Esztergomban.

Két verseskötete jelent
meg: *Virágot üzenj, szülj
madarat* (2018) és *Arcod
kirajzolja a szelet* (2020).

Irodalmi vonatkozású
cikkei, valamint versei
az *Élet és Irodalomban*,
a *Vigiliában*, a *Könyvku-
ltúra*, a *Hetedhéthatár*, az
Ectopolis, a *Napút Online*
és a *Bárka Online* oldalán
olvashatók.

VÖRÖS VIKTÓRIA*Az utazás**Maginak*

*Már tudom hogy mi a végtelen
láttam és érintette ujjam*

Nem a lepel kell
bizonyítani a legnagyobb szenvedést
sem fürkésző szem mi kutakodva kémlel

Hanem zuhogó víz
tágassága a térnek
fejünk fölé húzó fecskeraj
lendület az inakban
hogy ölelésben vagy repülésben
folytatódjon ó Niobé és drága Ikarosz

Némaság a toronyban
mi a világ útjait figyelni
fárosz azúr tengeren
fényküldő charleville-i hajó

Kell a bizonyosság
hogy jó az erő mikor felemel
és áttör az egeken
Bábel-tornyot épít
mindent-értő-felforgatót
feltűzve hegyére az égi óriás a Nap

Sziklaszirt mélyén
hol kísérő nélkül rémek tánca várna
Orpheusz vezet
lant és síp mellette
benne tárolja mind a lények hangját
oroszlán és csiga énekét
Ott a barlang új kezdetet rejt
csobog a forrás
annak idd vizét

Álmodban láthattad
szemhéjra vetítve
film pereg ó lélek
möbiuszszalag
egyetlen világom
a végtelen

Babits Esztergomban

Tükör
vedd át vonásaimat
rovátkolt arcom
szemem üregét
A fájdalom tüit szúrd
a papír hártvás fehérjébe
Bőr alá futó morfin delejezze
alkotásra átlátszó kezem
Fájó szikenyom
túlcsorduló leoninusok
és tompa létezés
háromszögéből
Hermész Triszmegisztosz
kísérj a túlpartra
hová szuronyos örök közt is átlát a tekintet
Szembe jön velem a napot őrző Nyugat
városok
fényсударas utak
elektromos áramlások
kévébe kötve
szikráztatják pupilláim az egekre
Bolygó sejtek rombolják
a lét ép bársonytakaróját
Bél
nyelőcső
hipermangán szaga köszönt hogy vagyok
Vagyok mert szenvedek
Míg odaát Olümposzt épít a szem
Capitoliumot a bárány istenének
Gyűlésbe jönnek oda
falra festett naplementék
barázdált gondolatok
burkot lehántó eszmék
Utoljára látom az olajfényű Duna szalagját
villanni
mikor saroglyára teszik csendet árasztó testemet

Molnár Illés

(Szentés, 1981):
verseket, esszéket és
operalibrettókat ír. Köte-
te 2013-ban jelent meg
Hüllők és izzók címmel
a FISZ kiadásában. Nős,
egy gyermeke van,
Budakalászon él.

MOLNÁR ILLÉS
Képaláírás

Leárnyékolja a fényeket, ha nézed.
Szemcsés a kép széle, mindig ott mozdul be.
Tekinteted hullámzik a látómező
pereme felé, esélytelenül, mert már

lehetetlen a hanyatt esés előtti
mozdulatlan pillanatban megpihenni,
elodázni a hirtelen felismerés
után már megállíthatatlan zuhanást.

Aztán az idő is szemcsés lesz, bemozdul,
széléről a homály beúszik középre,
idővel összeáll a látvány, ilyen lett.

Vele együtt mosódik el utólag a
képaláírás is, mikor lediktálod.
A hangod is homályos, látod be végül.

Mélytengeri fák

Nézed a parkban a fákat, hogy tűnik el
belőlük a tenger. Az ősi rákokat,
csigákat percek alatt issza fel a föld.

A ráják és cethalak gyökerek közé
menekülnek a mélybe. De a hangjukat
hallod a kérgek alatt, levelek között.

Az égen még látod a tengeri csillagok,
korallok, halak tükörképeit, egy-egy
medúza csóvája is feltűnik olykor,
és planktonok vonulnak felhőrajokban.

Belső szerveidben egy véget nem érő
ásítás hangja felel az erdő zúgására,
megerősítve a sejtést, hogy deréktól
lefelé minden erdőben ott a tenger.

ARATÓ ZSÓFIA
Felriadás I.
(2019. június)

Van olyan, amikor egyszer csak felébredsz, és átéled, amint víz magával egy folyó – az altatótól még kissé részegen engeded, hogy sodorjon a víz – hullámok vesznek a hátukra – torkolathoz érkezel – egyre hajlékonyabb vagy, könnyedén jutsz át a keskenyedő elágazásokon – máris a tengerben haladsz, itt minden arányos és áttetsző, a csillogást tompító rétegek mégis elhomályosítják a látásodat, tudod, hogy nem fontos, merre visz a víz, és csak úszol, úszol, úszol – míg hazatalálsz.

Felriadás II.
(2021. június)

Van olyan, amikor egyszer csak felébredsz, és átéled, ahogy elválnak egymástól a tagjaid, a fejed iszapos, sűrű lébe merül, a karod nyúlik, már olyan hosszú, mint maga a folyó, amelyben egyre süllyedsz, a talpad súrolja a víz fenekét, piócák szorulnak lábujjaid közé, a részeid mégis egyszerre sodródnak tovább, míg befogad a Duna-holtág.

Valami furcsa

Lázán még enyhít a priznic,
fájdalmán csak a morfin:
tudata mélyebbre csúszik
határán valami furcsa
létnek a nemlétbe lógva
nyikorog halkan a hinta.

Fejében hűvös és gyenge
csobogás, mintha a vére
forráshoz fölfelé törne:
előnti simítja mossa
csúsztatja ringatja várja
sodorja zárja és osztja.

Hangtalan már a lengés,
némán a forráshoz feltör
határán valami csúszva.

Arató Zsófia

(Budapest, 1956):
1974-ben érettségizett. Huszonévesen sokféle munkát kipróbált: volt segédápoló, kézbesítő, dajka, takarítónő, dolgozott könyvesboltban és könyvtárban is. 1985-ben elvégezte a Tanítóképző Főiskolát, majd később – már háromgyerekes anyaként – részt vett egy kiegészítő képzésen. Így lett a hivatása fejlesztőpedagógus. Verseket kisgyerekkora óta ír, időnként nagy, akár több éves kihagyással. A *Holmiban* 1996-ban és 2003-ban jelentek meg művei. A 2018 áprilisában tartott felolvasóesten Tábor Ádám méltatta verseit a Nyitott Műhelyben.

Mára – nyugdíjasként
– sokat foglalkozik
irodalommal: olvas,
ír, rendszerez. Terveit
babonásan őrizgeti.

Szabó Dárió
(1996):
kritikus, szerkesztő,
futballelemző; Pécssett él.

SZABÓ DÁRIÓ *Fekete-fehér*

Képzeld el egy
magasságot
erkély nélkül, ahonnan
egy virágcserep egy
visszahúzott kéz lökése által
esni kezd lefelé;

és képzeld el, hogy
feketék és fehérek benne a virágok,
és potyogni kezdenek,
de csorogva érkeznek,
a világ köré folynak,

felhabzanak. A jövőt
kiolvasztják
az emlékezetig,

ahol minden arc
felismerhető,
de a szemgödrökben
ismeretlen
képzeltések
forognak.

Farkasszem

A bolygók farkas-
szemet néznek a Nappal.
Arcuk emberi, tekintetükben
színek forognak, más civilizációk
maradványai, melyek fekete-fehér
villódzású belső
vérzésben hunytak el.

Vándorút

A spontaneitás hullámain hánykolódva
a kapitány nélküli
hajó maga mögött hagyja
roncsát,
a hajótest a sót
lerázza magáról, továbbviszi
annak ízét,
sárban
lélegzik tovább.

A szabadság át-
változik
szélsenddé,
az árbócok bizonytalanná válnak,
a vitorla halványodik.

Ki-
fehéredik
a táj, mossa
a fedélzetet.

Isten veled

Tönköl József

(Nyögér, 1948 –

Győr, 2021):

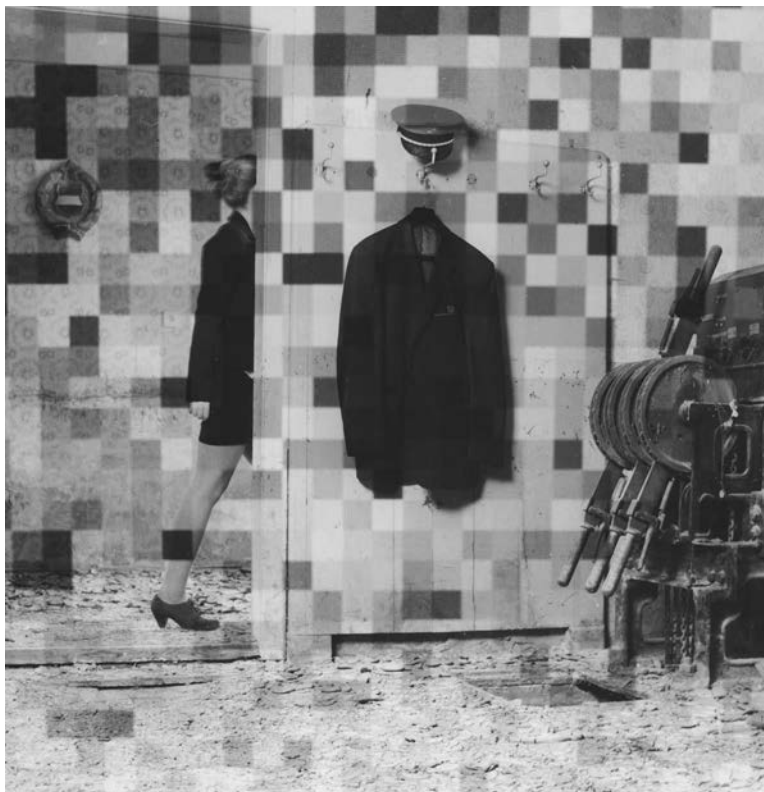
újságíró. Harminchat
könyve jelent meg, kiad-
ták versesköteteit, prózai
munkáit, karikatúráit.Legutóbbi kötete: *Hom-
báristen* (versek, 2020).

A hasadt billentyűzetű számítógép, az összetaposott újság,
könyvek mélyéről hajnalban érkező lovasok jönnek,
hogy vigyék az ablak lámpás üvegét, az ágyakat, a tükröket,
az idő pántlikáját lesed, sodródik páskomod felé,
ez időben, pillanatban

talán nem is ima és várakozás a Víziharaszt búzavetése,
elsüllyedt udvarra lépsz, gyémántnak hiszel sütökemencét,
a tárva tárt kapu közt egy-egy tehened elmarad,
Sáfrány, Virág, kutakat látnak felmeredni körbe,
szédülve a vágóhíd jeges betonját döfik, nem a habos rétet,
korai tavasz ez, fények a Hercegerdő fűrtös falai nélkül,
úgysem lobognak, úgyszincs ajkad madarokról beszélni,
az éjszaka hidegéről, hogy volt, volt nyár, tarló,
és úgy meggyötörte lábadat, hogy rá sebek szöktek,
ez órában, percben

hínáros kézzel forgatod körbe az itató tó liliomait,
eladtál mindent, port markolsz, hol a nagyapád pipázva ült
délutánok és esték hosszán, mesélt Amerika néger nőiről,
meg a háborúról, hogy a hasa alatt ment el a golyó,
jobb lábfejét szétroncsolta, sok barát, ellenség járt fel-alá,
voltak, kiknek dög pusztított a lelkén,
meghasadozott előttük asztal és ajtó,
ahogy az út megy, lépsz tovább, elveszítve bármilyen falut,
Isten veled –
földből csap rád lovak sörénye, talpadat az őszi sár kirajzolja.

*Jelen lapszámunkban
olvashatók Tönköl
József szerkesztőségünk
számára küldött
utolsó versei, melyeket
januárban még közösen
készítettünk elő a közlésre,
ám megjelenésüket sajnos
már nem érhetette meg.
Utolsó levélváltásunk
alkalmával így vallott
szülőföldjéről: „Nézek
le a vasi szőlőhegyről,
hunyorogva, hogy jobban
lássak, pedig valójában
nem is akarom látni azt,
ami a szemem elé tárul:
Kövecsesér, Kismosó
patakja, fahidak, Rába
völgye, Gógánerdő. Régi
kés metszi majd ketté az
életet; a szülőföld, ez a
furcsa iránytű emlékké
válík, lent a Hosszúirtás
rétéje, az esősűrke
vízdudák, a madarak, az
őzek fájdalmas hiányá.”*

Lakunk ezután hattyúkkal

Messze már nem utazunk, csak a nyár szólíthatna bennünket idegenbe, annyi helyen voltunk, s nem volt szebb, mint itt a fagyos föld, a napfénnel átjárt fenyves, unokáink tárgyai, szép kalászkok nyoma, az alkony hajolt ránk, mint felszántott dombra fekete hóesés,

lakunk ezután hattyúkkal,
hol sóhajokban füst hömpölyög, kristály-fejszék kiáltanak:
testvérek, fivérek, hallotok-e egy jéggéfagyott fenyvest?
fölöttünk kazlak ponyvás felhői, ha indul újra a csorda,
nézzük görnyedten, mégiscsak halhatatlanok vagyunk,

a vastag fű sárga hagymákkal mindent elföd,
annyi napot, annyi ágat, percet, meghalt esők venyigéjét,
éjfélt, lepke-lakta követ, gyöngyvirág-hálót a Gógán hosszán,
liliomfinom csókot az Imre-templom oltárképén, midőn a dal
hevesebben hangzik, mintha a herceg ajkáról fakadna,

kóbor szarkaláb-szél verdesne az ablakunk mögött,
zörgetne az előszoba ajtaján, mint a vándorzenész,
november szirma, fiú-lángja, örökmécsese küszöbre olvadna,
fönt siklanának a búcsúi körhinta székei,
és kinyúlna értük az ég,

itt vannak egész közel, úgy-ahogy, roskad múlttá a jelen,
omlik velünk – és nincsen,

holdas, bőséges mezőn keresünk valamit,
emlékszünk az évszakok végtelen havára,
kocsmaudvarok szétszedett sátraira s szétmállott hegedűkre.

Botos Ferenc

az ELTE Bölcsészettudományi Karán végzett, humán szakos könyvtáros és középiskolai tanár. Budapesten él. Rövidprózákat, haikukat, haibunokat, szabadverseket ír és publikál nyomtatott és online irodalmi folyóiratokban. Három versfüzete jelent meg, *Stigma*, *Szélforgó* és *Tükörajtó* címen. Díjai: Bólya Péter-díj (Napsziget Alapítvány), a *Napút* folyóirat nívódíja, a *Klárís* folyóirat nívódíja, két alkalommal pedig a Muzsikál az erdő verspályázat első díját nyerte el, 2016-ban és 2020-ban.

BOTOS FERENC
Város és öböl

ősi harangszó
a víz felett: a mélyben
halrajok tánca

-

rotunda, házfal
egymásba érve őrzik
a múltó időt

-

tengerpart, este
a szerelem illata
itt sós, narancsos

Ananké

betévedt madár
az uszoda hatalmas
fogda: a halál

-

csendesen nézem
a zúgó zsilip felett
hintázó pókot

-

hold süt szobádba
miben reménykedhetsz még
megbotló árnyék

Tabula rasa

(Bohumil Hrabal emlékezetére)

minden csupa fény
szél fújja nyírfahaját
gyönyörű leánynak

-

háztetők, tüzek
söröslovak, patakok
zajos magányban

-

őszülő erdő
mosolyod betakarja
a vemhes macskát

-

nyugvó téli nap
ablakra csókol szikrát
minden csupa fény

Berda remimeszcenciák

hajnali erdőn
ezüst harmattól ékes
vadrózsa szirom

-

nyíló gyöngyvirág
te Mária-illatú
rejtőző ima

-

a vágóhídra
űzöttek szemeit, jaj
tudd megsiratni

-

gyönyörű leány
erdei rétek illata
libben nyomodban

-

szent fiatalság
vén, szatír lélek mélyén
lobogj, még lobogj

-

lombok alól szól
megtört kőből is beszél
útszéli Krisztus

Tihanyi imádság

fekete kökörcsin
fekete drágakő
Óvár-vártán nyíló
eltört dallamok tudója
egy pacsirta dalol a csend
rejtőző izzású közepében
gejzirkúpok aranyszögei közt
Isten csukódó tenyerében

Feketehegyi emlékezés

(in memoriam Berda József)

egy túrajelzés
hoz ide
itt hirtelen
aládől a hegytető
kis tisztáson
áll a ház
felhőbe, szélbe
feszül konokul
a rakott kő
a lélek csendje mindenütt
az erdő, az ég
mind körbevesz
itt költő búcsúzott
egy áldás a szélben
még most is halkán
itt neszez

KEMSEI ISTVÁN

Történelem

Kemsei István

(Kaposvár, 1944):
József Attila-, Arany János- és Illyés Gyula-díjas költő, kritikus, esszéista. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötete: *És ne tovább. Válogatott versek* (2018).

A történelemben születünk.
A történelem furcsa szó. Önbecsapás.
Illúzió és folytonos keserűség, szerelmes vágyakozás. Rossz romantikus regény és halál, halál, halál, halál, halál.

Nézz csak a szemébe: ott ül a mélység
vizeinek ázalagjaiban, medúzáinak ostoros
nyúlványaiban, a naptalan világban.
Néhányan állítják: *ad absurdum* nincs idő,
ám akkor történelem sincs, egymás mellett
áll minden esemény a nevesincs
nagy valamiben,
ergo emlékezet sincs,
minden *most* van, csak másképp,
helyszerint a fura tündöklet alatt.

Vagy a kvantumfizikában,
szócséplésben, szófacsarásban,
de jól elvacakol vele a tudomány:
Zrinyit nem ölte meg a vadkan,
Balassi lábát az ágyúgolyó,
Trianon is csak az álmodásban.

Az egész kezd kabaréra hasonlítani,
a mégis-idő örökös cáfolatához,
míg odáig jutunk, hogy nem vagyunk
mások, mint Isten lázas képzete
– kicsit sok volt az esti bor, Atyám –,
voltak: növények, állatok, hát legyen
egymást öldöklő ember is. A fegyverek
folytonos fejlődésben: a teflonedényben
nem kap oda a hús, és még mi mindent
lehet vásárolni *online*, ami nem tökéletes!

Isten kegyes: nekünk adatja a kaparékot,
és mondja: *vegyétek és egyétek*: ez az idő,
tegnap után a holnap,
a szakócától a kerámia késig ível
a tudás hatalma: örvendezzünk,
ha másoké kisorsolt szilánkjá.

Kézen fogva sétálni egy neandervölgyi
nővel a farkasok járta erdőn,
hont foglalni egy ökör vontatta kordén,
belépni az első pusztai templom ajtaján:
idő az egymás utánban: ez a történelem.
Az Úr is az időben, de ezekről szó sem esik,
úgy haltak el mindannyian,
hogy elvették idejüket, szerelmüket, hitüket,
isa por es homou, váltak
a porhanyó talajban.

A Műhely-rovat könnyed irodalmi játék és erős kapocs kíván lenni a benne szereplő szerzők és a folyóirat lapszámai között. Minden számban egy erre felkért szépíró az előző lapban szereplő alkotást kapja inspiráló alapként, amelyre szabadon, műfaji megkötés nélkül írja meg saját művét, amely azután a következő résztvevő kiindulópontjává szolgál majd. Ebben a számban Kemsei István Áfra János előző számban megjelent versére írt válasza olvasható.

JUHÁSZ ZSUZSANNA:
Köldökzsínór
(magzat-tényirodalom)

2. rész

8.

Megbarnultak a mellbimbóim, s az udvaruk is nagyobb lett és sötétebb. Most már végképp megasszonyosodtam, nincs rajtam semmi lányos, a köldököm kifordul olykor-olykor, s olyan, mintha mindig zsibbadt volna, de érzékeny is, mert könnyen kidörzsöli a ruha. Olyan csecsemőszerű így a hasam. Sokat nézegetem magam: az arcom nem változott, lejjebb asszonyos vagyok, aztán csecsemős, végül a lábaim, valahol messze lent, a hasamhoz képest soványabbakká váltak – majd csak összeálllok valahogy.

Sokat ég a gyomrom. Minden reggel úgy ébredek, hogy elhatározom, ma új gyomoréletem kezdek, azaz vigyázni fogok minden falatra, de hiába válogatok, egyre több ételféléről derül ki, hogy árt. Tehetetlen vagyok, persze még ügyeskedem, még nem adtam fel. Olyan ez, mintha folyamatosan tűzvonalban lennék, s csak rajtam múlna, hogy kikerüljek valahogy belőle. Szégyen, hogy azt tapasztaltam, a gyerekeknek, betegeknek, lábadozóknak való ételek is ártanak – mintha velem már nem lehetne semmi jót tenni. Régebben egyszerű volt, ismertem azt a néhány ételt, amitől fájni szokott a gyomrom, ha mégis ettem belőlük, akkor tűrtem a fájdalmat, majd szép lassan elindultam a fürdőszoba felé, s hagytam, hogy nagyon átérezzem azt, hogy meg akarok szabadulni a fájdalom okától. Egyszerű volt, csak azt mondogattam magamban, hogy rossz, nem kell – így aztán könnyen ment a hányás. De most nem hányhatok, kell a táplálék a gyerek növekedéséhez és mozgásához is. Néha azon kapom magam, hogy megpróbálok megtakarítani pár mozdulatot a magaméiból, csakhogy a gyerekek több maradjon a saját mozgásához. Szerencsére még semmit sem jelentenek az egészséges gyomrúak, a könnyen és jól emésztők, még nem találtam ki róluk semmi rosszat, csakhogy egy kicsit is meggyűlölhessen őket. Tudom, ez azért van, mert pár hónap múlva én is válogatás nélkül etek majd, ők most azért nem fontosak, mert rövid időn belül én is megszabadulok a gyomorfájástól. Úgy látszik, gyűlölni csak hosszú időn keresztül lehet, és úgy, hogy nincs módunk megváltoztatni, megszüntetni a gyűlölet okát. Az élelmiszerboltokban azért nekem is ugyanúgy kell válogatni, mint bármelyik gyomorbetegnek. Nem az egész bolt a miénk. Vannak áruféleségek, akár egész polcok, amik – mások számára láthatatlan – sötét csomagolópapírral vannak elfedve előlünk. Saját gyomrunkat kell megkímélni, a tiltás tehát tőlünk származik, mégis néha eszembe jut valami olyasmi, hogy nem érdemlem meg a fájdalmakat. Azon viszont nem gondolkoztam el, és nem is fogok, hogy miért bűnhődöm így, s azt sem szeretem látni, ha eladó kínálgatására úgy válaszol, mintha az meg akarná mérgezni őt, mintha mindenkinek tudni kellene, mi az, amit ő nem ehet.

Elkezdtem utánajárni, hogy mit is kell beszerezni, mire a gyerek megszületik. Megtudtam, hogy hiánycikk az üvegreszelő. A mi fémreszelőnk nem lesz jó majd a gyerek almájának, és egyáltalán, semmi se lesz jó neki, amit eddig mi használtunk. Külön hely kell a ruháinak, a szennyesének, külön fog fürödni, aludni, enni. Mintha mi, a szülei tisztátalanságban éltünk volna idáig, amit ráadásul észre se vettünk. Tehát a gyereket el kell különíteni magunktól. Mert könnyen fertőződik. Régen meg azért kellett elzárni, hogy meg ne verjék szemmel a rosszakarók. Nekem valahogy a babona még így is jobban tetszik, mert a benne megfogalmazott tilalom csak a nem rokonokra érvényes, szülőkre tehát nem. Igaz, tudok egy törzsről, ahol ha ikrek születnek, megölik a másodszületett, mert az anya nem bírna két gyereket cipelni magával mindenhova, és tudok egy másik törzsről is, ahol az anyák néha-néha – egyszerű hűségéből – megesszik a csecsemőjüket. De a megmaradt vagy életben hagyott gyerekeket óvják mindenütt a világon. Ahogy a szülő nőt is, a beteget, meg a haldoklót és a halottat, míg a temetkezési helyre nem kerül.

Találtunk nevet a gyerekeknek – azaz egy fiú- és egy lánynevet. De ha kérdezik, nem mondjuk meg, azt mondjuk, ebben babonásak vagyunk. Pedig általában nem vagyunk babonásak, és nem egyszerűen arról van szó, hogy elfogadtunk egy babonát. Én úgy érzem, jobb nem elmondani, mert így talán valami marad nekünk is a gyerekből, amit csak mi tudunk róla, meg ha mások is tudnák a nevét, az olyan volna, mintha siettetnék a születését, hogy minél előbb kezdje el az önálló életet. Szeretném, ha a választott név illene a gyerekre, de hát olyan keveset tudunk róla. Jó ember lesz, mert még egyszer sem hánytam miatta? Folyton tesz-vesz majd, mert most sokat mozog? Akarnok lesz, mert most öntörvényű, mint a magzattársai?

9.

A köldököm nem húzódik már vissza. Olyan, mintha tizenegyedik kézujjam lenne. Kicsit rövid ugyan, de ez a furcsa, puha, hajlíthatatlan ujj ér oda elsőnek mindenhova. Ha odanyomódik valamihez, tudom, ideje kicsit hátrább lépni, nehogy az egész hasam megnyomódjon. Megbékéltem már a bélszerűségével is, hiszen akármilyen is, hasznát veszem, s a bőre se

Juhász Zsuzsanna
(Dunaújváros
[Sztálinváros], 1958):
az ELTE pszichológia
szakán végzett 1985-
ben. 1981 óta publikál,
költőként Bella István
mutatta be az *Élet és
Irodalom* Új hang rova-
tában, 1985-ben. Versei
és prózái többek között
a következő lapokban
jelentek meg:
*Alföld, Élet és Irodalom,
Irodalmi Jelen, Hítel,
Magyar Művészet, Magyar
Napló, Műhely, Palócföld,
Pannon Tükör, Tiszatáj,
Vár Ucca Műhely.*

*Jelen írás a Palócföld
1989-es Madách-
pályázatának díjazott
alkotása, mely
folyóiratunkban jelenik
meg először.*

olyan érzékeny már. Alkalmazkodott, tehát joga van a megbecsüléshez, így, kitüremkedetten is. A gyerek sokat mozog. Különösen akkor, ha az oldalamon fekszem, és betakarom a hasamat. Néha megcsiklandoz vagy meglöki a kezemet, ha írok vagy olvasok. Elmosolyodom ilyenkor, s az az időszak jut eszembe, mikor minden, akkor még ritka és apró mozgása elvonta a figyelmemet.

Belejöttem a kiszolgáltatottságba. Kezdetben nehéz volt, mert el kellett döntenem, hogy a terhességgel járó kényelmetlenségeket, változásokat eltitkolom-e a gyerek apja elől vagy sem. Tudtam, ha mindent eltitkolok, olyan leszek, mint azok az anyák, akik apa nélkül vállalnak gyereket. Nagy volt a csábítás, hiszen az anyának a magzattal való kapcsolata olyan, hogy nem vethető össze semmilyen más kapcsolattal. Ezt a kapcsolatot nem kell fenntartani, nem kell érte megküzdeni nap mint nap, nem kell félni a megszűnésétől. Aki magzatot hord, érezheti azt, hogy soha nem lesz már egyedül, s ezért könnyebben mond le más, bizonytalan hosszúságú kapcsolatáról. A szeretett másik mindig velem van, nem kell aggódni érte, nem kell félni attól, hogy mással cserél fel. Áldozatot kell hozni érte, de az áldozat egyben uralom is a másik fölött, hiszen hálát lehet majd elvárni érte. A kiszolgáltatottsághoz viszont bátorság kell és bizalom, hogy a másik, a felnőt, egyenértékű másik nem él vissza velem. Én beletanultam a kiszolgáltatottságba, a gyerek apja pedig részesülhetett mindabból, ami a gyerekünk kihordásával jár.

Nem tudom, miért, de könnyen leejtek tárgyakat. Nem a kezemből esnek ki, hanem akkor kerülnek a földre, ha valahová le akarom tenni őket. Én úgy látom, hogy már jó helyen vannak, de aztán mégis lecsúsznak valahogy. Mindig elhibázom a széleket, s mégsem vagyok hajlandó rászoktatni magam arra, hogy mindent középre tegyek. Talán azért sem, mert végül is nem alakult ki bennem valamiféle félelem, hogy vigyázzak, mert újra eltörök valamit. Talán az lehet a baj, hogy a hasamtól nem férek elég közel a helyhez, ahova pakolni szeretnék, azaz megrövidültek a kezeim – vízszintes alkalmatlóságaink, az asztalok, polcok, peremek pedig távolabbra kerültek. Az eltört, vagy csak megrepedt dolgokat egyáltalán nem sajnálom, csak hirtelen megjegyzem magamnak, hogyha fontos, akkor újra meg kell venni. A leejtések által újfajta tapasztalatokra tettem szert, vagy csak felelevenítettem azokat, amikkel úgy két-három éves korunkban rendelkezünk, meg tudom becsülni egy-egy tárgyról, hogy milyen magasról, mire kell esnie, hogy még ne törjön össze, azaz meg tudom jósolni épsége határait. Mire felnövünk, kialakul bennünk valahogy, hogy semmit se szabad a földre ejteni, vagy ha le is ejtünk valamit, az legalább ne legyen törekeny. Pedig hát nemcsak két, a törekeny és a nem törekeny kategória létezik. A törekenynek ismert vagy inkább képzelt dolgok között sok van, ami mégse törik könnyen. Az üvegholmik csak zökkennek egyet, ha valamennyire is puha földre érkeznek. Sokat segít a forma, a hosszúságuk valahogy gyakrabban egészben maradnak, valamelyik szélükre esnek, s csak aztán dőlnek el. Nem ijedek meg, ha leeső dolgot látok, ezért tudom megfigyelni földreérésüket is. Nem bosszankodom az ügyetlenségemen. Én úgy érzem, mindent úgy csináltam, ahogy kell, nincs részem a sikertelenségben. Inkább csodálkozom, pontosan úgy, mint mikor az italautomata nem dob poharat a folyadék alá, s a frissítő elfolyik a semmibe a lucskos rácsok között. Nem érzek lelkiismeret-furdalást, igaz, mostanában egyébként is ritkán szoktam megharagudni magamra. Nem szégyellek olyasmiket, amiket régebben igen; nem ugrok fel, ha úgy ébredek, hogy a párnámon friss nyálfoltot találok, nem mondogatom magamnak, hogy malac vagyok, ha leeszem magam. Engedékenyebb lettem magammal szemben, még csak nem is megbocsátóbb. Olyan, mintha az ügyetlenségemből fakadó apró történések és változások a gyerek csínyjei lennének, megmosolyogni valók, gyerekelethez tartozók. Én, a felnőtt lettem ügyetlenebb, de a gyerek által. Nehezen szokom meg az olyan élményeket vagy inkább történéseket, amikben valahogy elszólítodom a világtól, s néhány percre magamban kell maradnom. Az ilyen események kiszámíthatatlanok, mert előzmény nélkül valók, és semmi közük az emberekkel való kapcsolataimhoz. Példátlanok és hasonlíthatatlanok. Vagyis inkább ahhoz hasonlíthatók, amit néhányszor már láttam a krimi és politikai gyilkosság témájú filmekben... Ha valakit lelőttek, ha valakire rálőttek egy finom márkájú, másodpercek alatt összeállítható hangtompító fegyverrel. Ha a gyomorsav hirtelen felfut a számba, a fájdalomtól beszédképtelenné válok, s mintha jégen lökném el magam, olyan gyorsan távolodnak-idegenülnek el a különben ismerős, jól kezelhető tárgyak a szobánkból, vagy a különben jelentéktelen várostartozékok az utcából. Legalább látszana rajtam ilyenkor valami, hogy ne kelljen magyarázkodni, vagy tehetnék egy apró mozdulatot, amiből minden kiderülne. De nincs egyetemes gesztusa annak a jelenségnek, ahogy a gyomorsav föl-le jár a nyelőcsőben a száj és a gyomor között. Az arcomon persze tükröződhet a fájdalom, és láthatók rajta az önfelegyelem izomrándulásai, de eddig még mindenki csak magára gondolt, ha ezt a fajta arcomat látta. Volt, aki megjajd, mert azt hitte, valami rosszat, illetlent mondott; volt, aki azt gondolta, nyert ügye van, különleges elbírálásban fog általam részesülni, mert azt hitte, története hallatán könnyesedett meg a szemem; és volt, aki elhallgatott hirtelen, mert úgy érezte, nem értem meg, hiszen rosszállás van az arcomon. Nem gondoltam volna, hogy ennyi és ennyiféle büntudat van az emberekben, hogy olyan könnyen elbizonytalanodnak tetteik értékét, értékelését illetően. Kezdetben – amennyire a fájdalom engedte –, még szórakoztattak is a könnyen szerzett vallomások, védekezések, később viszont megijesztett a lehetőség. Egy összeráncolt homlok, egy semmi-tartalmú ejnye-ejnye, és máris szinte bárki önmarcangolásra bírható.

Akkor is bajban vagyok, ha a gyerek úgy mozdul, hogy megnyomja a húgyhólyagomat. Nem okoz fájdalmat, de váratlansága miatt magára vonja a figyelmemet. Van úgy is, hogy a gyerek hosszabban marad a hólyagom közelében, ilyenkor a feszülés is folyamatos. Én eddig nem tudtam, mi az, ha valami kényelmetlen. Úgy választottam ruhát, cipőt magamnak, hogy sehol se szorítson vagy nyomjon; tetszeni vágyásom soha nem tudta legyőzni idegenkedése-

met a piros csikoktól és foltoktól, amiket a szoros, kicsi, különben divatos és csinos holmik hagyhattak volna a bőrömön. Az olyan helyeket pedig kerültem, ahol kényelmetlen testhelyeztet kényszerítettek rám, én nem tudok feszes izmokkal oldottam beszélni. A kényelmetlenséget tehát nem régóta ismerem. A kényelmetlenség az, ami még innen van a fájdalomon, nem jogosít fel semmire, nem lehet hivatkozni rá, nem lehet miatta megszakítani az adott cselekvést, s valahogy magunkat okolhatjuk miatta, mert nem szokás segítséget kérni a megszüntetésére, megszüntetni csak mi magunk tudjuk. Leginkább az olyan fájdalmakhoz hasonlóit, melyektől mégsem akarunk megszabadulni, mert általuk dédelgethetjük egy darabig magunkat. Jó érzés a nyelvünkkel nyomogatni a duzzadt fogínyt, jó leharapdálni a szépen gyógyuló, apró seb elhalt széleit, jó megtapogatni a kis pattanásokat a bőrön. És ismertem pár kiskamaszt is, akik szálanként, csomónként tépték ki a hajukat, nem éreztek fájdalmat közben, mert nem tudták, hogy a túlzott szülői fegyelmezés-korlátozás ellen védekeznek így. Én azt szeretném, ha a gyerekmozgások okozta kényelmetlenségek a fájdalom határába tolódnának, hogy hivatkozni lehessen rájuk, mert a feszülésektől lassabban tudok járni, félek, hogy elkések, félek, hogy türelmetlen leszek.

Sokszor fáj a derekam is. Nem tudom, hogy egy nap alatt mennyit használhatom, hogy estére ne fájdjön meg. Eddig még mindig tudtam, hogy milyen és mennyi munkából lesz enyhe fáradtság, izomláz vagy álmatlanságba forduló kimerültség, s csak rajtam múlt, hogy melyiket vállalom. Emellett az évek folyamán kialakult bennem, hogy kitartó és jól irányítható a testem – az izmaim, tudóm és vérkeringésem –, s bármikor képes hirtelen és nagy erőfeszítésre. Jól szolgált mindig, rá gondolás nélkül is követte az élményeimet, sosem kellett félnem attól, hogy elalszom, pedig ébren kellett volna maradnom, s csak ritkán fohászkoztam valami névtelen lényhez vagy istenhez, hogy jaj, csak ezt bírjam ki, csak kibírjam a végéig. A derekam viszont kicsúszott most az ellenőrzésem alól. Fontossá vált, de mégse tudom uralni, pedig a fájdalma rádöbentett arra, hogy milyen sok mozdulatunkban részt vesz, nemcsak a hajolásban, hanem a járásban, fordulásban vagy bármilyen helyzetváltoztatásban. Legalább jelezne valahogy, hogy honnantól kell megkímélni, de mindig csak utólag fáj, utólag lázadozik, így aztán egy kicsit becsapottnak érzem magam. Egyszer túl sokat dolgozhattam, mert estére úgy megfájdult, hogy nem tudtam kikelni az ágyból. Négykézláb álldogáltam, jó darabig, mert minden mozdulatnál fájt. Tehetetlen voltam, egyszer végre a szó nem elvont értelmében. Elöttem az asztalon fejjel lefelé, s az olvasási távolságon túl egy napilap feküdt félbehajtvva. Azt kezdtem el böngészni, és nem gondoltam arra, hogy a félbehajtás miatt sose érek a cikk végére. Majd a könyvespolcokat nézegettem, mintha hirtelen fontossá vált volna, hogy tudjam, mit is akarok elolvasni még az életemben a megvett, de még olvasatlan könyvek közül. Aztán arra gondoltam, hogyan is lehetne még átrendezni a szobát. Végül lelepleztem magam, még mindig négykézláb állva, hogy úgy teszek, mint azok a mozgásszervi betegek, akiknek megmegrándul akaratlanul a kezük vagy a lábuk. Kitalálnak a környezetük számára valami okot az egyébként váratlan és nem akart mozdulathoz, megigazítanak magukon valamit, pedig nincs is semmi igazítanivaló rajtuk, kinyitják a táskájukat, pedig nincs is szükségük semmire belőle. Azt akarják hirtelen, ami a rángásszerű mozdulatból következhet. Azt akarom én is, amit a mozdulatlanságom megengedett, észre se vettem, hogy lemondtam a felkelésről. Nem estem kétségbe és nem reménykedtem – azzal kezdtem el foglalkozni, ami éppen akkor adatott.

10.

Nyulakat láttam egy hentesüzletben. Megnyúzott nyulakat hűtőpultban. Olyanok voltak egymásra fektetve, mint összekupacolt, de még élő magzatok. Legalább egy kis szórt hagyhattak volna a lábukon, mert akkor abból a pár szál fehér vagy szürke szőrből újra el tudtam volna képzelni a bundás, valami zöldségfélét rágcsáló nyuszikat. De így, egyetlen apró utalás nélkül menthetetlenül magzatokra hasonlítottak. Jobb lett volna, ha nem térek be abba a boltba. Csúnya gyerekeket se szeretek látni, nem tudom, miért. Valahogy nagyon elütnek a többi gyerektől, és felhívják magukra a figyelmet. Mintha egy-két vonásukban túl hamar kialakultak volna, s ezekben a vonásokban felnőtt korukig már nem is változnának. A szép gyerekek hasonlítanak egymásra, a csúnyák inkább csak egyik, nem feltétlenül csúnya szülőjükre. Sosem voltam valóságellenes, de mostanában könnyen elfogadom, ha valaki azt mondja, nem nekem való a látvány, jobb, ha nem látok valamit – egy csúnya sebet vagy állathullát, fogyatékos gyereket, részeg nőt. Pedig én nem lettem undorodós, úgy látszik, az emberek hisznek valami magyarázhatatlanban, hogy az élet árnyoldalának jelenségei hathatnak valamilyen módon a terhes anyákra, mégpedig árthatnak nekik.

Szeretném, ha beszélne rólam, ha a körülöttem élők elmondanák, hogy miben is változtam. De azt tapasztaltam, hogy nem nagyon hagyatkozhatok a véleményekre, mert sokszor ellentmondók. Van, aki szerint elfogadóbb, türelmesebb lettem, mások szerint határozottabb, harcias, anyatigris-féle. Valaki azt mondta rám, hogy boldog vagyok, más szerint zárkózottabb lettem és félénk. Azt hiszem, mindenki olyannak lát, amilyennek szeretne, és olyan vonásokkal ruház fel, amiket eddig hiányolt belőlem, vagy magából hiányol. Nem haragszom azért, amiért ilyen senkiföldje lettem, határmezsgye, amit nem használnak ugyan, de amiről talán sokszor ábrándoznak, hogy mit is vetnének belé. Azt viszont nem szeretem, ha nem hagynak beszélni arról, hogy én miben látom a változásaimat. A testi változásaimról pedig mintha illetlenség volna beszélni. Mintha az áldott állapotnak valóban csak áldásnak szabadna lenni. Így viszont szinte lehetetlen együttérzést várni vagy kiváltani, hiszen nekem alapjában nem lehetne semmi bajom. Talán az öregekhez kellene fordulnom, ők olyan jól és hosszán el tudnak csevegni akár

egy enyhe gyomorrontásról is, és olyan árnyaltan, lelkesen tudnak beszélni testi bajaikról. Lehet viszont, hogy ők meg betolakodónak tartanának, mert az én bajaim elmúlnak a szülés után, míg az övéik az életük végéig kísérik őket.

Kezdetben sokszor meglepett, hogy az embereknek milyen különös elképzeléseik vannak arról, hogy mire van szüksége egy kismamának. Többnyire használhatatlan ajándékokkal lep-tek meg, s ha meg mertem kérdezni, kiderült, nem is rám, hanem a gyerekekre gondoltak. Ez egy kicsit rosszul esett, mert úgy éreztem, csak nekem van jogom különválasztani a gyermeket magamtól – legalábbis a születéséig –, hiszen csak én tudom, hogy milyen, mekkorát nőtt, milyenek a mozgásai. Azt nem éreztem, hogy tőlem függ az élete, de azt igen, hogy a tulajdonságai csak általam érvényesülhetnek. Az ajándékokat tehát a gyerek kapta, de még így se voltak elfogadhatók, volt közöttük ártalmas is, így aztán sokszor visszakerültek az ajándékozóhoz. És az ajándékozó nem sértődött meg. Ezután egyre nagyobb belenyugvással hagytam, hogy a rám gondoló megajándékozzák magukat ezzel-azzal, amit különben nem vettek volna meg maguknak, csak így, a gyerekem ürügyén. Kicsit különös volt látni, ahogy nem is magzatokká, de valahogy pár éves gyerekké változva hoztak nekem egy doboz jófajta, erős cigarettát, friss, meleg süteményt, egzotikus gyümölcsből készült italt, s aztán a szabadkozásomra boldog beletörődéssel láttak a kicsomagoláshoz. Volt, hogy elfogadtam a meglepetést, de akkor meg az ajándékozó kért vissza belőle valamennyit, mert szégyellte ugyan, de ő is megkívánta. Még most sem értem, mért kell ürügyet keresni ahhoz, hogy az ember meglepje magát, mért vágnak olyan sokan vissza... Valaki, egy fiatal férfi, azt is mondta, milyen jó lehet a babának, szívesen cserélné vele. Engem megijesztett ez a vágy, és hirtelen a gyerek apjára gondoltam, mért nincs velem, hogy megvédje a gyerekünk helyét a váratlan igénylőtől.

Csíkos lett a hasam, az utolsó hónapra hirtelen sokat nőtt a gyerek. Míg meg nem halok, rajtam lesz a nyoma annak, hogy valamikor gyereket hordtam. Nem tudom, hogyan viszonyuljak ezekhez a csíkokhoz, sok minden eszembe jut róluk. Láttam egy halott öregasszonyt, akinek a mellei olyanok voltak, mint két hanyagul ragasztott, olcsó, kifakult papírzacskó, mégis azt az érzést keltették, hogy valamikor gyerekek szoptak belőlük. Egy filmben pedig azt veti az öregasszony a kivégzésre váró partizánno szemére, hogy legalább vagy inkább gyereket szült volna, s ekkor a nő tejet fröcskölt a melléből az öregasszony szemébe. És láttam egy közép-korú elmebeteg nőt, aki úgy próbált tekintélyt szerezni betegtársai előtt, hogy felrántotta a hálóingét, és azt kiabálta, én gyereket is szültem, nekem gyerekem is van – olyan volt a hasa, mint sose mosott, sose cserélt lábtörő.

Nem vagyok édesszájú, de mostanában legszívesebben csak süteményen élnék. Városok, apró üzletek, éttermek jutnak az eszembe, ahol valami nagyon finom édességet ettem. Előbb egy ízre emlékszem, aztán a helyre, ahol vettem a csemegét, aztán az utazásra, ami a hely eléréséhez kellett, majd pedig akkori valómra és emberekre, sok-sok emberre, akikkel azóta se találkoztam, akik megöregedhettek már, vagy meg is haltak. Kicsit szégyellem, hogy ételek kapcsán emlékezem, hogy a régen hosszabb-rövidebb időre fontossá vált férfiak és nők kuglófnak, túrós-kockának, jégkrémnek köszönhetik a feltámadásukat. Viszont az a büntetésem, hogyha már eszembe jutottak, végig is kell gondolnom, hogy miért tűntek el az életemből. Végül is egyszerűsíteni lehetne a dolgot; szükségem van valamire, tehát természetes az, hogy eszembe jut, hol is szerezhetném be. Igaz, értelmetlen volna pár darab süteményért elutazni. Oda is, ahova egyébként nem akartam volna soha visszatérni.

Nem szívesen mozdulok ki otthonról. Ha készülök valahová, többnyire elhúzom az időt, mindig találok valami rendezgetnivalót, így aztán rendszeresen elkések mindenhol. Régebben, ha késésben voltam, átidegeskedtem az odaúton – cserébe a késésért. De most nem tudom felizgatni magam, hiába tudom, hogy biztos a késés, nem érzem, hogy ez olyan nagy baj lenne. Úgy érzem, megváltoztak a feladataim, nem az a dolgom, hogy pontos legyek, hanem hogy az utca napos oldalán menjek, hogy összekucorodjak az ágyban, ha fáj a gyomrom, hogy kicsivel több vaskészítményt szedjek, ha gyengének érzem magamat.

Elkereszteltem a gondozóorvosomat, egy háborús bűnös orvos nevét kapta, mert szóltan, szemüveges, és tekintély helyett azt az érzést kelti, hogy a tudását jóra is használhatná, meg rosszra is. Jó volna tudni annak a nácinak a keresztnévét is. Jobb volna, ha egy német férfinév kerülne a családi házi szótárunkba, és nem egy tömeggyilkos vezetékneve. Volt nálunk a gondozónő. Elmondta, hogy minden szülés más, majd hosszan mesélt a sajátjáról. Én arra gondoltam, csak nem lehetett az olyan jó, ha ilyen sokszor elmeséli, s az is eszembe jutott, mi az, amit én is szívesen elmesélnék akárhányszorra is, de nem találtam ilyen élményt az életemben.

Szeretnék hasra fordulni. Csak egy kicsit. Egy egészen kicsi időre. Mintha csak azért teném, hogy el ne felejtsem, milyen is...

Kis domb a hasamon. A gyerek nyomta ki a kezét vagy a lábát. Odateszem neki a tenyere-
met, simogatom, tapogatom. Visszahúzódik, majd rögtön utána máshol nyomja ki a hasamat. Odateszem én is a tenyerem. Játsszunk. Pedig még nem is láttuk egymást.

Oberer ring, Rubigall-palota

Meghozták.

Előbb a hírt.

Aztán a tetemet.

A hírt nem hittem. Máskor is, többször is károgták, ki részvétellel, ki kárörömmel. Amire csak legyintettem, hiszen akinek a halálhírére kelték, sokáig fog élni. De hát meddig is tart az a sokáig? Olykor egy nap is örökkévalóságig tágul, ha félelem, aggodalom, testi nyavalya üli meg. Máskor évek hussannak el észrevétlen, amikor reggeltől estig béke van, serceg a hús a tűz fölött, szaporodik a himzés a kézelőn, cseperednek a gyerekek a ringen, gyűlik az arany a ládikóban.

A szemem azonban sosem csalt meg. A tetemben az uramra ismertem, amint felhajtottam a függőnyt, amit egy korponai polgáraszony ajánlott fel a kétségbeesett Péternek, hogy ne a szekér pusztá deszkáján utazzassa haza – utoljára – a gazdáját.

Péter orra vörösre dagadt, szemgolyója szétázott a szakadatlan könnyezésben. Nemcsak úgy szerette az uramat, mint urát, parancsolóját, hanem mint pártfogóját, atyja emlékét se jobban. Tekintetében látom a lelkifurdalást, hogy nem tudta megvédeni, bármennyire jártas is a fegyverforgatásban. Szabadkozna, de intek, hogy most nem alkalmas az idő. Gyengéden nyúl a tetemhez a hóna alatt, a lábát Georg ragadja meg. Nincs könnyű dolguk.

A hátsó kis terembe vitetem, a kedvenc szobája a palotában. A tölgyfa asztalt vászonnal borítom, arra helyezik óvatosan. Feje az ajtóval szemben, mintha még szemmel tarthatná a belépőt. Az asztal négy sarkán nagy gyertyákat gyújtok. Intek Péternek, Georgnak, elmehetnek. Péter tétovázik, kérdezi, segíthet-e. Nem akarok senkit magam mellett. Máriával vizet hozatok, gyolcsot, aztán elküldöm őt is.

A belső udvarban csak rövid látogatást tesznek a fénysugarak. Éppen az arcát simítják, amikor magunkra maradunk. Ujjaimat beleakasztom csapzott hajába, hátrafésülöm a homlokából, halántékáról. Az erős szálú hullámos haj nehezen adja meg magát.

Valahányszor fejfájás kínozza, kakukkfűves fürdőt készítek. A dézsában alámerülő teste még nagyobbnak, izmosabbnak tűnik. Hullámoznak a szőrszálak a mellkasán a forró, jószagú vízben. Tarkóját megtámasztja a deszkán. Mögéje húzok egy széket, szinte ölembe veszem a fejét. Kisimogatom a homlokából az aranybarna fürtöket. Halántékát vérharmatfű nedvével dörzsölgetem. Amikor megelégedi, arcára húzza az arcom, beszippantja az ajkam, kioldja a kontyom. A víz tetején ringatóznak a tincseim. A fájdalom ellillan a felszálló illatos párával.

Kihurkolom a mente arannyal átszőtt kék selyem paszomántjait. Szereti, ha vetkőztetem. Gyerekkori hiánypótlás. Egy gyenge pillanatában elárulja, hogy az anyja mostohán bánt vele. A testvérei öltöztetését-veiköztetését szigorúan felügyelte, zsémbelt a cseléddel, a dajkával a legkisebb eltévedt mozdulatért, de rá ügyet se vetett, magának kellett boldogulnia a bonyolult ruhadarabokkal. Még le is teremtették, ha sokáig tartott megszabadulni a ruháitól vagy épp magára aggatnia őket. Ezért járt volna legszívesebben ingben, mint a bányászgyerekek. Sokáig nem tudta, hogy szülőanyját hirtelen láz vitte el néhány hetes csecsemője mellől, apját pedig fél év múlva leszűrték a hodrusi erdőkből. Hilleprandtné valójában a nevelőanyja, akinek még nem volt saját gyermeke, amikor unokanővére meghalt. Hilleprandt Zsigmond kezelte a szerény vagyont, és asszonyánál sokkal inkább kedvelte a fiúcskát, azért is, mert nekik csak lánygyermekük született.

Az aranybrokát kelme engedelmesen elhagyja a testet, hermelinbélését feltárva kétoldalt lelóg. Bal karommal átölelem, vállánál megemelem, jobb kezemmel kihúzkodom a mentét, a súlyos test moccan, a fej hátranyaklik, nehéz megtartanom, óvatosan visszafektetem, csaknem rázuhanok.

Fekszem a széles mellkason, arcom, mellem csiklandozzák az erős szőrszálak, egyre lassulva emelkedek, süllyedek, ahogy a zihálás mély lélegzetvételekké szelídiül, majd beáll a természetes légzés. Dárdája cuppanva csusszan ki a lábam közül, verődik, keresi a helyét a tocsogó hajlatokban. Jobbjával a tarkómon turkálja a hajamat. Tégy engem, mint pecsétet a szívedre, mint pecsétet a karodra, dűnnyögi. Másnap elutazik Wittenbergbe, s én, immár titkos asszonya, hosszú leveleket írok szerelemillatot idéző hajnalokon, napközben kerülöm anyám fürkésző zafír tekintetét, éjjelnappal félem atyám döntését sorsom felől. Az ima hasztalan. Virágot viszek Katalinnak, segítségét kérem, miközben tudom, neki éppoly nagyon hiányzik ez a nyughatatlan fiú, mint nekem.

Kioldom a szövött öv csomóját. A dolmány gombjai nehezen adják meg magukat. Mint amilyen nehezen nyitotta meg lelke lakatjait kivételes pillanatokban. Lehúzom a leppentőt a karjairól. Megismétlem az előző mozdulatsort. De jobban rákészülök: bal karommal átölelem, a lapockájánál megemelem, csaknem felültetem, jobb kezemmel kihúzom alóla a dolmányt, amikor beakad, rásegítek. A fej most a vállamra borul, egy pillanatra mintha érezném a leheletét. Megborzongok. Visszaengedem a felsőtestét az asztalra. Vigyázok, hogy ne ütődjön a feje. Könyöknél kifordult karjait megigazgatom. Kézfeje, ujjai duzzadtak.

N. Tóth Anikó

(Zseliz, Szlovákia, 1967): prózaíró, irodalomtörténész. A Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének oktatója, a Bázis – Magyar Irodalmi és Művészeti Egyesület Szlovákiában társelnöke. Kötetei: *Fényszilánkok* (regény, Kalligram, 2005, 2012), *A varietas öröme* (interjúk, Kalligram, 2012), *Vízjelek* (irodalomtörténeti tanulmányok, Nap Kiadó, 2012), *Szabad ez a hely?* (novellák, Kalligram, 2017), gyermekeknek szóló kötetek: *Alacindruska* (mesék, AB-Art, 1999), *Tükörkönyv* (meseregény, Kalligram, 2008), *Az eszemet tudom* (mesék, Cerkabella, 2012). A szlovákiai Ipoly-szágon és Szetén él.

Az inget későbbre hagyom. A vassal keretezett domború csizmatalp mögé állok. Ráhajlok. Megragadom a sarkánál fogva. Húzom, többször nekiveselkedek, ráncigálom, a bedagadt láb miatt azonban nem enged. Csüggedten elengedem, a vas nagyot koppan az asztallapon. Az ajtón túl várakozó Péter ijedtében, hogy valami visszafordíthatatlan történik, feltépi az ajtót. Nem parancsolom ki, szükségem van a segítségére. Hiszen esténként ez az ő dolga volt amúgy is. Belekapaszkodik a gyakorlott mozdulattal, oldalra is mozgatja a lábfejnél, rázogatója, feszegeti, majd nagyot ránt rajta, s mivel nem számít rá, hogy egyszeriben mégis könnyen megadja magát a csizma, csaknem hanyatt vágódik. A másikkal többet kínlódik. A huzigálástól a test rázkódik, az asztal végébe csúszik. Ellentartom a térdnél fogva. Hosszú rángatás után sem sikerül lehúzni. Péter szabadkozva veszi elő a kését. A lábikránál kezdi, ügyesen hasítja szét a bőrt majdnem a sarokig. Így már könnyűszerrel eltávolítja a csizmát. Kérdőn néz, maradjon-e. Megérti a pillantásomat, kismofordál.

A nadrág száraival egyedül is boldogulok, letekerem, áthúzom a sarkakon, lábfejekem. A berhe madzagját kioldom. Megemelem a tomporát, kifejtem a farát, szabaddá teszem az ágyékát. Felágaskodnak a szőrszálak, ahogy lecsúszik a gyoics. A berhe hátulján barna foltok.

Visszatérek a felsőtesthez. Meglazítom a kezelőt. Feltűröm az inget nyakig. A hóna alatt átnyúlok, a lapockától feljebb tekerem, majd jobb oldalára fordítom, igyekszem átbújtatni a fejet. A másik oldalon nem enged, ezért a bal oldalára gördítem, teljesen felgyűröm a vásznat. Most már elég a gyengéd mozdulat, bal kezem a tarkót tartja, hogy ne zuhanjon az asztalra, jobбомmal áthúzom az inget a fejen, majd lefejtem a karokról, és a ruhakupacra dobom.

Nézem az arcát. Kisfiú korától minden rezdülését ismerem, értem, lesem. A vonalakat, árkokat, gödröcskéket, a bőr színeváltozásait nem unom meg. Pedig nem tetszetős. Az arccsont széles, a homlok túlságosan magas, az orr kissé görbe, a szemek elhúzódnak egymástól, s a jobb mintha kicsit feljebb lenne, mint a bal. Az alsó ajka előbbre áll a felsőnél. Amikor beszél, ez nem látszik.

Sára!

A máshausból suttog, onnan kukucskál be az udvarra, ahol a bubámnak dúdolgatok, miközben Berta lepedőket sutykol a nagy teknőben.

Úgy teszek, mintha nem látnám, nehogy Berta gyanút fogjon.

Sára! gyere már! – integet mulatságosan széles mozdulattal.

Berta megpiszkálja a tüzet az üst alatt. Elfogyott a fa, hátra kell mennie. Ekkor felszökkenek, máris a máshausban vagyok, Palkó átveszi a lendületet, kisorsranunk a kapun, félíg nyitva hagyjuk, ne áruljon el bennünket a döntülése.

A téren vakít a fény, nem látom, merre nyargal Palkó, hosszú lábával amúgy is könnyű előttem járnia. Csattog a saruja a köveken, a hang után futok. Gyakran elcsal a házból, és mindig máshova visz. Most a templom felé tart.

A templomba! Ilyenkor! – hüledezek.

Itt a kulcs – lihegi.

Hogyan szerezted meg? Elloptad?

Páter Péter maga adta ide.

Az nem lehet.

De hát látod, hogy itt van!

Biztosan elcsented.

Páter Péter kedvel engem. S aki kedvel, az bizalommal viseltetik irántam.

Tátva marad a szám. Nem értem, mit beszél Palkó. Még csak öt éves vagyok. De megjegyzem minden szavát hanglejtéssel együtt.

Nem is kellett kérnem. Egyenesen elküldött a templomba. Ott felejtette az imádságos könyvet, amit Anna Humlnak ígért estére. A köszvény belebújt a lábába, nem bírta még egyszer eljönni a templomig.

Szép nagy kulcs – mondom elismerően. Palkó megengedi, hogy megtapogassam. Nehéz a kicsi tenyeremnek, húzza a törékeny csuklóm.

Sára! Sáááaaaa!!!

Berta a kapuból kiáltozik, Palkó beránt a kápolna mögé.

Amikor először szöktem ki az udvarból, Bertát nagyon megbüntették. Azután egy darabig le se vette a szemét rólam. De hamar megunt a szigorú strázsálást. Tudja, hogy Palkóval tűnök el. És Palkó mindig visszakísér.

Beilleszti a kulcsot, a zár nyikkan egyet, nyílik a kapu, beosonunk.

Félhomály üli meg a templomot, bennem félelem fészkelődik. Rendesen akkor járok ide, ha sok ember tölti meg, pislákolnak a gyertyák, és mama fogja a kezem. Most meg árnyak riogatnak a padokból. Szorosan Palkó mellett lépkedek.

Ne félj, biztat. Katalin nagyon vár minket.

Katalin? – nézek körül, de teremtett lelket nem látok.

Kisvártatva az oltár előtt állunk.

Hát eljöttetek, hallok egy kedves hangot, ami a visszhang miatt körüljár.

Ki beszél? – forgatom a fejem, nézek fölfelé is, de csak a szobrok körvonalai maszatolódnak szét a viaszszagú félhomályban.

Én beszélek – csiklandozza a fülcimpám a hang.

Palkó, te tréfálsz velem! Asszonyhangon szólsz hozzám?

Nem én, Katalin! – mondja szemrehányóan, – amiből azt veszem ki, talán megbánta, hogy magával hozott. Tényleg túl kicsi vagyok még ekkora kalandra.

Nincs itt senki rajtunk kívül, mondom bizonytalanul.

Sára...
Az nem lehet, hogy a szobor beszél!
Pedig ő az.
Katalin?
Igen. Ugye, hallod?
Hallom hát, nem vagyok süket – mondom megbántódva.
Mert más nem hallja. Mama se, Péter Péter se. Ha mondom nekik, azt hiszik, meghibbantam.
Sára...
Miért szólongat?
Mindjárt kér valamit tőled.
A bubámat nem adom! – szorítom magamhoz határozottan, s örülök is, meg nem is annak, hogy magammal hoztam.
Ne félj, nem akarom elvenni a bubádat.
Akkor jó – nyugszom meg. Hozzászokik a szemem a félhomályhoz, s mindjárt újra elbizonytalanodom.
Miért van a kezében kard?
Hogy meg tudjam védeni magam a martalócoktól.
Összerezzenek. Mama és Berta mindig a martalócokkal ijesztget.
Engem is meg tudnál védeni?
Téged én foglak megvédeni – húzza ki magát mellettem Palkó. Papa tanít kardozni. Minden nap gyakorlom magam. Ha papa nem ér rá, akkor Ulrich bácsi magyarázza a bajvívás szabályait.
Szükséged lesz a fegyverforgatás tudományára hamarosan – mondja határozottan Katalin.
Honnan tudod? – kerekedik el Palkó szeme.
A szobor azonban válasz helyett elterelő kérdést tesz fel.
Olvastál-e ma, Palkó?
Olvastam hát. Papa megengedi, hogy akármelyik könyvét felülsem a könyvtárban.
Ma melyiket vetted elő?
Aranyozott táblája volt, benne néhány kép és tengernyi betű.
Mit mondtak a betűk?
Azt nem tudom. Latinul volt. Még csak most kezdem tanulni Valentin Krüeger-től a muzsikáló szavakat.

Tényleg kérsz tőlem valamit? – vágok közbe, mert attól tartok, megfélemeznek rólam. Meg amúgy is minél előbb túl akarok lenni a kérésen.

Igen. Szeretném, ha énekelnél nekem egy altatódalt.

Nem jövök zavarba.

Melyiket? Bertáét vagy mamaét?

Melyiket szereted jobban?

Mamaét énekelem. – Felfut a dallam az ablakokra, Katalin díszes köpönyegére, bújócskázik a redők között. S közben ringatom a bubát, mint ahogy mama ringat engem.

Palkó megbűvölve hallgat.

Köszönöm, Sára. Nagy örömet okoztál – hálálkodik Katalin. – De ideje mennetek. Ha besötétedik, nem találjátok majd a kaput.

A gyolcsot megmártom a vízben, kinyomkodom, majd végigtörölöm vele a homlokot, a bal halántékot, az orcát, a lezárt szemhéjat, az orrcimpa tövét. Az orr alatti árok bozótjában elidőzik a mutatóujjam. A bal szájsaroktól régi forradás kúszik a szakáll alatt a nyak felé. Miért gyerekkori emlékek buknak fel az idő árján?

Gyere!

Van a hangjában valami titokzatos vonzás. Mindent abbahagyok, lesimogatom a szoknyám, megigazítom a hajam, megyek. Hol az utcai kapun surranok ki, hol a hátsó kertajtón lopódzok utána. Minden indulás igazából szökés, mit sem törődöm a következményekkel, dorgálással, vacsoramegvonással, elzárással. Készségesen követem, tartom az iramot, minden porcikámat láz fűti. Sose csalódom. Színes köveket, agancsot gyűjtünk. Bogarakat figyelünk álló délután. Bemerészkedünk a tárba. Hóvárat építünk napokig.

Gyere!

Kincsesládikót hoztál?

Ez egy kalamárisládácska – magyarázza, miközben az ölébe téve felüti. Elővesz belőle egy zöldmázás agyagtégelyt. Ez pedig az atramentárium, amiben a tintát tartják.

Nagyon figyelek, igyekszem megjegyezni az ismeretlen szavakat. – Ez a scalpellum – mutat fel egy faragott nyelű kést – ezzel hegyezem meg a lúdtollakat. Egyet nekem, egyet neked.

Összecsapom a tenyerem nagy örömben: én is kapok tollat!

A ládácska ferdén álló tetejére papirosat simogat. Az egyik tollat belemártja az atramentáriumba. Óvatosan a papirosra helyezi a toll hegyét. Kanyargós vonal ficánkol a keze nyomán.

Ez az S. Innen indul, erre görbül, itt lejt, most fordul.

De szép! – sóhajtom.

Próbáld te is!

Próbálok. Tollam az atramentáriumba mártom. A tollhegyet a papirosra helyezem óvatosan. Nagy igyekezetemben még a nyelvem is kinn felejttem. – Indul, görbül, lejt, fordul, kész. – Fölé hajol, hosszasan vizsgálja.

Ügyes vagy – mondja elismerően. – Elsőre sikerült.

Fellélegzek.

Hiszen ez a nevem kezdője: Sára, vagyis S. És Salius betűje is, ami S-sel indul, azzal is zárul. Ha latinul mutatkozik be Palkó, akkor a neve végén is ott az S: Paulus. És Schemnitz. És szalamandra. Amit a Tanádon fogott Palkó – mosolygott, amikor a kezembe tette.

Most az A-t mutasd.

Olyan, mint egy apró háztető. Ez a gerenda tartja, szét ne csússzon.

A tollam szót fogad, a papír mohón felissza a vonalakat.

Szép – mondja Palkó elismerően. – Jó kezded van.

Belepirulok a méltatásba. Mutatja s én buzgón másolom az R-t, az L-et, az I-t, az U-t. Az I a legkönnyebb, én mégis majdnem elrontom: rácsöppen a tinta. Könnyek gyűlnek a szemembe. Palkó vigasztal, virággá varázsolja a tintapöttyöt.

Most a tiédet – sürgetem. Vizsgáztat, melyik betűket tudom már a nevéből. Kicsit belekeveredek a P, a B, az R olyannyira hasonlít. De aztán kivágom magam.

Álmomban betűk röpködnek a fejem körül, egyiket-másikat elkapom, Palkónak ajándékozom. Nyár végére minden betűt le tudok rajzolni. Palkó büszke rám, bár még senkinek nem árultuk el, mivel múltatjuk az időt a zezugos padláson vagy a kert kőpadján. Kedvencem az S, amit elsőnek tanultam meg. Szeretből feldíszítem leveles indákkal.

Mégis kikiáltok Péterért. Hozza a beretvát. Nem parancsolom, szavak nélkül is megérti, mit akarok: nagy meleg tenyerét ráborítja a kézfejemre, vastag ujjával tapintatosan irányítja az ujjaim között tartott beretvát. Egyikünk keze sem remeg, csak az enyém lassan átveszi Péter bőrének melegét, ahogy a fültől óvatosan haladunk az orr felé előbb a bal, aztán a jobb kihűlt orcán, körültekintéssel igazgatjuk az állon a szakáll vonalát. Én először csinálom, Péter utoljára. A borosta sercegése mindkettőnket megrendít. Péter szuszogásából tudom, hogy gyorsabban szedi a levegőt. Amikor elkészülünk, kihúzom a kezem a forró tenyere alól, majd nyújtom a beretvát, s a fejemmel jelzem, elmehet. Nem bírok megszólalni.

Frissen borotváltan, mosolyogva nyit be a szobámba. Mindig megérzi, mikor ébredek. Ha az ágyamban talál, letérdel, felhajtja a selyemtakarót, a nyakamhoz dörzsöli az orrát, majd végigszagolja a testem egy képzeletbeli vonal mentén, megtorpanva a kifelé figyelő mellbimbón, elidőzve a has domborulatán, kisebb szélvihart okozva a szemérem völgyében. Ha a tükör előtt ülök, amikor betoppan, hátulról átkarol, megszorogat, mire aprókat sikkantok. Ezt mormogással üdvözli, ha elmarad, rosszállóan szóvá teszi. Amikor kötelezettségei elszólítják, ha napokig nem éjszakázik otthon, komorak a reggelek, üresek a napok.

Újra áttöröm az arcát, viaszos homlokát, amely mögött örökre zár alá kerül megannyi bölcsesség. A tettvágy, jóakarát, elszántság, előrelátás, megfontoltság. *Bányarészek, kohók, zúzók, sörházak, malmok, rétek, szántók tavak, szőlők gondja. A város békéjének és felvirágoztatásának gondja. A pontosan fogalmazott mondatok gondja. Ahogy spe et patientia vág bele minden tervének megvalósításába, ahogy gyarapodik, erősödik, csinosodik, amihez hozzáér, amiről gondoskodik. Alapít, épít. Kockára tesz, de az isteni protector vele van. A bőséget úgy szaporítja, ahogy közben adományoz, támogat, istápol, pártfogol. Hívós fejfel dönt, szenvedéllyel cselekszik. Még nem fogadom el az elmúlást, holott kézzel tapintom.*

A fröccsenő víz hangja, ahogy kicsavarom a gyolcsot. A gyolcs neszezése, ahogy simogatom a nyakat, a vállat, a mellkast. A test néma. A szívtájékon a pajzs alakú anyagjegy kifakul. Sóhajok szakadnak fel belőlem hosszú szünetekkel. Külön mosdatom az ujjait, kíméletesen dörzsölöm a körmeit.

Kézen fog.

Forró a tenyere.

Arra kér, csukjam be a szemem. Becsukom. Húzni kezd. Olykor megáll, vállamnál fogva óvatosan megfordít, tovább vezet. Recseg a padló lépteink alatt, de hiába igyekszem tájékozódni a hangok alapján. Sokáig megyünk, kanyarodunk, lépcsőn le, lépcsőn fel, majd szétfeszít az izgalom. Egyszerre surrogás, kattanás, nyikorgás, mintha egy ajtó nyílna. Hűvösség csapódik az arcomnak. Beléptünk valahová. Mikor végre kinyithatom a szemem, előbb csak a gyertya imbolygó lángocskáját észlelem.

Hát eljöttetek – suttogja egy ismerősen kedves hang.

Megszorítom Palkó kezét.

Katalin?

Én vagyok – válaszol Palkó helyett.

Megraagadom az uram kezében a gyertyát, vele együtt emelem. Felfut a kicsi fény a köpönyeg redőin, a selyemruhában szemérmesen megbújó mellen, a nyakkivágás hímzett virágain, a kecses nyakon, a rózsaszín orcán, a magas, domború homlokon a gyöngyökkel díszített diadémig.

A látvány lenyűgöz. Öröm és zavar kergetőzik bennem.

Hogy kerültünk a szentélybe?

Palkótól persze kielik, hogy titkos folyosókon, tárókon vezessen el idáig, s bár a házunkhoz igazán közel a templom, mégis valahogy lehetetlennek tűnik, hogy ilyen gyorsan odaérjünk.

Ez nem a templom – mosolyog Palkó.

Hanem?

Itthon vagyunk – rebegi Katalin.

Hol itthon? – ámulok.

A házunkban – mondja a legnagyobb természetességgel Palkó.

A házunkban hol? – faggatom egyre hevesebben és egyre nagyobb kíváncsisággal.

Egy rejtett szobában.

Előttem miért rejtett?

Megbántódás mélyíti a hangom.

Hiszen most már tudsz róla – mondják hirtelen együtt, Katalin mint engesztelő visszhang.

Tudok – törődöm bele kissé nehezen, duzzogva.

Szeretnéd tudni, hogy kerültem ide, ugye?

Nemcsak beszél, hanem a gondolataidban olvas, dicséri Palkó, mintha halogatná a vallo-mást, hártaná a gyanút.

Kiloptad a templomból? – kérdem tettetett megbotránkozással, mert tudom, hogy az uram bármire képes. Katalin iránti rajongása akár egy ilyen bűn elkövetésére is felhatalmazhatja.

Katalin mosolyogva nézi a homlokom mögött ólálkodó gondolataimat, mielőtt Palkó helyett válaszol.

Az urad féltő gondoskodása határtalan. – Meggyőzött, hogy biztonságos helyre kell költöz-nöm. Amióta a török egyre közelebb portyázik...

Páter Péter kérésére a városi tanács beleegyezett, hogy szétszedjék az oltárt – fogja suttogó-ra Palkó, mintha a titkos szoba falának ezer füle lenne. A képek, szobrok biztonságba helyezését más-más vállalta a ringbürgerek közül. Én Katalint választottam a régi barátságunk miatt...

Hálám határtalan... – duruzsolja Katalin.

Részünkre öröm, hogy ezentúl vigyázhatunk rád – mosolyog Palkó. A szentély tágasságát sajnos nem tudjuk biztosítani, a nagy teremben túlságosan feltűnő lennél, szabadkozni.

A biztonság fontosabb – nyugtatja Katalin. – Látogatásaitok kárpótolnak a csúcsíves ab-lakokért.

Itt leszünk minden áldott nap – igéri Palkó.

Bólogatok, bár nem vagyok biztos benne, hogy boldog leszek attól, hogy közénk költözött egy szent.

Az ágyék tisztításához új gyolcsot tépek. Kezem tétovázik, mint amikor először tévedt erre a tájra. Nem tudom, összegabalyodó emlékeim játszanak-e velem, vagy a képzeletem üz furcsa tréfát: egyszeriben a szőrszálak felemelkednek, rákúsznak a kézfejemre, összekapaszkodva teljesen befedik. Magához szó a test, leppentyűje vagyok.

A Hilleprandt-ház padlásának pókhálós gerendája. A Tanád nyárszagú rétje. Kedves vánkösöm csipkéi. Köveken vidáman szökdecselő patakhabok. Négylovas hintó bársonyülé-se. Könyvekkel zsúfolt szekrény. Fogadók puritán falai. Pincepitvar padjának repedései. A zólyomlipcei frissen meszelt lovagierem ablakpárkánya. Búzazsákok a dilni malomban. Vi-

rágzó hárs vastag törzse. A féktelen, évek során sem csillapodó vágy tanúi. Testem változása újra és újra izgalommal fűti fel. A hatszori áldott állapot kerekded feszülése, a születéstől csikos has, a szem körüli ráncok finoman mélyülő rajzolata, a bőr színeváltozása, a far terebélyesedése, a hajlatokból felszálló párák folyton módosuló illata, a váratlanul keletkező, majd eltűnő zsírpárnácskák, a csüngő szemhéj, az elnehezülten is ficánkoló mellek a másképp ugyanaz ígéretével kecsegtetik. Úgy tesz magáévá, hogy közben a magamé is maradok, aki után szüntelen sóvároghat. Ha küldetés, munka miatt távolra kényszerül, álmában testemhez kucorodik, üres óráiban epigrammát, himnust ír a bimbóhoz, kertemben szagosan termő málnához, medremben szétnyíló kagylóhoz. Futár hozza hajnalhasadtával, harmatot vet a testem, ahogy sorról sorra olvasom – megtelek a szavak muzsikájával –

A gyolcs ráereszkedik a szemérmére. Dörzsölgetem, mintha feltámaszthatnám. Kivételes alkalom, hogy hidegen hagyja az érintésem. Dárda helyett egy száraz gallyat markolászok.

Az esthajnalszallagot bámulom a gyümölcsfák közül, amikor vajúdni kezdek. Mária bekísér a szobámba. A fájdalomszörny szétkúszik az altestemben, száz éles karmával mardos, hegyes fogaival szurdos, vér és víz szivárog a sebekből mindenünnen. A nyitott ablak mellé telepedek egy domború székpárnára. Alkonyodik. A Paradajz fenyői sietnek segítségemre: ajándékkal, mélyre szívott nagy levegővel próbálom leszorítani a hasamban garázdálkodó fájdalomszörnyet. Látszólag legyőzöm, de rövidesen kiszabadul az egyre zsugorodó prés alól, s újra támad, bosszútól gerjedve. Ilyenkor Palkót kívánom. Erős áhítózásom a szobámba hozza anélkül, hogy Mária-t szalajtanám érte. Palkó szörnyülködik arcom torzulását látva, borzad zihálásomat hallva, ám belátja: ezzel a bestiával nekem kell megküzdenem. Óvatosan átölel, tekintetünk összekapcsolódik, de a szembogara furcsa csillogásából tudom, más vidékeken jár. Karjával végigsimítja karom, tenyerébe bújtatja kezem, de ujjbegyein a tintafoltok jelzik, a szekretere mellől ugrott fel titkos hívásomra. Kisimult homloka arról árulkodik, fájdalommentesen vajúdik a papír fölé hajolva. Nem irigykedem. Engedem, hadd menjen, rója csak rendületlenül a sorokat. Szisszenek, sóhajtok, nyögök, kiáltozok, jajgatok. Virrad, mire a szörnyeteg lankad, öntudatom peremén várom, hogy világra induljon bennem a gyermek. Mikor magamhoz térek, rám mosolyog a nyitott ablakon keresztül az esthajnalszallag. A csöppnyi leány felsír, de mintha gyöngyözve kacagna is egyben. Mária megtörölgeti, mellemre fekteti. Zafír pillantása megbabonáz. Palkó kezében papírköteggel, megilletődve áll az ajtóban. Közlebb intem. – Aurélia – mutatom be erőltlen, de boldog suttogással az aranyzállal himzett pólyába csavart csecsemőt. – Hodoeporeticon – mutatja büszkén a disztichonba foglalt itineráriumot. A kettős születés örömeiben fűrésztjük arcunk.

A hosszú combokon, lábszárakon szaporábban jár a nedves gyolcs. A lábujjakat külön mosdatom, kíméletesen dörzsölöm a körmeit. Sikálom a talpát. Majd oldalra gördítem a testet, végigtörölöm tetőtől talpig. Visszaengedem a hátára, eligazgatom karjait, lábait, fejét.

Kiszólók Máriának. Kisvártatva hozza a halotti ruhát. A padra fekteti óvatosan, a levetett ruhakupacot felnyalábolja a földről, eltűnik az ajtó mögött, de nemsokára visszajön. Tudja, hogy nem küldöm el. Előbb a patyolat alsó inget, majd a gyolcs felsőt húzzuk rá. A kézelőt és az ujjat leszorító felső pántot magam hímeztem jegyajándékba. Fényes esküvönkön volt rajta először, s aztán még vagy két jelesebb ünnepen. Ráadjuk a tiszta új berhét, a nadrág két szarát. Felkötjük a sarut. Amivel rátapos a lábamra az aratánc közben, pedig amúgy kiváló táncos, minden szabályt pontosan betart. Az új karmazsin saru magasított talpa azonban olyan szokatlan, hogy a testtartásra is hatást tesz, s minden lépésrészlet külön odafigyelést igényel. Menyasszonyi ruhám ravasz kivágása azonban olyannyira megzavarja, hogy elvétí a lépést. Selyemtopánkám felsikolt. Csak a szemével kér bocsánatot, szégyelli, hogy fájdalmat okoz. Legyezők mögé bújva gúnyosan mosolyognak a lányok, akik hiába epekedtek ilyen fényes menyegző után, vágyakoztak ilyen pompás jövővel biztató házasságra, ácsingóztak ilyen remek vőlegényre. A dolmány felöltéséhez felültetjük, én tartom a lapockánál fogva a hátát, Mária ügyesen becsúztatja a karokat, eligazgatja a leppentőt, a két szarát, a gombolással én bibelődöm, addig Mária támasztja a felsőtestet. A mentét közösen kanyarítjuk, a hurkolást én végzem. Összekulcsoljuk a kezét. Csontfésűvel igazgatom a haját. Mintha aludna, vigasztal Mária, miután elkészülünk. A retentő sóhaj, amely felszakad belőlem, összekaszabolja a gyertyalángokat. Szemem ekkor befelhősödik. Eljött az ima ideje.

KOVÁCS KATALIN

A hegedűművész

Kovács Katalin

(Győr, 1972):

a győri Révai Miklós Gimnáziumban érettségizett. A Szegedi Tudományegyetem Francia Tanszékének oktatója. Kutatási területei: a XVII–XVIII. századi francia művészetelmélet; motívumkutatás (a csend fogalma; a tudom-is-én-micsoda; szenvedélyelméletek; majomábrázolások). Legutóbb megjelent kötetei: *A csend alakzatai a festészetben* (2010, Budapest) és *Diderot et Watteau. Vers une poétique de l'image au XVIIIe siècle* (2019, Párizs), illetve sajtó alatt van egy tanulmánykötete (*Hét arabeszk. Watteau-olvasatok*, Martin Opitz Kiadó, Budapest). Festmények által ihletett, rövidprózaí írásai a *Műhelyben*, a *Tiszatájban* és a *Magyar Naplóban* jelentek meg.

Hirtelen mozdulattal megragadta a hegedűtokot, kirúgta maga alól a széket és elviharzott, nagy sietségében a szoba sarkába állított, kutyafejű Anubisz-szobrot is ledöntötte talapzatáról. A direktor és a zongorista megdöbbenve nézett utána. Nem értették, mi lelta a pár perccel azelőtt még higgadtan tárgyaló művészt, aki gondolkodás nélkül rábólintott a busás összegre, amelyet hétvégi fellépésért ajánlott neki a direktor.

Félbehagyott mondatok kopogtak az asztalon. Az eső percek óta ütemesen dobolt az ereszcsontról. A zongorista valóságosan hosszú, pókszerű ujjával gépiesen dobolva kísérté a bádög-zenét és kérdően nézett a hegedűművészre. Arra lett figyelmes, hogy a művész elröved, tekintete egy távoli, láthatatlan pontra szegeződik, ajka idegesen megrándul és idegen szavakat formál, mintha ősi, ismeretlen nyelven beszélne.

A hegedűművész ráeszmélt, hogy nincs egyedül a tárgyalószobában. Vonásai megkeményedtek. Feszélyezte a legutolsó divat szerint öltözött direktor jelenléte, de még jobban zavarta a zongorista ostoba dobolása. Ingerülten végigsimított kopottas felöltőjén. Abban a pillanatban határozottan érezte, mennyire idegen a nagyvárosban, ahol pedig már egy évtizede élt. Az ablaküvegre szegezte tekintetét, és elborzadva vette észre, hogy gyűrött, idegen arc tekint vissza rá. Bár úgy emlékezett, valahol már látta, mégsem ismerte ezt az arcot – mintha hajlékony gumimaszk lett volna, amely olyan erősen rátapadt valódi arcára, hogy lehetetlen volt onnan eltávolítani.

Megköszöri torkát, állához emelte a hegedűt, és a direktor záporzó kérdéseivel mit sem törődve, válasz helyett Bartók második vonósnégyesének középső tételét kezdte el játszani. Dühösen, megszállottan hegedült, mutatoujja szándékosan lecsúszott az E-húrról, a fogólap felcsattanó hang furcsán, fémesen csengett. A zongorista összerendezte a csupa diszsonáns hangból építkező hegedűszólam hallatán, és abbahagyta a dobolást. Tekintetében rémület költözött, felállt, és az ablakhoz sietett. Elrántotta a függönyt. Látta, amint tétova járókelők bukácsolnak végig a szemközti hídon, s a híd közepén álló, a halál maskaráját viselő komédiás meginog, és elhessenti az emberekhez túl közel merészkedő, óriási varjakat.

A hegedűművész láthatatlan közönsége felé fordult, meghajolt, tokjába tette hangszerét, és az ajtóhoz sietett. A küszöbhez érve azonban megtorpant és visszaneézett. Mintha különös érzékesalodásnak lett volna tanúja: a direktor alakja egyre zsugorodott, míg végül olyan apró lett, hogy egy kabátzsebben elfért. A művész kihúzta magát, megigazította hajtokáját és elsimította arcán a ráncokat. Visszalépett a szobába, leült a tölgyfa asztal mellé. Maga elé vette a direktor ezüst szivartartóját és rágyújtott. Körkörös, sűrű füstöt eregetett, amelyből kutyafejű figura rajzolódott ki, hasonló ahhoz a szoborhoz, amelyet kifelé menet óvatlanul elsodort. Ujjai közé csipentette és felemelte az asztalról a direktort, nem foglalkozott vele, hogy az aprócska alak ijedten rúgkapál és vinnyogó fejhangon segítségért kiált. Gondosan letörölte róla a port, majd határozott mozdulattal az üveges szekrény legfelső polcára, a japán nippék és a konyakospoharak közé helyezte a kétségbeesetten hadonászó direktorfigurát. Kulcsra zárta a szekrényt. Megvetően odaintett a zongoristának, hóna alá kapta a hegedűtokot és gyors léptekkel távozott, csak a szivarfüst fanyar illatát hagyta hátra maga után az üresen kongó tárgyalószobában.

Armorica

Breton tájon, Finistère megye keleti sarkában – ott, ahol a föld véget ér – élnek a világítótorony őrzői. Szóltanul állnak a toronyban, a sirályok röpte után tájékozódnak, nézik a felhők vonulását, figyelik a tengert, nem sodor-e hajót a partra a víz.

Hajnalodott már, amikor Concarneau mellett partra vetődött egy csónak. Jobbra-balra dőlt a karcsú hajótest, magasra csaptak fel körülötte a hullámok, alig tudott belőle kikászálódni a két ködbe burkolózott, sötét ruhás alak. A világítótorony őrre – mogorva tengeri medve, aki hosszú évek után hagyta ott a nyílt tengert, és választotta a világvégi torony magányát – egykedvűen bámult a mélybe, szemében a fodrozódó víz kékje tükröződött. Az árapály ritmusában, nyugalomban élte életét. Bár az elmúlt évek alatt ritkán látott vihart, a legszörnyűségesebbet sohasem felejtí el: olyan sűrű, tejfehér köd szállt a vízre, hogy szinte vágni lehetett, s lent a mélyben tombolt a tenger. Örtársával felváltva percenként fényjelzett; mint valami eszelős állat, üvöltött a ködkürt, ám néhány vakmerő hajóst ez sem tántorított el szándékától, kimerészkedtek a tengerre, és legénységükkel együtt odavesztek a hullámsírban. Ör helyéről nézve fekete bogárnak látszott a két alak, amint lassan, ügyetlenül kikecmeregtek az imbolygó ladikból. Egyikük, a darabosabb mozgású különös kalapot viselt, bársonyszalagját lengette a szél. A másik alak valamivel könnyedebben lépett a partra, pedig hosszú, fekete szoknyája a földet söpörte.

Letérdeltek a sárga homokba, s imára kulcsolták kezüket. Elnéztek a messzeségbe, ahol a szomszédos halászfalu szűk utcáskáit és fagerendás házait sejtették. A toronyőr tüzetesebben megszemlélte a két alakot. Szokatlanak találta öltözködésüket és ünnepélyes testtartásukat. Kutyának látszott a férfi levetett szalagos kalapja és madárnak a nő fehér főkötője. Jól ismerte a környékbeli halászfalvak lakóinak azt a szokását, hogy időnként – amikor társaik kora reggel útra keltek – a sikeres halfogás és a szélcsendes idő reményében a fővenyre térdelve imádkoztak, ám ez a két, díszes ruhába öltözött alak meglehetősen idegenül hatott a tengerparton. Bizonyára városi emberek, akiknek fogalmuk sincs a csipős hajnalokról, a fenyegető viharról, az árapályról, a tenger vészjóslo morajlásáról, a vízzel való szakadatlan küzdelemről, és csupán külön divatot követve, pusztá szórakozásból jöttek a tengerpartra – dohogott magában.

A horizont vonalán egyre távolodott a hold sápadt korongja. A felkelő nap fénnyé opálosan derengett át a felhők sűrű fátylán. Kihalt, holdbéli tájnak tűnt a breton partvidék, titkokat ígérő, szunnyadó városkaival, ahol nyáron a kerteket pázsit módjára elborítják a buja hortenziabokrok. Mintha valamilyen ősi, kelta varázslat hatására megmerevedtek volna, időtlen kőoszlopként térdelt a férfi és a nő egymásnak simulva az óceánillatú homokban. Nem vették észre a közelgő dagályt, csak akkor ocsúdtak fel, amikor a víz elsodorta a ladikot, amelyen a partra érkeztek. A tajtékozó habok hátán száguldott, majd felborult az elszabadult csónak. A partra felcsapó hullámok már-már a férfi kalapjának szegélyét nyaldosták. A nő szemében kétségbeesés tükröződött. Szárnyaszegett madárként lengett a főkötője, segélykérően az ég felé nézett, s megpillantotta a távolban a ködbe burkolózó, vaskos kőtornyot.

A toronyőr jól látta a magasból, hogy vészesen közeleg az áradat. Elővette távcsövét, úgy figyelte a két mozdulatlan, feketén fénylő foltot a messzi fővenyen. Farkasszemet nézett a nyílt tengerrel, eszébe jutottak a végtelennek tűnő, csillagatlan éjszakák, a víz háborgását megelőző baljós szélcsend, az elnémuló sirályok. A ködkürt után kapott, de nem érte el, mintha karnyújtásnyi távolság helyett hirtelen fényévekre került volna tőle. Megbabonázottan állt a toronyban, érthetetlen félszavakat mormogott, kereste az elfeledett varázsigét, amellyel feloldódik a bűbáj. Behunyta szemét. Visszarepült a múltba, az előgomolygó ködben látta a kelta ősóket. Tölcsért formált tenyeréből és ősidőket idéző, artikulálatlan hangon lekiáltott a mélybe. Mintha varázsütésre történt volna, hirtelen felegyenesedett a két alak. Futva távolodtak el a parttól, a szomszédos falu irányába tartottak, csak a kutyaformájú, szalagos kalap maradt hátra utánuk és a sárga homokban megcsillanó, drágaköveknek látszó kagylóhéjak.

Évek óta már, hogy eltűntél belőlem. Hiába kereslek mindenütt az ismerős városokban, sehol sem találok a nyomodat. Csupán a behajtott ablaktáblák mögött ásító magány őrsi emlékedet. Valaha erre jártál, de azóta szertefoszlott a varázslat, éppúgy, mint ahogyan az idő múlásával együtt elhamvadnak a vágyak. A messzeségben, az óceán partján az ég felé magasodnak a sziklafalak, s egészen a városig elhallatszák a sirályok vijjogása.

Látszólag semmi sem változott, és mégis, mintha minden átalakult volna. Akár a húros hangszerek finomhangolója, a *részletek* változtak meg, és láttatják idegenszerűnek a jól ismert várost. Pedig hajnalban éppúgy ködbe borulnak a háztetők, és a felhők felé ágaskodó apró, piros kémények továbbra is régmúlt korok emlékeit őrzik. Nosztalgikusnak hat a szürke párizsi égen kirajzolódó kémények sziluettje, még akkor is, ha a jelenben nincs helye az idejétmúlt érzéseknek és hangulatoknak. Az eltelt évek során számtalanszor meg kellett róla bizonyosodnom, hogy az érzések azonnal tovatűnnek, nem élhetők át újra, csak halvány utánérzésük sejlik fel néha az emlékfoszlányok között.

Próbálok kívül helyezkedni a nosztalgia kínzó érzésén. Kívülről szemlélem a várost, s benne magamat, mintha én is ennek a zsongó-zsibongó egyvelegnek az alkotóeleme volnék. Furcsán, oldalról villan fel néha a fény, díszletszerűen világítja meg a fehérre meszelt házfalakat. Szürke köd borítja az eget, az épületek körvonalai mégis úgy szikráznak a fényben, hogy szinte megfájdul tőlük a szemem.

Valahonnan letről hagymás kolbász sűrű szaga kúszik felfelé, egészen az ötödik emeletig, ahol lakom. Émelyeg tőle a gyomrom, s arra gondolok, vajon ki az, aki kolbászt eszik reggelire. A környéken nincsenek kifőzdék, csak vegyesboltok, pékségek és egy ortodox zsidó imaház. Ez utóbbi ötlött legelőször a szemembe akkor, amikor a bőröndjeimmel megérkeztem a tizenkilencedik kerületbe. Az imaház és az előtte éneklő feketeszakállas férfiak képe beleivódott a Párizsról őrzött emléknymok közé, s most már mindörökké ott marad.

Mintha állandóan hajókürt szólna a távolban, szüntelenül dudálnak a körúton a rendőrautók. Tegnap az imaház előtt géppuskás rohamrendőrök álltak sorfalat, egyikük, egy gimnazista korúnak tűnő fiatalember kezében idegenül állt a fegyver. A gyermekkatona tanácstalanul feszengett a francia köztársaság egyenruhájában, és néha felnézett az ég felé.

Az utca másik oldalán vettem észre azt a reszketeg járású nőt, aki babakocsit tolt maga előtt. Amikor eléje kerültem, meglepődve láttam, hogy gondosan egymás mellé rendezett, megsárgult szélű újságokat ringatott a babakocsiban, miközben hang nélkül énekel.

Van valami felszabadító érzés a levegőben. Már-már giccsesen szép a város, különösen alkonyatkor, amikor a *Conciergerie* tornyának sziluettjét és a *Paris Plage* nevű, ideiglenes partfürdőt egyszerre fogja be a tekintet, mintha a vaskos tornyok őriznék a Szajna-parti strandot. Míg e különös látványban gyönyörködik a szem, a tudat próbálja magától elhessegetni a nosztalgia gondolatát. Ebben segítségére van a metrólejárók környékén és a sikátorokban terjengő, orrfacsaró vizeletszag, amely megsemmisíti a látványt, és fanyar iróniát csempész a nosztalgia érzésébe.

Az erősen vizeletszagú rue Champollion-on vettem észre azt a beesett arcú, ritkás szakállú, középkorú férfit, aki egy ajtómegnyelésben ült a lépcsőn, és egy keskeny lapra – amely olyan hosszú volt, hogy a térdétől egészen a földig kígyózott – végeláthatatlan számsorokat írt. Amikor elhaladt előtte egy autó, a férfi feljegyzett valamit a lapjára, mintha az autótak számolta volna, de az is lehet, hogy mást: a macskákat, a felhőket vagy az égen a csillagokat.

Aznap pisztrángillata volt az esőnek.

Idegen arcoddal, minduntalan félrenéző tekintetteddel, idegen hangon közhelyeket mondtál, s én idegenül hallgattalak. Akkor, ott megértettem valamint az elmúlásról, a vonzások és a választások titokzatos működéséről. Fájdalmas volt ez a felismerés. Idegenszerű mozdulattal álltam fel, és nem néztem vissza.

A Gare de l'Est metrómegállóban félelmetes a dübörgés, amikor a felső szinten elhalad egy szerelvény. Sült krumpli szaga érződik a metróban, látom, amint a szerelvényből kiszálló indiai férfi gombóccá gyúri a zsírtól átítatott zacskót. Az aluljárókból eltűntek a koldusok, és velük együtt a párizsi metróra olyannyira jellemző zenészek is. A városban töltött tíz nap alatt mindössze egyetlen alkalommal találkoztam egy középkorú szaxofonossal, aki egykedvűen, saját magának zenélt.

Július utolsó napja van, vasárnap délután. Pár perce még szemerkélt az eső, az a jellegzetes párizsi eső, amelytől nem lesz nedves az ember ruhája és haja, mert épp csak olyan, mintha reggeli harmat volna. A Madeleine-templom előtt szállok ki a metróból. Ragyogóan kék az ég, és a templom lépcsőjén elhelyezett virág-installáció távoli rétek képzetét kelti. Ülök a templom előtt, a város kellős közepén, a forgalomtól zajos sugárutak által övezett, csendes lépcső-szigeten, s elmúlt, forró nyarakra, tópartokra és végeláthatatlan búzamezőkre gondolok. Bármennyire is szeretném, nem tudom kirekeszteni érzéseimből a nagyváros zaját, túl erős a fény és élesek a körvonalak, túlságosan intenzív a jelenvaló pillanat.

Valami eltűnt. Odalett a varázslat, a szavak mágiája.

Beesteledett. Hétköznapi, szürke arcát mutatja most a város. Nem elevenednek meg az ablakmélyedésekben a járókelőket némán fürkésző kőarcok. Bezárultak a kapuk, a városlakók és az idegenek mind nyugovóra tértek. Talán te is itt vagy az idegenek között, s valamelyik ablak mögött virrasztva szívod magadba az éjszakát.

RÖHRIG ESZTER
Élan vital

Röhrig Eszter

Budapesten született, azóta ott él. Előbb a Veres Pálné Gimnáziumban, majd az ELTE-n végezte tanulmányait. A Debreceni Egyetemen francia irodalomból PhD-fokozatot szerzett. Általános, közép- majd főiskolán tanított, később francia idegenvezető, műfordító, kiadói lektor, esszéista, kritikus lett, és végül megírta az első novelláját *Margit hétvégéje* címmel, amelyet további írások követtek. Első novelláskötete *Vízhomok* címmel a L'Harmattan Kiadónál jelent meg 2018-ban.

Kedves emberek befizették egy nyelvtanfolyamra Párizsba. A csoporttársai gimnazisták, egyetemisták, akik egy kis tanulással, világjárással ütötték agyon az időt. Mosolyuk gondtalan, mozgásuk laza, természetes kedvességgel ültek be reggelente a terembe, és nem szorongtak, amiért nem tanultak, sőt akadt, aki a könyvét sem hozta el, pedig az intenzív kurzuson szigorú menetrend szerint tanítottak. A világ minden országából verbuválódott a csoport, csak a tanáruk volt igazi francia, aki Éva legnagyobb csodálkozására nem piritott rá a hanyagokra, nem követelte meg a csendet, nem tolt le, aki nem írta meg a leckét, mindig mosolygott, és a tanulók mindegyikével elhitette, hogy remekül halad. Éva készült szorgalmasan, mégis szívósorogva ülte végig a tanítást, szerencsére a feszelen hangulat hamarosan órá is átragadt, és annyira felengedett, hogy órák után nyakába vette a várost, a külvárosba tartó utolsó gyorsvasút indulásáig sétált, nézelődött. A nyelviskola, az Alliance Française közelében egy tágas téren, a kerületi városháza és a Saint-Sulpice-templom szomszédságában állt a *Városházához* címzett kávézó, ahol sok órát eltöltött arról ábrándozva, hogy egyszer híres író vagy kutató lesz, itt fog élni és soha nem szenved majd hiányt semmiben. Az üvegoldalú kávéház elé kitett nádfonatú székeken ültek a párizsiak, mindig komoly beszélgetésekbe mélyedve falatoztak, többnyire salátát vagy szendvicset ettek késsel-villával, kis negyedliteres kancsóokban rozé csillogott a napfényben. Egyikük sem kiabált, még csak fel sem emelte a hangját, nem viseltek feltűnő ruhát, mégis, ahogyan egy sál félig lecsúszva megállt egy vállon, ahogyan a sapkát, kalapot a fejükre illesztették, ahogyan a tompán fénylő, jó minőségű rúzs nem kenődött el a nők száján, vagy amilyen önfeledten roskadtak magukba a finom bőrű, jól szabott táskák, amikor megérkezve valaki odaajította a székre, mielőtt leült – mindezek a megfigyelések beléivódtak. Akkoriban még ezen a téren volt Christian Lacroix és Dior butikja is, alig észrevehetően, díztelenül; tetszett Évának, hogy a luxus, a kevesek e kiváltsága és a kávézó emeleti dobbantós WC-je szinte egy helyen megfértek egymással. Ebben a kávézóban határozta el, hogy lesz, ami lesz, elutazik Rouenba, ami bátorságra vallott, hiszen még csak két hete tanult franciául, és eddig többször is értésére adták, hogy az angoltudásával itt semmilyen kérdésére nem kap választ.

Másnap reggel futva érkezett a Saint-Lazare pályaudvarra, majd kis híján elsírta magát, mire kézzel-lábbal sikerült elmutogatnia, hogy Rouenba kér retúrjegyet, ami olyan sokba került, hogy ráment az egész heti költőpénze. A jegy szép volt és elegáns, mint egy operabérlet, telenyomtatva számára ismeretlen és érthetetlen jelekkel. Nagy nehezen megtalálta a vonatot, szokása szerint készítette a zsebkendőt, hogy a kormos, magasra szerelt lépcsőkorkláton feltornázza magát a vonatra, és igencsak elcsodálkozott, mert az ajtó járószintig ért és önműködően nyílt. Odabent nappaliba illő, óriási piros bőrfotelekben terpeszkedtek az utasok, a vonat pedig hangtalanul siklott végig a normandiai tájon. Jóleső komfortérzéséből a kalauz riasztotta fel, Éva a *Bovarynét* olvasta, a vidéki udvarház részletes leírásánál tartott, amikor a jegyét kérték. Készséggel nyújtotta oda, és ekkor minden eddigi boldogsága szilánkokra hullott. A kalauz rázogatóni kezdte a jegyet az orra előtt, hangosan kiabált, Éva elpirult, egy szót nem tudott kinyögni, de azért érteni vélte, hogy mit ismételt a jámbornak nem mondható vasutas: *il faut le composter!* A purparléba az utasok is bekapcsolódtak, valamelyikük hajlandó volt Évával szóba elegyedni angolul, és ekkor derült ki, hogy a jegyet nem elég megvenni, a peronon álló készülékkel érvényesíteni kellett volna. A kalauz hajthatatlannak bizonyult, büntetést akart kiróni rá, végül a többiek meggyőzték, hogy a lány külföldi, és nem tudhatta, mi a teendő. Ez hatott, mert a sárga fogú, rossz leheletű egyenruhás megvetően odaszólt: – Na persze, ez is egy idegen! – és otthagya. Éva mérgét nyeldecelve olvasta tovább Emma Bovary történetét, persze nem először, de úgy számította, hogy az egy és negyed óra menetidő alatt sikerül átfutnia. Leszállt, amikor a többiek is, és a tömeg nyomába eredt, mert a vonat aznap kivételesen nem a főpályaudvaron állt meg, így Éva előre kikalkulált útvonala romba dőlt. Még nem akarta elővenni hátizsákjából a térképet, útikönyvet, ne ordítson már róla, hogy ügyetlen turista. Sikerült eljutnia a Jeanne d'Arcról elnevezett főutcahoz, ami egyenesen a városközpontba vezetett. Egyetlen napja volt arra, hogy minden, Flaubert-rel és a *Bovarynéval* kapcsolatos kíváncsiságát kielégítse, szállodára nem futotta.

Szeretett gyalogolni. Sportosan kilépett, elsőként a közkórház felé kanyarodott, mert az feküdt a legmesszebb a régi várostól. Barátságatlan környék, bizalmatlan tekintetű emberek. A tizenkilencedik században a jómódú burzsoázia negyede, ma a szegényeké. Becsöngetett, sok idő telt el, mire egy hajlott hátú, keszeg ember jött elé fehér köpenyben. Éva megijedt, nehogy föltegyék egy műtőasztalra, elmakogta angolul, hogy Flaubert miatt jött ide, és amit lehet, szeretne megnézni. Az illető másfél órán át beszélt szakadatlanul, Éva dühében a szája szélét harapdálta, amiért egy szót sem értett, pedig ezért jött, érdekelte, és legszívesebben bokán rúgta volna a fehér köpenyest, hogy ilyen érzéketlennek mutatkozott az ő nyelvi nehézségei iránt. A kórház kebelében működő orvostörténeti múzeumba mentek, a nagy termék plafonig érő ajtajain lakat csüngött, és bár Éva volt az egyedüli látogató, minden belépés előtt csikorgó-zörgő hangú ceremóniát kellett végigszemlédnie. A régi orvosi eszközök, szikék és emberli szervek tudnivalóiról örökre lemaradt, de megörült, amikor

A szerző portréját Kohán Ferenc készítette 2020. március 27-én.

egy rongybabát mutatott az alkalmi idegenvezető: egy tizennyolcadik századból való, ríkió színekkel telepingált rongynő hasát ki lehetett gombolni, és akkor beleláthatott az összes belső szervébe, amelyek mindegyike kivethető volt. Végre jókedvre derült. A szülés fázisait egy egész rongybabasorozat mutatta be, mintha meseillusztrációkká lényegültek volna át a vajúdas keserves stációi, és egy rózsaszínű, nagyfejű baba bukdácsolt egyik hasból a másikba. Éva megbabonázva meredt a régi szemléltetőeszközökre, még a nyikorgó cipőjú tárlatvezető is megállt hirtelen és ránézett erre a különös, idegen nőre. Az a szoba, amelyben Flaubert született, semmiben nem különbözött a többtől, maradt tehát Éva képzelete és az író egyik levele, amelyben elmondja, hogy gyerekkorában a boncteremben bújócskáltak a testvéreivel, így számára nem ijesztő a halál és a hullák látványa. A kertben nem sütkéreztek az öregek a napon plédrel betakarva, mint ahogy Éva korábban olvasta, de mégis hajtotta valami, hogy lássa, amit csak lehet, eredetiben, abból a világból, amit Flaubert teremtett.

Elkészönt, és mivel útbá is esett, megállt a régi piactéren, hogy legalább egy pillantást vessen arra a helyre, ahol máglyára vetették Johannát, az orléans-i szüzet. Beugrott a szűz életét elbeszélő viasmúzeumba, egy rozzant, homályló fészekbe. Több kis kuckóban, színpadi jelenetek formájában szemléltették az életút állomásait. A „bírák előtt” című epizódot még a naplójába is feljegyezte: Jeanne testhez simuló, fehér apróruhában, áttetsző, szürke harisnyában, kacéran áll az egyházi előljárók előtt. Az egyik morcos püspök mellett kandaló, s benne tűz duruzsol. Nem tudta, mit gondoljon. Szemben odakint a betonból és vasból összerótt veszthely-emlékmű sivár volt és személytelen. Mellette a szent nevét viselő modern templom sem vonzotta, aztán mégis bepillantott, és az amfiteátrum módjára elhelyezett padosorok, a misztikus kék színekben tobzódó üvegablakok előtt leült az egyik székre és megidézte magának Falconettit, aki 1926-ban némán eljátszotta az orléans-i szűz utolsó napjait. Az igazi Jeanne d'Arcnál is igazibb Jeanne d'Arcot alakította. Dreyer, a rendező egy bulvárszínház színpadán talált rá. Falconettit mindig fal előtt fényképezték, nem játszott, létezett. De nem akárhogyan: a látomásaiban létezett, és ebben nem engedte megzavarni magát. Éva gyújtott egy gyertyát Falconettiért, sajnálta, hogy sem életében, sem halála után nem méltatták a tehetségét.

Sietett tovább, a közkönyvtárban őrzik a *Bovaryné* kéziratát, látni akarta azt a papírtömeget, amit Flaubert nyolc év alatt teleírt. Az idős könyvtárosnő csodálkozva nézett fel a szemüvege mögül. – Nem szoktak itt kéziratokat nézegetni, összevissza papírhalom, nincs azon mit nézni – próbálta elijeszteni Évát. Aztán mégis beengedte egy nagy terembe, amelyben zöld színűre festett, üveges könyvszekrények borították a falakat, telis-tele vékony spárgával átkötött, vastag papírkötegekkel. Éva remélte, egyszer majd rendszerezik, kiadják, és ő is böngészheti Flaubert olvashatatlan írását. Csak annyit kért, hadd kaphasson egy oldalnyi fénymásolatot az egyik kéziratlapból. – Melyiket kéri? – kérdezte a főkönyvtáros asszony. – Azt, amikor a fiáker elindul Emmával és Léonnal. – A könyvtárosnő elnyomott egy félmosolyt, szeme felcsillant, és hamar hozta is a kért papírt. Éva felbátorodott a halovány szimpátia láttán, és megkérdezte a hölgytől, hogyan juthat el Croisset-ba. – Autóval van? – Nem – rázta a fejét Éva. – Busszal megy? – Nem. – A nő most már látta, hogy emberére akadt. – Jöjjön be az irodamba – mondta. – Éva követte. Táskájából előkotort egy gyűrött térképet és megmutatta, hogyan jut ki a városból, melyik úton menjen. – Öt kilométerre van, és igyekezzen, mert nemsokára zárnak – de már szinte nevetett, és a térképet is odaadta végül. Búcsúzóul bemutatkoztak egymásnak, Éva megígérte, ha legközelebb jön, már franciául fognak beszélgetni. A nő mosolyogva intett felé.

Éva nem fordult be jobbra, a katedrális felé, erre most nem volt idő, annyi kilengést engedett meg magának, hogy megállt az egyik pékségnél, szemrevételezte a Salammbó süteményt, amit csak itt lehetett kapni és amit persze hiába kívánt nagyon, aztán sietett tovább, a város kijáratá felé. Kiszélesedett az út, egyre nagyobb lett a zaj, teherautók, kamionok dübörögtek mellette, felverték az úton az összes port. Jelzőlámpák nemigen akadtak, úgy kellett ide-oda ugrálni a nagy testű járművek között. Ösztönösen érezte, hogy ha a Szajna vonalát követi, nem fog eltévedni, olvasta, hogy Flaubert-ék háza a folyóra nézett. Közben rendezetlen, elhagyatott környékre ért, gyártelepek, bedőlt kerítések, elhagyott ipari hulladék, furcsa, surranó léptű alakok ólálkodtak körülötte. Éva attól félt, azért ölik meg a végén, mert nem találnak nála semmit, még egy nyamvadt gyűrűje vagy nyaklánc sincsen. Igyekezett elnyomni sötét gondolatait, de bámerre tekergette a nyakát, lehangoló látvány vette körül. Meggyorsította a lépteit, már épületek sem álltak itt, egyszer csak messziről megpillantott egy roskatag házat, éppen előtte fordult az út. Majdnem felkiáltott, amikor a távolból felsejlett a cégére: *Chez Flaubert*. Flaubert kocsmá. Otthon, a körút valamelyik homályos mellékutójában lehet ilyen lepusztult csehót találni. Éppen kitántorgott az ajtaján egy férfi piszkos munkásruhában, amikor Éva odaért. Összeszorult a torka, most mi lesz vele, ez a kétméteres vadállat keresztbe lenyeli. De az rá sem hederített, előkotort a zsebéből egy kukoricalevélbe töltött mezítlás Gitanes-t, rágyújtott és odabotorkált a kocsijához, kétszer ejtette ki a kezéből a slusszkulcsot, de végül beszállt. Nem merte megkérni, hogy vigye el, már csak egy kilométer az út, és az idő sürgette. Szaporábbra vette a lépteit, most már hamar odaért a Flaubert-pavilon elé. A kapu zárva volt. Dörömbölni kezdett rajta. Elhatározta, ha nem engedik be, akár a falon is átmászik, de bejut. Addig nyomkodta a csengőt, míg megjelent a kavicsos úton egy meghatározhatatlan korú, barnacipős, patentharisnyás-szoknyás-mellényes nő. Köszönés helyett azt morogta, hogy lejárt a munkaideje, nem fogadnak már látogatót. Éva szeme előtt hirtelen ezer apró hangya kezdett el nyüzsögni. Ez az egész nap a sok nehézkedésről, nyüglődésről szólt, most megint kezdődik előlről – méltatlankodott

magában. Nyelt egyet és hirtelen kivágta franciául: – *Je suis venue uniquement pour Flaubert. Il est mon écrivain préféré*¹ – mondta, és egészen belepirult, hogy mikre képes szorult helyzetében. A nő elővett a zsebéből egy óriási vaskulcsot és kinyitotta a nagykaput. – Tíz perce van, fotózni nem lehet – vakkantotta és otthagya a kis helyiségben, ahol körös-körül Flaubert személyes tárgyai voltak. Tíz perc, istenem, hogy is csináljam – kapkodott Éva –, muszáj koncentrálnom. Idejövet nem került el a figyelmét az ösvény mellett a csonka, bordázott márványoszlop, amelyet rozsdás vaspántok fogtak össze. A muzeológusnő elmondta neki, hogy a karthágói ásatásokon került elő ez a töredék, és a Szalambóért hálás Tunézia az írónak ajándékozta. A romoszlop idétlenül festett ebben a kopár kertben. Szalambó pazar palotájában még a medencében úszkáló halakat is gyémántkő díszítette, a Hamilkár palotájának bejáratához vezető lépcsők minden fokába egy-egy elbitorolt bárka aranyozott orrát ékelték. Az író alaposan nekifeküdt a témának, Pliniusnak az első pun háborúról szóló könyvét többször is elolvasta, és száz, az ókori Karthágóról szóló tanulmányon rága át magát. Flaubert pompáját, színorgiáját megcsúfolja ez az omlatag kődarab – gondolta Éva, és el sem tudta képzelni, mit szólhatott, amikor meglátta. Jó, majd később elképzelem, most inkább lefényképezem a szememmel, amit látok, és sorra vette, mi mindent állítottak ki az emlékszobában. Flaubert fiatalon majdnem kétméteres, gyönyörű férfi volt, valaki azt írta róla, ősei nordikus melankóliáját és nyughatatlan gyökértelenségét örökölte ez a vad viking... ám ki tudja, miért, csak az idő előtt elnyűtt, kiélt fejű, elhízott Gustave-ról maradtak ránk felvételek, a gúnyrajzokról nem is beszélve. Egy közepesen érdekes mellszobor, tollszárak, fél tucat vékony szopókájú pipa, íróállvány, könyvek, kitömött, kopott papagáj... Csupa szokványos, érdektelen tárgy. Egy üveges vitrin legalsó polcán hirtelen megpillantott egy sárgafoltos, szürkésfehér, szinte gombóccá gyúrt anyagot. Flaubert zsebkendője, olvasta a feliratot, amellyel a halála előtt törölte meg az arcát. Hú, azt a mindenit – motyogta magában Éva. Mindent látott maga előtt, a vizenyős szemet, a hörgő száját, a nyálas bajszot, a köhögőrohamot, az ösztönösen a szája elé tartott zsebkendőt, a hajáról a halántékára csorgó izzadságot, az erőtlen kezét, amely már a fejig nem tud felnyúlni, hogy felitassa a cseppeket. Az átnedvesedett ágyi ruhát, a nyirkos párnát. A gyűrött zsebkendő-pamacson mintha megmozdult volna a folt: hányás vagy köpet lehetett? Az életet, az utolsó életlendületet őrzi – gondolta, és végigsimította az üveget. Zörgettek az ablakon, a nő az órájára mutogatott, Éva jött kifelé, köszönetet mondott, megvette a nőtől 15 frankért a rá-tukmált, homályos Flaubert-fényképet, s már a visszaútra kanyarodott. Kapkodta a lábát, el kellett érnie az utolsó vonatot. A Flaubert-rel való intim, szinte testközeli találkozás felvilványozta, úgy érezte, útjának megtalálta az értelmét. Beért a városba, végighaladt a főutcán és átvágott az állomásépületen, közben hallotta, hogy a hangosbemondó repedt hangon megállás nélkül ismételt egy mondatot. Megpillantotta a vonatot, felszállt, fellélegzett, elérte, a menetrend szerint éppen indult, de a mozdony meg sem mozdult. Körülnézett, hátha előkerül a kalauz, és akkor látta, hogy a fáradt arcú utasok megadóan néznek maguk elé, néhányan próbáltak elaludni.

Érezte, valami nem stimmel. Addig fészkelődött, faggatózott, míg valaki fel nem világosította, hogy sztrájk miatt ez a vonat csak holnap reggel hétkor fog elindulni.

1 Kifejezetten Flaubert miatt jöttem. Ő a kedvenc íróm.

Haditengerészből néprajzi felfedező

*Magyar László életéről
és az angolai népek körében végzett kutatásairól*

Ami az afrikai–magyar kapcsolatok hosszú évszázadait illeti, eddigi ismereteink szerint az első eme kontinens földjére lépett magyar Lászlai János katolikus kanonok volt, aki 1483-ban egy szentföldi zarándoklat kapcsán több hetet töltött Kairóban. Erről ő maga nem, de egy német rend- és utazótársa részletes (1500 kéziratosoldalas) beszámolót készített, amelyből megtudhatjuk többek között, hogyan találkozott olyan magyar származású (elrabolt gyermekekből janicsárokká lett, majd birodalomszolgává átképzett) mamelukokkal, aki titkokban még akkor is keresztényeknek vallották magukat. A talán jelentőségét tekintve túlértékelt Benyovszky Móric helyett a következő évszázadok szórt eredményeit illetően itt most csak II. József marokkói konzulját, a marokkói történelem egyik korai kútfőjének számító Dombay Ferencet (1758–1810) említjük, aki Mária Terézia bécsi orientalista akadémiáján nevelkedve német és latin nyelven hagyott hátra tucatnyi, perzsa, török és arab vonatkozású történelmi, nyelvészeti, folklorisztikai, vallásfilozófiai és numizmatikai írásmunkát.

Mindemellett az első valós magyar afrikanistának, autodidacta etnológusnak, terepmunkásnak Magyar László (1818–1864) számít, aki sok más 18–19. századi európai utazóhoz hasonlóan kalandokkal telt évek után vált elkötelezett kutatóvá.

Magyar László élete

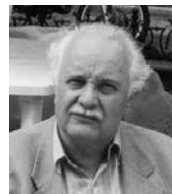
Amint Krizsán László írja, Magyar László 1818. november 13-án házasságon kívül született Horváth Anna szombathelyi szolgálóleány és Magyar Imre csáktornyai uradalmi tisztartó kapcsolatából, a nyugat-magyarországi Szombathely városában. Kisgyermekkorában, mivel anyja a szülés után röviddel elhunyt, anyai nagyanyja nevelte, igen szűkös körülmények között. Utóbb apja, aki végül a nevére vette, Dunaföldváron élő szüleinél helyezte el fiát. Itt kezdte el az elemi iskolát, majd a piarista gimnáziumba került, de a középiskolát Szabadkán fejezte be, ahol apjának birtokai voltak.

Apja gazdatisztnak szánta, egy ideig gyakornokként dolgozott mellette. De vélhetően gyermekori olvasmányai hatására és egy korabeli felhívás nyomán, 1841-ben a fiumei tengerészeti akadémia növendéke lett. Az akadémiát elvégezve néhány éven át különféle beosztásban számos hajón (egy alkalommal még egy rabszolgaszállító vitorlásra is) szolgált, és megfordult Dél-Amerikától Kelet-Ázsiáig számos akkori tengeri kikötőben. 1845-ben az Argentin hadiflottánál vállalt katonai szolgálata azonban súlyos veszedelmet eredményezett a számára: az Uruguayjal támadt háború végén a vesztes hadiflotta tagjaként kis hűján halálra ítélték. Ekkor alakult ki azonban hajlandósága az akkor még felfedezetlen régi kultúrák feltárására. Az ősi inka romvárosok és az Andok népeinek tanulmányozására benyújtott támogatáskérését azonban a Magyar Tudományos Akadémia, ha értékelték is törekvéseit, elutasította.

Saját életvallomása szerint ezután átkerülve Afrikába Trudodati Dalaber Almanor kalabári uralkodó flottilájának egyik szkunerén lett parancsnok. Mára világossá vált, hogy e fiktív tőrténet mögött, amelynek valóságát teljes egészében megkérdőjelezi az, hogy ilyen uralkodó nemcsak hogy a kalabári királyságban, de az egész délnyugat-afrikai partokon nem létezett, olyan titkok rejlenek, amelyek vélhetően örökre megfejthetetlenek maradnak.

Magyar mindemellett e szolgálat (?) nyomán annyi tőkére tett szert, hogy abból megvalósíthatta (cseretárgyakat vásárolva) első útját (1848) a Kongón fölfelé, feltárva a folyóparti királyságok létét, és megírva tapasztalatai alapján első napló-kivonatát, amelyet Magyarországra hazaküldve elsőként jelent meg az 1850-es évtized elején.

Magyar ekkor különféle tanácsokat meghallgatva egy karavánnal a tengerparttól néhány száz kilométerre elhelyezkedő Bihébe igyekezett, ahol megtelepedett, és elnyerve a helyi tör-

Biernaczky Szilárd

(1944):
Sugár Rezső zeneszerzés növendékeként (1960–1967) kezdett bölcsész tanulmányokat (olasz, néprajz, magyar, 1965–1983) az ELTE-n, majd néprajzból doktorált (emelt szintű, doct. univ., 1990, Debrecen), és szerzett kandidátusi fokozatot (1996). Tudományos tevékenysége magyar és olasz témák (folklor az irodalomban) mellett főleg az afrikai szájhagyományokra és szájhagyományozott történelemre irányulnak. Oktatómunkájában (ELTE TTK 1984–1992, Károli Gáspár Református Egyetem 1993–2000, ELTE BTK 2002–) az afrikai kultúra (irodalom, népköltészet és népzene), illetve a hagyományos történelem megismerését tekinti fő kutatási és oktatási területének. Mint a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó tulajdonos-igazgatója 1994 és 2010 között több mint 200 irodalmi és más különféle témájú szakkönyvet készített elő kiadásra. Jelenleg a Mundus Novus Könyvek (2011-től) ügyvezetőjeként főként afrikai (részben olasz) vonatkozású kiadványokat jelentet meg. 2012 és 2019 között az általa alapított Magyar Afrika Tudástár elektronikus könyvtár kiépítésén munkálkodott (3300 könyv és tanulmány gazdagítja a gyűjteményt). Két periódikát indított el legutóbb: *Ethnologia* (2016), *Philologia Africana Hungarica* (2020).

- Főbb munkái
 Önálló művek:
 = Afrikai népköltészet – egyetemes folklór. Összehasonlító műfaji vizsgálatok (ms, 1990),
 = Az afrikai eposz típusa (ms, 1994),
 = Izibongo vagy oriki. Az afrikai dicsőrenek a társadalomban és a történelemben, (ms, 2008),
 = Afrika Magyarországon – Magyarok Afrikában. Tudománytörténeti vázlatok – 1. kötet (2017)
 = Egy elektronikus könyvtár születése – Magyar Afrika Tudástár (B. Wallner Erikával, 2017)
 = B. Wallner Erika szerk.: Afrika–kutatás Magyarországon 01 – A 70 éves Biernaczky Szilárd Afrika Barátság könyve (2017)
 = Az afrikai népek szájhagyományai. Adalékok az Európán kívüli kultúrák szövművészetének vizsgálatához (megjelenés előtt), 2020
- Tanulmánykötet-szerkesztések (számos saját írással):
 = Folklore in Africa Today. Konferencia akták (1984),
 = Africana/Budapest / African Studies in Hungary, 1. és 2. kötet (1984, 1986),
 = Szájhagyományok és irodalom a mai Afrikában – különszám, Helikon (1986),
 = Africa – special number, Neohelicon (1989).
 = Afrika irodalma, különszám, Forrás (Kecskemét, 2015),
 = Ethnologia, 1. évf., 1–4. szám (Bodrogi Tibor emlékszáma, 2016)
 = Magyar afrikánisztikai bibliográfia, 3. bőv. kiadás (2017, <http://afrikatudastar.hu>)
 = Ethnologia, 2–3. évf., 1–8. szám (Róheim Géza emlékszáma, 2018–2019)
 = Afrikai üzenetek, különszám, Napút, 2020.
 5. szám, június-július
 = Philologia Africana Hungarica, 2020, 1. évf., 1–4. szám

zsi uralkodó, mai szakmai megjelöléssel *ovimbundu* (Magyarnál *kimbunda*) király, Kajája-Kajangula szimpátiáját, aki hozzáadta egyik lányát, Ina-Kullo-Ozoro hercegkisasszonyt. Ez az ifjú hölgy, aki származása folytán bizonyos európaias műveltséggel is rendelkezett, Magyar nagyra becsült házastársává lett. Őt gyermekkel ajándékozta meg, közülük kettő maradt életben Magyar leveleinek tanúsága szerint.

Magyar ezt követően számos felfedezőutat tett az apósától hozományul kapott háromszáz elefántvadász kíséretében. Első útjára felesége is elkísérte, útközben született első fiát (Sah-Kilembe Gongá) Magyar a törzsi királyság előkelőségének, sőt, vezetőjének szánta. További majd tucatnyi útja földrajzi tájak, geológiai jelenségek, biológiai környezetek (növények és állatok), a talaj- és meteorológiai adottságokra (pl. vízellátás, esőzések mértéke, továbbá sajátos növénytakarók, váltakozó erdők és mezők stb.) épülő különféle mezőgazdasági kultúrák, illetve az általa meglátogatott népek társadalmi berendezkedésének megfigyelésére adott alkalmat.

Magyar nem csekély kalandok közepette 1857-ben hazajuttatott monográfiája 1859-ben jelent meg Hunfalvy János gondozásában magyar nyelven, sőt, napvilágot látott német nyelven is az akadémikus patrónus fordításában. (Hunfalvy korábban hazaküldött három naplókivonatát és néhány levelét már 1857-ben közzé tette.) Magyar teljes írásos hagyatéka így a monográfia mellett hat naplókivonatból és mintegy 60 levélből áll.

Magyar életének utolsó éveiről (az 1857 és 1864 között eltelt évekről) csak nagyon szakadozottak az ismereteink. Apósát, akit kegyetlensége miatt már vélhetően 1852-ben lemondattak, egyes információk és Magyar szerint megöltek, más információk szerint még 1856-ban is életben volt. Mindenesetre Magyarnak saját biztonsága érdekében menekülnie kellett, így elhagyva feleségét, családját, egyik fiával visszatért a tengerpartra, majd megmaradt mintegy 60 (rab)szolgájával az akkoriban a nemzetközi kereskedelem által igényelt ún. festőmoha gyűjtésével próbálta fenntartani magát.

Magyar, akit monográfiája alapján és főleg Hunfalvy János és Toldy Ferenc, mi több Arany János szorgalmazására 1858-ban a Magyar Akadémia tagjává választottak, már viszonylag korán hangot adott annak, hogy szeretne hazatérni, és kiadni könyve folytatásául a következő két kötetet. Sajnos azonban sem szabadkai barátai, sem Ferenc József, sem a magyar hivatalos szervek, sem az akadémia, sem többszöri ígéretei ellenére apja ebben nem támogatta. Így hazatérése folyamatosan meghiúsult.

Végül magára maradván 1864. november kilencedikén, néhány nap híján 46 éves korában halt meg az angolai tengerparton elhelyezkedő Ponto do Cuio-ban nyomorultan, nagy szegénységben, minden valószínűség szerint (magyar orvos és gyógyszerész szakértők véleménye szerint) maláriában. Hagyatékul maradt vagyontája éppen hogy csak kielégítette hitelezőit. Fiát előbb lakatosinasnak adták, de állítólagos nevelhetetlensége folytán visszakerült anyjához. 1876-ban Anton E. Lux osztrák földrajztanár (Kismartonban!) angolai útja során találkozott a vélhetően akkor már huszonéves fiúval. Judit Listowel pedig angolai terepmunkája során (könyve 1974-es megjelenése előtti években) találkozott Magyar feltételezett leszármazottaival.

De ami fájdalmas halálát még fájdalmasabbá teszi, az az, hogy az akadémiának a portugál hatóságoknál való érdeklődése nyomán, sok évvel Magyar halála után, kiderült, a számára utolsó lakóhelyül szolgáló tengerparti faház utóbb leégett. És magyar iratai, az akadémia által számára küldött könyvek, és ami a legszomorúbb, esetleges további kéziratok, illetve az általa többször is jelzett és vélhetően létező két újabb kötete a lángokban semmivé lett.

Összefoglalásul mégis azt kell megállapítanunk, Magyar László kétségkívül a 19. századi magyar művelődéstörténet kiemelkedő alakja. Afrika-utazó, földrajzi felfedező, néprajzi terepmunkás, autodidacta etnológus, a korabeli hagyományos afrikai társadalom éles szemű megfigyelője. Olyan területek és népek felfedezője, ahol még európai nem járt. Livingstone Magyar utazási célpontjai közül csak érintett egyet-kettőt. Serpa Pinto portugál ezredes pedig jó húsz évvel utána járta be a Magyar meglátogatta vidékeket. Így Magyar beszámolóit számos közép-afrikai területről és népről elsőként szolgálták tudományos híradással.

Magyar László szellemi hagyatéka

Magyar László torzóban maradt életműve, írásos hagyatéka tehát lényegében az egykor magyar és német nyelven közzétett monográfiából, 6 hazajuttatott útinapló részletből, és néprajzi információkat is magába foglaló levelekből áll. Utóbbiak közül számunkra a mintegy 40, családtagoknak vagy akadémiai kapcsolatainak haza írott episztola bír különös fontossággal.

A monográfiának már az első fejezetéből áradnak a néprajzi információk a város alapítástörténetétől kezdve a részben hagyománya vesztett csoportok lányaik szüzesség-kiárusítási kísérletein, a forró éghajlat életmódra tett hatásain, a lakosság veteményes kertjeinek és termelvényeinek leírásain, a város környékén élő etnikai csoportok mezőgazdaságán és pásztorkodásán, mentalitásán, ruházatán át a népesség babonás képzetét kihasználó kimbándák (jósok) praktikáijáig.

A második fejezet Bihé országba való elutazását, a karavánutat írja le, amelyet számos kaland és sok éles szemű megfigyelés kísér. Például hosszasan ír olyan környezeti elemekről, mint a táj, a folyók és zuhatagjaik, a növényzet, erdők és mezők, sivatagok, sziklás oromzatok, az állatok, főleg madarak és a mezőgazdasági művelés sajátos rajzolata, vagy a forráság és a vízhiány okozta gyötrelmek. Ekkor kapta Magyar afrikai nevét: Enganna Komo úr, melyből a Komo a portugál como 'micsoda' szóból ered (Magyar még nem tudván jól az afrikai nyelveket, folyamatosan a portugál kérdőszócskával tett fel kérdéseket...). És itt találkozott a karaván elsőként fegyveres banditákkal. Magyar felidéz egy marimba-hangversenyt is (a

xilofon ősének tekinthető afrikai hangszerről van szó), amelynek során dicsőőnéket rögtönöznek a tiszteletére. De itt szembesül Magyar a nagy létszámú, több száz fős karaván egyik fő gondjával, az élelmiszerek folyamatos beszerzésének nehézségeivel is. Miközben utazónk oly elismertségre tesz szert, hogy a karaván főnökévé választják.

A harmadik és negyedik fejezet többek között a több száz km. hosszúságú utazás közben érintett etnikai csoportok (országok, törzsfőnökségek) leírását tartalmazza. Magyar ezúttal is gazdagon jellemzi a földrajzi környezetet. Másrészt beiktat egy ún. drámai végkifejlettel teljes *igaz történetet*, amely a karavánkereskedés átverésekkel, babonás helyi törzsi csoportokkal való kénytelen érintkezések adta életveszélyes feszültségekkel teljes világát hívja életre. Felidézi a pakásza (vadbivaly) vadászat veszedelmeit is. Majd az első útba eső királysággal (Kiákka) támadt konfliktusról olvashatunk, miközben a helyi (vidéki) lakosság bemutatására is sor kerül. Magyar feltár egy helyi jogi esetet, amely a hagyományos afrikai, mérepróbával összekapcsolt szokásjog gyakorlatába nyújt betekintést, s amelynek során mindig a kimbánda (jós) manipulációja érvényesül. Ekkor villan fel előttünk a különös találkozás a Braziliában nevelkedett, de afrikai származású Donna Izabellával, akiről megtudjuk, hogy Magyarat évekkal később, Bihéből való menekülése idején megmenti (bár sajnos ennek az eseménynek a leírását utazónk nem iktatta bele könyvébe, sem itt, sem később). Ezt követi a Hambo tartomány fejedelmével való, szívélyesre kerekedett kapcsolatfelvétel felidézése.

A hátralévő ötödik-tizedik fejezet, amely a kötet törzsét alkotja, Bihé (ejtsd: Bié) és népe bemutatását tartalmazza. Magyar leírja utazását, Bihébe érkezését, letelepedését, amely egy nagy ház építésével és háznépének a megteremtésével jár együtt, és feltárul életének napjainkra romantikus színekkel átfestett különös eseménye is. Ugyanis a helyi törzsi királyság uralkodójának, Kajája-Kajangulának a szimpátiáját elnyerve, az az egyik, némi európaias neveltetéssel is bíró leányát hozzá adja Magyarhoz feleségül. (Havas Antal 19. század végi verses epikája, majd legutóbb Anna Paula Tavares angolai költőnő poemája rajzolja élénk ihletetten Ozoro hercegkisasszonyt és Magyar szerelmét.)

Magyar e fejezetekben igen nagyértékű adalékokkal szolgál e törzsi királyság igen korainak számító és lényegében még a portugál gyarmatosítástól mentes korszakából. A nemzetközi tudományosságban a Magyar eredményeit elhomályosító portugál ezredes, Serpa Pinto jó 20 évvel később járt Magyar terepkutatásainak helyszínén, és bár terjedelmes könyvében részben igazolta honfitársunk adatait, jórészt azonban már megváltozott körülményeket ír le.

A Magyarától kapott információk egyik legizgalmasabb adaléka az ovimbunduk eredettörténete, amely más kéziratokból napfényre került portugál lejegyzéseknél jóval terjedelmesebb és részletesebb, és amelyből kiderül, hogy ennek az etnikai csoportnak is az eredetmítoszába betüremkedtek az imbangalák (vagy jagák, ejtsd: dzsagák), akik 1568 körül bukkantak fel Közép-Afrika történelmében, amikor megtámadtak és kifosztották a portugálok behatolása nyomán létrejött kongói királyság fővárosát. Harcolni-rabolni vágyó fiatalokból összeverődött bandának minősülnek tehát ezidőtájt, majd az angolai történelmi tudat forrásául szolgáló Nzinga királynő matambai királyságába (1631–1744) sodródott egy részük, másik csoportjuk pedig az egyik leghosszabb életű törzsi királyságot, Kassanje-t (1620–1910) hozta létre, és talán vélhetően számos mbundu (ovimbundu) főnökséget is ők alapítottak. Számos közép-afrikai nép, így az ovimbunduk is őseiknek tartják erőt és hatalmat sugárzó létezésük, máig létező emléküket folytán.

Mindmáig számos kérdőjellel körülvett jelenséget tár fel viszont Magyar, amikor leírja az ún. pakaszérok (lényegében: vadbivaly-vadászok) mozgalmát, titkos társaságát, amely a rablófosztogató-gyilkoló törzsi csoportosulások tevékenységét igyekszik megfékezni.

A továbbiakról lényegében képet adnak Magyarak e fejezetekhez fűzött értelmező utalásai, illetve alcímei: – A szómák vagy szóbák s választásuk és fölkenetésük (a király halála és utódlása), – A kokáimba gyímpundá (az új király első sikeres rablőháborúja), – Az ouri-kongo (emberáldozat az új király beiktatásakor), – Politikai s egyéb intézmények, – A pénz pótléka, – A kereskedés, – A földművelés, – A baromtenyésztés, – A nép életmódja. És persze szó esik még az emberevésről, a többnejűségről, a társadalom rétegződéséről vagy a használt fegyverekről. De Magyar mindmáig tudományosan jól hasznosítható ismereteket nyújt könyvének fejezeteiben még az adózásról, a jogszokásokról és a hagyományos jogszolgáltatásról, a helyi vallásról és hiedelmekről (létezik ugyan egy teremtő isten fogalma, de a napi babonáság életükben a meghatározó), az ovimbunduk anyagi kultúrájáról, szellemiségükről, időszámításukról, betegségekről és gyógyításukról, illetve a halotti szertartásokról is. És persze számos fejezetrészen kaphatunk ismereteket a rabszolgaság helyi gyakorlatáról (házi vagy patriarchális rabszolgák megkülönböztetett helyzete, a hódító háborúk során ejtett hadifoglyok az emberevéshez szolgáltatnak alapot, míg újabb időkben a fehérekkel való kereskedelemnek a részévé válnak).

A kötet kilencedik fejezete további más 16, egymástól többé-kevésbé független ovimbundu tartományt (kisebb törzsi fejedelemséget) ír le, kiegészítve mindezt az ország folyóinak hajózhatóságáról, népei civilizálhatóságáról nyújtott tudnivalókkal. Majd végül egy tizedik fejezetet is függeszt a könyvhöz, amelyben kimbunda (lásd: ovimbundu) nyelvi gyűjtését adja közre.

Az útinaplók közül a már említett első a Kongón való felhajózását örökíti meg, máris számos néprajzi és történelmi értékű információt magába foglalva. Egyrészt, amint ezt Ecsedy Csaba is dolgozatában kiemeli, több olyan a Kongó folyó mellett létező egykori fejedelemségről (törzsi királyságról) készít rövidebb-hosszabb összefoglalót, amelyek később megszűntek, és mára csupán Magyar adatai alapján tudunk róluk. Másrészt ez a napló rész tárja fel az angol hadihajók elől a tengerpartokról a Kongó folyó belsejébe menekült és a Boma-ba áttelepített rabszolga-telepet, mint ennek a szűkülőben lévő embertelen tevékenységnek az egyik utol-

só mentsvárát. Magyar tájékoztatása (a rabszolgák felhajtásának és a rabszolga-vásárlásnak a módja, árak és rabszolgák ára, a felesleges rabszolgák sorsa stb.) mindmáig a kérdéskör egyik igen fontos forrásának számít.

A felhajtást ismertető naplókivonattal egy időpontra dátumozott, de már a Bihébe érkezést is magába foglaló, tehát azt követően készült *kivonat* (második útinaplórész) részben a monográfiával átfedésben ad információkat Bengueláról és Bihéről. Majd röviden összefoglalja első Bihéből tett felfedező útját, és az írás végére kettő két nyelven megadott dalszöveget is beiktat (az egyiket ismét az ő dicséretére rögtönözték).

A következő naplókivonat 1852-es és a Kamba, illetve Kuanyama országokba vezető útját ismerteti. Ezúttal is érvényesül az, amit Thirring Gusztáv jegyzett meg Magyar éles szemű megfigyelői képességéről. Emellett különösen tanulságos a kuanyamai uralkodóval, Haimbirival folytatott beszélgetés lejegyzése, amely a hagyományos diplomácia hangnemét idézi elénk.

Magyar negyedik naplókivonata lényegében egy rövid vázlat, és a Kunene és Lubango folyók közé eső tartományokban szerzett tapasztalatait foglalja össze. Magyar ugyan sokat korholja az afrikai népeket vadságuk-kegyetlenségük és babonáságuk miatt, ezúttal azonban a Hámbo fejedelem uralta népekről azt írja, hogy „*Altalában magas, szép termettel, marcona külsőt mutatnak, de az idegenekkel mindazonáltal társalgók.*” Ezúttal is részletes kitekintést kapunk a földművelés módjára és terményeire, illetve a vízrajzra vonatkozóan.

Az ötödik naplórész két változatban is ismerjük. Magyar megnevezése (névhasználata) szerint a *Molova vagy Moropuu és Lobál országba* vezet bennünket. A beszámoló magyar nyelvű változata mellett létezik egy német nyelvű is, amely ismeretlen okoknál fogva eltér a magyartól, mi több, tartalmazza azt a szójegyzéket, amelyet a magyar kiadásból Hunfalvy János elhagyott.

Az utolsó ismert naplókivonat lényegében utazónk akadémiai székfoglaló előadása, amely a *dél-afrikai Munda-Evámbó, Lungo és Kapota tartományok általános földirati vázlatát* adja, immár Magyar László levelező tagtól, és amelyet távollétében Hunfalvy János olvasott fel az akadémia 1862. október 20-án tartott ülésén. Lényegében Magyar egy újabb terepkutatásának földrajzi, víz- és domborzati megfigyeléseit foglalja össze.

Összegezve az utóbb leírtakat, a Magyartól fennmaradt írások alapján elmondhatjuk, adalékai számos tudományoznak, így az általános, a tárgyi, szellemi és társadalom néprajz vagy etnológia, a hagyományos mezőgazdaság, a folklorisztika, az etnomuzikológia, az etnopszichológia, a nyelvészet és dialektológia, a földrajz, a prekolonialis történelem, a rabszolga-kereskedelem, a demográfia, a vallástudomány, sőt, a hagyományos orvoslás (gyógynövények!) és a geológia (lásd Szónoky Miklós szegedi emeritus professzor legutóbbi felismeréseit Magyar-nak a közép-afrikai kőzetek jellemzése kapcsán) számára is mindmáig értékelhető ismeretekkel szolgálnak. S lévén hogy Magyar mindenkit megelőzően járt az általa kiválasztott terepeken, így ezek a korai adatok immár az általános afrikai művelődéstörténet felbecsülhetetlen értékeit képviselik.

Magyar recepciója itthon és külföldön

Magyar hazaszeretettől, illetve mivel házasságon kívül született gyermek volt, családi körülményei és neveltetése okán (az apjának bizonyítani akart) könyvét és írásait a portugál és az angol ajánlatok ellenére magyarul kívánta publikálni. Ennek azt lett a következménye, hogy ugyan monográfiáját hazai mentora, Hunfalvy János akadémikus azonnal lefordította németre és meg is jelentette, a hiányzó angol és portugál, részben francia fordítás miatt Magyar eredményei nem kellőképpen kerültek be a világ tudományosságának vérkeringésébe. Külön szinte regénybe illő, fájdalmas tény, hogy a világhírű brit utazó és terepmunkás etnológus, Sir Richard Francis Burton, aki nagyra becsülte Magyar munkásságát, lefordította Magyar művét németből angolra, de a brit kiadók megjelentetését megtagadták, mondván hogy azt nem az eredeti nyelvből fordította, miközben, legyünk őszinték, az anyanyelvű német Hunfalvy fordítása valójában tökéletes forrásnak bizonyulhatott volna.

Mindemellett, azt mondhatjuk, szinte csak napjainkban zajlik első afrikai terepmunkásunk valós recepciójának a felmérése. Így ma már tudjuk, hogy Magyar afrikai vállalkozásának ténye akkor került először nyilvánosságra, amikor 1852-ben naplókivonatait és apjának írott leveleit közzétették. Ettől kezdődően a magyar és német nyelvű újságok, lapok, folyóiratok folyamatosan adtak hírt az ovimbunduk földjére eljutott magyar hajóhadnagyról.

Szeretnénk itt, legalább vázlatosan feltárni Magyar László munkásságának a megismerését, a magyar és a külföldi kulturális és tudományos élet véráramába való bekerülése útját. Ennek a folyamatnak még nem igazán tudatos mozzanatai már a 19. századi ismertetésekben, Hunfalvy János, Thirring Gusztáv, Márki Sándor, Sámi Lajos, Jankó János és más 19. századi szakírók műveiben is felfedezhetők.

Bár hangsúlyoznunk kell, közülük Thirring a recepciókutatás talán legfontosabb területén úttörő, amikor pl. nemcsak jóval későbbi kötetében (1937), hanem egy korai tanulmányában (1888) korabeli útleírások adataival veri vissza azt a vádat, hogy Magyar földrajzi nevei (illetve a mögöttük rejlő helység-, terület-, hegy-, völgy- és vízrajzi helyek helybéli megjelölései) légből kapottak.

Viszont Magyar fő hazai patrónusa, Hunfalvy János akadémikus a legszorgalmasabb a tájékoztatás területén, hiszen tucatnál több megnyilvánulása lát napvilágot magyarul és németül. És az ismertetések mellett kritikai hangot megütő elemzési kísérleteket is találhatunk bennük. Különösen a nagy könyv bevezetőjében és azokhoz készült jegyzeteiben kifogásolja Magyar

szakmai felkészületlensége mellett pl. nyelvi-nyelvészeti adatolásainak módszerét, és számos helyen némi didaktikussággal próbál háttérrel adni a már ismert nemzetközi szakirodalomból utazónk leírásaihoz.

Ami a külföldi reagálásokat illeti, hadd idézzük ebből az időszakból Dinome abbé francia földrajzi szakíró megállapítását (1860), amelyet Hunfalvyra alapozva fogalmaz meg:

„[...] e mű nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy tovább építse mindazt, aminek a keresése során próbálnak (*már az utazók-kutatók*) mindent megismerni az afrikai országokról és népekről, nem csak azért, hogy szórakoztató olvasmányul szolgáljanak, de... hogy jelentősen szélesíthessük velük az Afrikával kapcsolatos ismereteinket, és korrigálhassuk azt, amit már eddig megtudtunk.”

A már említett R. F. Burton egyik könyvében (1876) ugyancsak meleg hangon utal Magyar eredményeire. Érdemes a jeles angol utazó sorait idézni

„Miközben a néhai Ladislaus Magyar, aki korábban tájékoztatta a benguelai kormányt, a Casais (*folyó*) mint ahogy elmondták neki, beleömlik, számos ismeretlen helyen átjutva, az Indiai Óceánba, (*ő maga*) 1851-ben követte ezt a nagy főeret, tovább mint bármely más ismert utazó...

„Megtudta, hogy legtávolabbi kutatási pontján (a déli szélesség $6^{\circ} 30^{43}$ és a keleti hosszúság $G. 22^{\circ}$) túl északkeleti irányt követ, és sok mérföldnyire nagy hullámokat vet, amelyek veszélyesek a csónakokra. A vizek továbbra is édesek, és egy olyan tóba ömlenek, amely más néven Mouro vagy Moura (Moráve vagy Marávi?), Uhanja vagy Uhenje (Nyanza?), és amelyről feltételezhető, hogy Urengé vagy Ulenge, amelyről Livingstone is hallott a déli szélesség 3° és keleti hosszúság 26° körül. A magyar utazó természetesen azonosította azt a mitikus Nyassa-tóval, amely oly rettenetes kárt okozott, és amely mostanában elmaradt. Magyar azt is állítja: »A különféle beszámolókból meggyőződhettem, hogy a Kongó emelkedik, egészen a Moluwa magas fennsíkját elfoglaló Inhanha nevű mocsárig, a lubák földjéig, egyesülve a régió számos patakjával; a forrástól számított öt napi járóföldre mély, de keskeny folyóvá válik, amely nyugat felé folyik, sűrű erdővel borított, sík vidéken keresztül, melynek északról és délről érkező számos patakja a folyóba torkollik; aztán északnyugat felé fordul Kuango néven.« Itt találjuk a megfulladt földeket, a Livingstone-féle »szivacsokat«, ő azonban sokkal közelebb helyezte el a forrásokat délkeleti irányban.”

Kétségtől, Magyar kiemelkedő jelentőségű földrajzi felfedezése a déli Afrika legnagyobb vízgyűjtő medencéjének a felismerése és leírása, amely a hatalmas terület több nagy folyójának eredetét foglalja magába.

Viszont mindezzel a gazdagságot sugárzó időkkel szemben a huszadik század, mondhatni, egyszerűjű első évtizedeivel kell szembenéznünk magyar vonatkozásban. Mivel Thirring Gusztáv néhány ugyancsak fontos cikke mellett közreadva majd fél évszázados előkészületek után már említett monográfiáját, gyakorlatilag az egyetlen ekkor, aki érdemben, új kutatási eredményeket hozva foglalkozik Magyar munkásságával.

A második világháború után kezdődő és máig tartó, mintegy háromnegyed évszázados korszakot viszont a Magyar-recepció folyamatos hazai és külföldi bővülése jellemzi. Azonban a továbbiak során így is csak egy igen vázlatos szemlélt kívánunk adni, elsőként a hazai, majd a nemzetközi hozzájárulások tekintetében.

Vajda László értő és a nemzetközi ismertség korlátait előtérbe helyező, a néprajzi eredményekre is kitérintő életrajzi összefoglalását (1951) követően elsőként Ecsedy Csaba magyarul és angolul is megjelent dolgozatát (1969) kell említenünk, amely számos tanulságos megállapítást tartalmaz. A kongói felhajózás leírását tartalmazó naplókivonat kapcsán hívja fel a figyelmet az egykori Kongó-menti törzsi főnökségek leírásának a fontosságára, a bomai rabszolgatelepről adott összefoglalást pedig igen magasra értékeli. Írásának mégis legfigyelemreméltóbb elemzéssora arra irányul, aminek feltárását egyébként már Thirring is megkísérli könyvében (1937), hogy bemutassa Magyar szellemi fejlődését, haditengerészből hogyan válik kalandkereső utazóvá, majd pedig a földrajzi és néprajzi tények autotidacta feltárójává.

Viszont minden bizonnyal Krizsán László (1929–2006) az, aki a legtöbbet foglalkozott Magyar László munkásságával. Számos írásában Magyar Lászlónak a rabszolga-kereskedelem kapcsán fellelhető megfigyeléseit igyekezett feltárni. Lásd a koncentrálnak a rabszolga-kereskedelemre vagy a rejtőzködő népekre, a rabszolgaság elől elmenekült embereket rejtő titkos kilombók (tanyák) létére vonatkozó elméletét. Hazai kutatók egyfajta vulgár-marxizmust vetnek a szemére. Tény, hogy Krizsánnak nem állt módjában a korabeli nemzetközi kutatási eredmények szakirodalmához hozzáférni, és néha túlzó, sőt, fantáziálásba hajló megállapításai Moszkvából hozott szemléletmódja mellett vélhetően ebből a tájékozhatatlanságból is fakadnak. Jóllehet, ezek mindig az afrikai népek nagybecsülésének jegyében jutottak kifejezésre. Mindemellett levéltárosi-történelmi szakmájához méltóan igen sok adatfeltárással is megajándékozta a magyar tudományosságot.

A korszerű hazai kutatások korát azonban a nyolcvanas-kilencvenes évektől elkezdett szakirodalom jelenti.

Így nagy jelentőségűnek számít Fodor István könyve (1983), amelyben a kiváló nyelvész Magyar umbundu nyelvi adalékait veszi számba, dolgozza fel azt rendkívül sokoldalú, fonetikai, lexikológiai és grammatikai szempontok szerint.

Hasonlóképpen nagyértékű Vajkai Zsófia kísérlete Magyarok a hagyományos mezőgazdaságra vonatkozó adalékai feltárása (1989) tekintetében.

Sebestyén Éva munkásságának legfontosabb eredménye a három Magyar írásait, illetve saját tanulmányait tartalmazó kötet (2008, 2008, 2012). Különösen nagyra kell becsülnünk a monográfia betűhív kiadásához (2012) fűzött megállapításait, amelyek hőstünk kutatómunkájának különféle területeit tekintti át. Igen jelentősnek véljük az ovimbundu nép Magyar által feljegyzett eredetmitoszáinak elemzését, részben a Silva Porto hatalmas kéziratanyagában megtalált két másik, rövidebb változat közreadását, illetve a szöveg történelmi, néprajzi, folklorisztikai háttérvizsgálatára vonatkozó kísérletet.

Nemerikényi Zsombor a mára már ismert két eredeti Magyar-térkép értékelésében jutott végül is fontos eredményekhez (2012–2013). Miközben térképész kutatónk már a disszertációjában (2008) megkezdett egy olyan lényeges munkát, amely Magyar írásainak várva várt kritikai kiadását előlegezi meg: már amennyiben a nagy számban említett egykori földrajzi név mai változatainak listába szedéséből adott terjedelmes ízelítőt.

A második világháború utáni külföldi kutatási eredmények bemutatása, már amelyekre fény derült mindeddig, szinte csak nevek felsorolására szorítkozhat.

Három fontos angol kutató, Gladwyn Murray Childs, Merran McCulloch és Adriann Edwards könyveit, írásait kell mindenképpen említenünk, mivel ők az ovimbunduk, illetve szűkebben a Bihé királyság történelmével, földrajzi környezetével, társadalmi berendezkedésével, rokonsági rendszerével, néprajzával foglalkoznak, sőt, általános leírását (McCulloch) is megadják.

Angola történelmének különféle korszakait és jelenségeit dolgozza fel műveiben David Birmingham brit és Beatrix Heintze német professzor. Birmingham egy nemrégiben hozzám írt levelében írja, hogy Magyar könyvét még pályája elején, a hatvanas években olvasta nagy élvezettel.

De hasonlóképpen kell rövidre fogott fonalunkra felfűzni Joseph C. Miller, John Kelly Thornton vagy Inge Brinkman és mások nevét, akik Angola történelmét vizsgálva gyakran fókuszálnak a jaga (dzsaga) kérdés-komplexumra. Ide kell fűznünk ugyanakkor az Oral History Research iskolateremtő tudósának, Közép-Afrika történelme egyik legkiválóbb ismerőjének, a nemrégiben elhunyt Jan Vansina professzornak (1929–2017) jó néhány munkáját, mivel azokban számos alkalommal fedezhető fel Magyar Lászlóra való hivatkozás.

A német kutató, Roma Mildner-Spindler írta minden kétséget kizáróan az utóbbi 2–3 évtized egyik legfontosabb Magyar-tanulmányát (1996), amelynek részletes ismertetésére sajnos itt most nincsen lehetőség.

Aligha felejtkezhetünk meg Judit Listowel (Márfy Mantuano Judit, 1903–2003) munkájáról (1974), amelyben az újságírói pályát választó arisztokrata származású emigráns bárónő vállalkozott az első jelentős figyelemfelhívásra angol nyelvterületen, amikor Magyar Lászlót Livingstone-nal párhuzamba állítva mutatja fel olvasóközönségének (*The Other Livingstone*). A kötetet egyébként megkülönböztetett szakmai pontosság és igényesség jellemzi, hiszen pl. vállalkozott arra, hogy Angolában kiterjedt nyomozást folytasson Magyar nyomait felkutatandó, megtalálva annak feltételezett leszármazottait.

Természetesen igen gazdag – tematikailag kissé szélesebbre nyitott körben – a portugál kutatók hozzájárulása is vizsgálati terepünkhöz. Az utazási irodalmat, a karavánkereskedelmet, a népességszám alakulását, az éhezés méreteit, az egészségügy (trópusi betegségek) problémáit vizsgálják többek között és többnyire Magyar adatait is felhasználva, sokszor Silva Porto kapcsán.

Külön ki kell emelnünk Alexandra Aparíció nevét, aki Magyarországon végezte egyetemi tanulmányait, és aki több dolgozatában is foglalkozik Magyar Lászlóval, és egyik fontos írásában a talán legkényesebb kérdéssel néz szembe: vagyis miként rajzolódik ki az ovimbundu nép emberi arculata a bihéiek akkori fővárosa környezetében letelepedő és a főnöki családba beházasodó magyar kereskedő-utazó, utóbb audodidacta etnológussá lett útleíró munkáiban.

Vélhetően a recepciókutatás különös fejezetének tekinthetjük, hogy Magyar László immár belépett a világirodalomba. Említettük már Havas Antal 1895-ös elbeszélő költeményét, amelynek nagyobbik része Magyar angolai tevékenységét jeleníti meg. Az utolsó évek nagy eseménye viszont Ana Paula Tavares angolai költő vállalkozása, amely Ozoro és Magyar szerelmét idézi fel szép költeményében.

IRODALOM

- APARÍCIO, Maria Alexandra 1995. Um Húngaro entre Bienes em Meados do Século XIX: Interpretação e Análise das suas Relações. In: *Actas do Seminário. Encontro de povos e culturas em Angola. Luanda, 3 a 6 de Abril de 1995*, Lisabon, Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, 391–403.
- APARÍCIO, Maria Alexandra 2001. Ismeretlen dokumentumok Magyar Lászlóról. ford. és gondozta VAJKAI Zsófia, *Ethnographia*, 112. évf., 1–2. szám, 223–243.
- BIERNACZKY, Szilárd 2018. Magyar László szellemi hagyatékáról. Az elvégzett és az el nem végzett kutatási feladatokról – születése 200. évfordulóján. *Vasi Szemle*, 74. évf., 5. szám, 523–550.

- BIERNACZKY, Szilárd 2018. Magyar László néprajzi gyűjtései. *Honismeret*, 66. évf., 6. szám, 3–9.
- BIERNACZKY, Szilárd 2019. Népköltészet, zene és tánc Magyar László munkásságában. *Irodalmi Jelen*, 19. évf., 213–214. szám, július–augusztus, 176–199.
- BIERNACZKY, Szilárd 2019. Magyar László és a természettudományok. *Afrika Tanulmányok*, 13. évf., 3–4. szám, 67–82.
- BIERNACZKY, Szilárd 2019. Magyar László és Ozoro hercegnő szerelme (Ana Paula Tavares angolai költőnő poemájának fordítása néprajzi magyarázatokkal és dokumentációval), *Vasi Szemle*, 72. évf., 4. szám, 463–481.
- BIERNACZKY, Szilárd 2020. Magyar László recepciója itthon és külföldön. *Polgári Szemle*, 4–6. szám, 214–229.
- BIRMINGHAM, David 1976. The Forest and the Savanna of Central Africa. In: J. D. FAGE – Roland OLIVER ed.: *The Cambridge History of Africa*, 5. kötet, c. 1790 – c. 1870, Cambridge, Cambridge University Press, 222–269, 512–514.
- BIRMINGHAM, David 1981. *Central Africa to 1870. Zambezia, Zaire and the South Atlantic*. Chapters from the Cambridge History of Africa, Cambridge, Cambridge University Press, 177.
- BIRMINGHAM, David 2015. *A Short History of Modern Angola*, Oxford, Oxford University Press, 159.
- BURTON, Richard Francis Sir 1876. *Two Trips to Gorilla Land and the Cataracs of the Congo*. Vols 1–2, London, Sampson Low, Marston, Low, and Searle, 261 + 355 old.
- BURTON, Richard Francis Sir m. s. Monográfia angol fordítása Magyar László könyvének német változatából. Metcalfe Collection, Huntington Library, San Marino, California (USA) (mikrofilmen az MTA könyvtárban is).
- CANDIDO, Mariana P. 2008. Trade, Slavery, and Migration in the Interior of Benguela: The Case of Caconda, 1830–1870. In: HEINTZE, Beatrix – von OPPEN, Achim eds.: *Angola on the move. Angola em movimento. Transport Routes, Communications, and History*, Frankfurt am Main, Verlag Otto Lembeck, 63–84.
- CANDIDO, Mariana P. 2013. *An African Slaving Port and the Atlantic World. Benguela and Its Hinterland*. New York, Cambridge University Press.
- CHILDS, Gladwyn Murray 1949. *Umbundu Kinship and Character*, London, Oxford University Press for International African Institute, 245.
- CHILDS, Gladwyn Murray 1970. The Chronology of the Ovimbundu Kingdoms. *The Journal of African History*, Vol. 11, No. 2., 241–248.
- DINOMÉ abbé 1860. Publication du premier volume de Ladislaus Magyar. *Nouvelles Annales des Voyages* Tome I, 349–354.
- ECSEDY Csaba 1969. Magyar László: 1818–1864. *Ethnographia*, 53, 4, 557–564.
- EDWARDS, Adrian 1962. *The Ovimbundu under Two Sovereignties: a Study of Social Control and Social Change among a People of Angola*. London, OUP for the IAI, VIII + 169.
- FERREIRA, Roquinaldo 1998–1999. Escravidão e revoltas de escravos em Angola (1830–1860). *Afro-asia*, v. 21–22, pp. 9–44.
- FERREIRA, Roquinaldo 2012. *Cross-Cultural Exchange in the Atlantic World: Angola and Brazil During the Era of the Slave Trade*, Cambridge, Cambridge University Press, 262.
- FODOR, István 1983. *Introduction to the History of Umbundu. László Magyar's Records (1859) and the Later Sources*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 327.
- HALÁSZ Gyula 1936. Magyar László (1820–1864), In: *Öt világrész magyar vándorai: magyar felfedezők Benyovszkytól napjainkig*. Budapest, Grill Károly, 191.
- HAVAS, Antal 1895. *Afrikai képek. Különös tekintettel Magyar Lászlóra*. Szabadka, Krausz–Fischer, 84.
- HEINTZE, Beatrix 2004. (ed.) *Pioneiros Africanos: Caravanas de carregadores na África Centro-Occidental (entre 1850 e 1890)*. Tradução de Marina Santos. Lisboa, Editorial Caminho; Luanda.
- KRIZSÁN László 1983. *Magyar László*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 227. (A múlt magyar tudósai, 11)
- KRIZSÁN László 1993. Első együttműködés a történelemben fehér és fekete bőrűek között Afrika tudományos megismerésében. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 12. szám, 15–22.
- KRIZSÁN László 1993. Kilombó-közösségek az afrikai társadalmak öngazgatású mikró-bázisai a XIX. században. *Vasi Szemle*, 2. sz., 205–219.
- KUN, Nicolas de 1960. La vie et le voyage de Ladislaus Magyar dans l'intérieur du Congo en 1850–1852. *Acad. Royale des Science d'Outre-Mer; Bull. des Séances*, Bruxelles, Nouv. Serie, 6, No. 4., 605–636.
- LISTOWEL, Judit 1974. *The Other Livingstone*, London, Julien Friedmann, 292.
- MAGYAR, László 1857. *Délafrikai levelei és naplókivonatai*. Pest, Emich Gusztáv könyvnyomdája, 92 + 1 térkép.
- MAGYAR, László 1859. *Délafrikai utazásai 1849–57. években*. Pest, Emich Gusztáv nyomtatása, 464 + 8 tábla.
- MAGYAR, László 1859. *Reisen in Süd-Afrika in den Jahren 1849 bis 1857*. Pest – Leipzig, Lauffer & Stolp, xii + 448 + 8 melléklet
- MAGYAR, László 2012. *Magyar László utazása Dél-Afrika belsejében az 1849–1857 években*. közreadja SEBESTYÉN Éva. Balassi Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 332, ill. + 1 térkép.

- McCULLOH, Merran 1951. *The Southern Lunda and related peoples*. London, International African Institute, 109.
- McCULLOH, Merran 1952. *The Ovimbundu of Angola*. London, International African Institute, 50.
- MILDNER-SPINDLER, Roma 1996. Entdecker oder Abenteurer? Die Forschungen László Magyars (1818–1864) in den inneren Gebieten Angolas, *Paideuma*, Bd. 42, 105–140.
- MILLER, Joseph C. 1976. *Kings and Kinsmen. Early Mbundu States in Angola*. Oxford, Clarendon Press, 312.
- MILLER, Joseph C. 1977. The Imbangala, in: MIERS, Suzanne – KOPYTOFF, Igor ed.: *Slavery in Africa. Historical and Anthropological Perspectives*. Madison, University of Wisconsin Press, 205–234.
- NEMERKÉNYI, Zsombor 2008. *Magyar László térképészeti munkájának összehasonlító elemzése*. PhD-értekezés, Budapest, ELTE TTK Földtudományi Intézet, 149.
- NEMERKÉNYI, Zsombor 2013. (BARTOS-ELEKES Zsomborral) Magyar László térképei Kolozsvártól Gotháig. *Geodézia és Kartográfia*, 65. évf., 5–6. szám, pp 13–18.
- PETERMANN, August – MAGYAR, László 1857. Die Reisen von Ladislaus Magyar in Süd Afrika Nach Bruckstücken seines Tagebuches. *Petermann's Geographische Mittheilungen*, Band III., 181–199.
- SEBESTYÉN Éva 2008. *Kaland és kutatás Afrikában. Magyar László életrajza*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 288.
- SEBESTYÉN Éva 2012. Magyar László műve és életútja, in: *Magyar László utazása Dél-Afrika belsejében az 1849–1957-es években*. közreadja: SEBESTYÉN Éva. Balassi Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 7–58.
- SEBESTYÉN Éva 2015. A sociedade ovimbundu nos relatórios de viagens do húngaro László Magyar: sul de Angola, meados do século XIX. *História: Debates e Tendências*, v. 15, n. 1, jan./jun., 83–100.
- THIRRING Gusztáv 1888. Újabb adatok Magyar László életrajzához. *Földrajzi Közlemények*, 333–344.
- THIRRING Gusztáv 1937. *Magyar László élete és tudományos működése*. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásaiival. Kilián, Budapest, viii + 166 + 2 térkép.
- TORDAY, Emil [1923]. *Bolyongások Afrikában*. Három utazás az egyenlítő vidékén. Világirodalom, Budapest, 160 + 13 t. + 2 t.
- TORDAY, Emil 1924. *Afrikai emlékek. Egy Afrika-kutató naplójából*. Világirodalom, Budapest, 320.
- TORDAY, Emil 1928. Dualism in Western Bantu Religion and Social Organisation, *JRAI*, 58, 1, 225–245.
- TORDAY, Emil 1928. The Influence of the Kingdom of Congo on Central Africa, *Africa*, 1, 2, 157–169.
- TORDAY, Emil 1931. Central Africa. In: M. P. R. SMITH ed.: *International Conference on African Children*, London, 3–36.
- VAJDA László 1951. Magyar László (1818–1864). In: *Nagy Magyar utazók (19. század)*. Művelt Nép, Budapest, 75–100.
- VAJKAI Zsófia 1989. Notas de László Magyar explorador da Africa, sobre a agricultura dos povos angolanos. In: *Estudos em Homenagem e Ernesto Vega de Oliveira*, Lisboa, Instituto Nacional de Investigação Científica – Centro de Estudos de Etnologia, 825–850.
- VAJKAI Zsófia 2004. Magyar László Angolája – portugál szemmel, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 13. szám, 25–35.
- VANSINA, Jan 1966. *Kingdoms of the Savanna. A History of the Central African States until European Occupation*. University of Wisconsin Press, Madison, 354.
- VANSINA, Jan 1963. The Foundation of the Kingdom of Kasanje, *JAH* 4, 355–374.
- VANSINA, Jan 1966. More on the Invasions of Kongo and Angola by the Jaga and the Lunda, *JAH* 7, 421–429.

Egy korát megelőző szerb író, Isidora Sekulić portréja a *Pisma iz Norveške* tükrében

„Az embernek kell egy szerelem, ami hajítja tovább, a boldogság felé.”¹
(Isidora Sekulić)

Isidora Sekulić (1877–1958) a szerb irodalom első világirodalmi rangú írója. Az első női akadémikus, akit 1939-ben választ be tagjai közé a Szerb Királyi Akadémia, igaz, csak levelező tagnak. Később, a II. világháború után létrejövő SANU, a Szerb Tudományos Akadémia egyik alapítója és tiszteletbeli elnöke, a szerb PEN Club titkára, a jugoszláv írók szövetségének alelnöke. Még felsorolni is nehéz érdemeit.

1887-ben született a mai Titel részét képező bácskai Mozsoron, ahol apja, Danilo Sekulić községi jegyző. Alig egyéves, mikor a család átköltözik a szerémségi Arpatarlóra. Majd, miután hatéves korában elveszíti édesanyját, apjával és fivérével a ma már Belgrád részének számító Zimonyba költöznek. Itt érik az első irodalmi hatások, amelyből későbbi művei *Saputnici* (Útitársak), illetve a *Kronjka palanačkog groblja* (Egy kisvárosi temető krónikája) születik.

A felsőbb lányiskolát Ujvidéken végzi, majd Zomborba kerül a Tanítóképzőbe. Ujvidék és a vele szorosan összeépült Karlóca (szerb Sion) ekkoriban a szerb kulturális és vallási élet központja. Ujvidéken jött létre az első magánkezdemenykezéssel alapított szerb gimnázium 1815-ben. Itt működik a még 1826-ban Pesten alapított irodalmi és könyvkiadói társaság, a Matica Sprska (Szerb Matica), a szerbség egyik máig fontos irodalmi és tudományos központja, amely 1864-ben költözött le a vajdasági városkába. Karlóca pedig nemcsak fontos püspöki székhely, sokáig metropolitátus rangban, de az 1791-ben alapított szerb egyházi gimnáziummal, majd az 1794-ben hozzácsatlakozó szerb papnevelő intézettel együtt a kulturális és vallási élet egyházi centruma. Hasonlóan patinás intézmény a zombori Tanítóképző, amely háromévi működés után 1815-ben települt át Szentendréről. Itt, köszönhetően az 1868-as Eötvös József-féle népiskolai törvénynek és Georgij Branković pátriárka bőkezű anyagi támogatásának, korszerű európai intézménnyé nőtte ki magát a 19. század végére.

Sekulić az egyetemi tanulmányait Budapesten végzi, erről a *Pisma iz Norveške* (Norvégiai levelek) című útirajzában így emlékezik: „Eszünkbe jutott a budapesti egyetemi évekből egy finn kulturális expedíció, amely néprajzi kutatás céljából jött létre.” – írja, mikor az utazás során egy hajókiránduláson egy finn társasággal ismeretséget kötve betekintést nyernek a finn nyelvbe, történelembe és irodalomba (SEKULIĆ 2007: 112).

1897-től Pancsován, Szabácson, Belgrádban tanít különböző lányiskolákban, majd 1939-es nyugdíjba vonulása után végleg az irodalomnak szenteli az életét. A két világháború között sokat utazik, tekintélyes jugoszláv irodalmi folyóiratok munkatársa. Sokat fordít, valamint esszéket ír szerb és külföldi írókról, az irodalom, a történelem, a filozófia kérdéseiről. Ezeket saját költségén jelenteti meg 1941-ben *Analitički trenuci i temi* (Analitikus pillanatok és témák) címmel. 1910-ben nyeri el a szerb állampolgárságot, majd Belgrádba költözve, annak egyik kerületében, Topčiderben vesz házat, ahol haláláig élt. Ez az erdei parkjáról híres belgrádi kertváros, amely török nevét a völgyben állomásozó oszmán tüzérségi katonákról kapta, Sekulić egyik kedvenc helyeként már a *Pisma iz Norveškében* is feltűnik:

„Tudom, ó, nagyon is jól tudom, hogy van ez nálad, nálunk. Vajon délután kettőkor be-tűz még a nap a Topčiderbe? Lassan és hosszan szakadnak le ott a levelek a platánfákról, és sehol egy lélek. Egy Robbia-alak gyűjti görnyedten a zörgő száraz falevelek között az érdes gesztenyét, faputtyónának lánc csörög. És mikor mindet összeszedte, felegyenesedik, hogy megpihenjen, akkor meglát téged, és te őt. Közben feltámad a szél, rajtad átfut a borzongás, a megfáradt fák ledobják magukról a felesleges súlyukat, a Robbia-alak pedig ismét lehajol, gyűjti a gesztenyét, faputtyónának lánc csörög.” (SEKULIĆ 2007: 16)

A *Pisma iz Norveške* 1914-es belgrádi megjelentetését Isidora Sekulić egy akkor még kezdő, fiatal kiadóra, Svetislav Cvijanovića (1877–1961) bízta. Bár Cvijanović később Kohn Gézával és Gavriló Dimitrijevićtel együtt a két világháború közötti Szerbia legkiválóbb és legtekintélyesebb könyvkereskedőjének és kiadójának számított, többek közt a Nobel-díjas Ivo Andrić is szerzői közé tartozott, akkoriban még igen kis példányszámban, egy szűk, a modern irodalmat értő, szerető közönségnek készültek kiadványai. Mint az 1951-es második kiadás elé írt Sekulić-előszóából kiderül, a Prosveta Kiadó hosszas antikváriumi nyomozások után sem tudott egyetlen eredeti példányt sem fellelni a mű első kiadásából. Ezért is döntöttek 36 év után a könyv újbóli megjelentetése mellett.

De más okai is voltak annak, hogy a két kiadás között olyan hosszú idő telt el. Isidora Sekulić 1913-ban lépett fel a szerb irodalmi élet porondjára a *Saputnici* című meditatív önéletrajzi ihletésű naplómemoárjával, amely a gyermekkortól a modern, magányos értelmiségi ember személyiségének kialakulásáig követi végig az író életét. A mű pedig rögtön meghozta a sikert. Velimir

Pusztai Ilona

tanulmányait a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolán és az ELTE Bölcsészettudományi Karán végezte, ahol szerb irodalomtörténetből doktorált. Pár éve kezdett el foglalkozni Isidora Sekulićtal. A *Pisma iz Norveške* (Norvégiai levelek) magyar fordítása hamarosan megjelenik a vajdasági Fórum Kiadónál. Jelenleg az író egyetlen regényének, a *Đakon Bogorodičine crkve* (A Szűzanya templom diakónusa) fordításán dolgozik. Publikációi (tanulmányok, könyvkritikák, fordítások) jelentek meg a *Műhely*, *HÍD*, *Barátság*, *Tudomány*, *Magyar Tudomány* és az *Irodalmi Jelen* folyóiratokban.

Starčević a *Pisma iz Norveske* 2007-es kiadásához írt utószavában említi: „A Saputniciról a kor legjelentősebb kritikusa és költői írtak: Skerlić², Matoš³, Dučić⁴. Kiemelték a szerző rendkívüli gazdagságú nyelvezetét, a stílus szépségét, az árnyaltságot a kifejezőmódban és a szemlélődő, befelé forduló lélekábrázolásban.” (STARČEVIĆ 2007: 216) Külön kiemeli Dučić azon megfigyelését, miszerint: „Semmi, úgy tűnik, semmi sem kíséri ezt a lelket, mint a magányosság: az, amit a többi ember átél, ő átálmodja, amit mások álmodnak, azt ő elsiratja. Vajon ez a költőnő boldog, hogy kiléphet a nagyvilágba, hogy kiélheti hiúságát és költői fantáziája minden területét? A könyve ott a legnyugodtabb, ahol a legbánatosabb. Ez a könyv variációk sora a világ szinte minden szerencsétlenségét felvonultatva; nem annak sajnálata az életben, ami elmúlt, hanem annak, ami nem jön el. [...]” (STARČEVIĆ 2007: 217) Isidora Sekulić is a második kiadás utószavában idézi fel, hogy a *Saputnici* megjelenése után a kor legnagyobb és legbefolyásosabb szerb irodalomtörténésze, kritikusa, Jovan Skerlić „kész írónak” nevezte, és dicséretleg jegyezte meg: „úgy ír szerbül, mintha legalább már húsz évet töltött volna Belgrádban.” (SEKULIĆ 1951: 141) Ezután a sikeres indulás után jelent meg a *Pisma iz Norveske* egy évvel később. Am ugyanaz a Skerlić, aki az előző könyvet lelkesen fogadta, most az új művet hevesen támadta. „Köd a fejben, jég a szivben” – jegyezte meg róla, és kozmopolitizmussal vádolta Sekulićot (SEKULIĆ 1951: 146). Hogy ez mennyire fájdalmasan érintette az írónőt, kiderül abból is, hogy naplója szerint, midőn Skerlić véleményét meghallotta, elvörösödött és megnémult. De Ilijana Božić cikkének, az *Isidora Sekulić, Najumnija književnica kojoj su pamet i obrazovanje najviše zamjerani (Isidora Sekulić, a legokosabb írónő, akit legtöbbször az eszéért és a műveltségéért marasztaltak el)* állítása szerint Skerlić, habár akkor még dicséri az írónő nyelvezetét, stílusát, már a *Saputnici* megjelenésekor bírálta Sekulićot témaválasztásáért. Úgy vélte, ezekben a háborús időkben – az 1912-es és 1913-as I. és II. Balkán-háború időszakában járunk – az írónőnek inkább hazafiként a háborúval, az áldozatok szenvedésével kellene foglalkoznia, nem pedig intellektuális kérdésekkel.

Sekulić annak ellenére, hogy figyelme a *Saputnici*-ben és a *Pisma iz Norveské*-ben filozofikus hajlamú íróként elsősorban saját belső szemlélődésre összpontosul, mindig is érdeklődött a politikai és a történelem iránt. A *Pisma iz Norveské*-ben is foglalkoztatja a balkáni háború, csak épp nem lelkes nacionalistaként, inkább a háború árnyoldalait látva: így a balkáni nemzetek közti feszültségből, ellenségeskedésből fakadó gondokat.

A sarkkörü utazás során egy norvég katonasírt özvegyével szóba kerül a nemrég lezajlott norvég–svéd konfliktus, és ezt állítja párhuzamba Sekulić a II. Balkán-háborút kirobbantó szerb–bolgár ellentéttel:

„Elnézést, hogy amiről beszélgetünk, arról kényelmetlen társalogni Önnek. De a mi népünk pont nemrég élt át egy hasonló eseményt, ezért számunkra ez a dolog rendkívül érdekes. Gondolunk itt a svédekkel való háborújukra, akik talán előbb vagy utóbb mégiscsak megtámadják majd Önöket, nemde? Biztos nehéz Önnek emlékezni erre a háborúra, mert ez úgynevezett testvérháború volt, éppen, mint a mi háborúnk a bolgárokkal. A beszélgetéseink és az olvasmányaink alapján elég jól meggyőződünk az Önök és a svédek közötti kölcsönös türelmetlenségről. Érzí azt, hogy az Önök népében csakugyan él valamiféle félelem vagy talán valamilyen háborgó lelkiismeret, mikor estlegesen erről beszélnek?” (SEKULIĆ 2007: 175)

Egy másik helyen pedig a férjüket, fivéreiket, fiaikat sirató asszonyok szemszögéből mond ítéletet a háborúról:

„És ott, tovább, az országunk belsejében kiviszik az utolsó megfagyott rózsát a faluból a temetőbe, és a sárga, érett őszi fényen áthalad egy fekete fejkendős alak, keresi a sírt, ami emlékezteti őt a halottjára. És még tovább, ott lent, délen vérral szennyezett a fű azok sírján, akiket vétkesen gyilkoltak meg és azokén, akik hősként haltak meg. Az élet nem csak Norvégiában nehéz. Nálunk, Szerbiában is a fekete fejkendő örökké időszerű.” (SEKULIĆ 2007: 16)

Sekulićot azonban annyira érzékenyen érintette Skerlićnek a *Pisma iz Norveskét* ledoron-goló bírálata, hogy még 36 év múltán, a második kiadás utószavában is hosszú oldalakon foglalkozik vele, pontról pontra, részletesen kifejtve cáfolja meg az irodalomtörténész vádját. Fanyarul jegyzi meg, hogy Skerlić ekkor már súlyos beteg volt (1914. május 4-én halt meg), és már csak a cím elolvasása: *Norvégia*, és pár oldal átlapozása nyomán hozta meg sommás, elmarasztaló ítéletét. De benne van annak a kritikája is, hogy Skerlić a halála révén már nem tapasztalhatta meg, milyen világégekhez is vezettek a nacionalizmusok a 20. században, amelyek éppolyan ködös eszmék voltak, akár az északi táj.

Pedig Sekulićot nem a kozmopolitizmus vezette az útirajz megírásakor, hanem ahogy 1951-es utószavában fogalmazza: „[...] mert a könyv tárgya érdekes ország volt, kicsi állam és nép, mint a kicsi Szerbia, szegény, mint mi, de messze kulturáltabb, mint mi, mégis sok tekintetben ott, a távoli északon sokkal kínzóbb az élet, mint nálunk. Az útikönyv írója úgy látta, hogy az élet Norvégiában valahogy az élő környezethez való viszonyában precízebben, intellektuálisabban folyik és zajlik, míg mi ezt szeretjük figyelmen kívül hagyni, sőt, inkább kioltjuk az életfeltételeket, ezért aztán azok oltanak ki bennünket.” [...] (SEKULIĆ 1951: 138)

Majd a *Pisma iz Norveské*-ben Sekulić így vallott utazásáról: „Gyermekkorunk óta dédelgett kívánságunk Konstantinápoly (ma Isztambul) mellett, hogy felrebbenjünk északra, amely most, amennyire azt az anyagi és szellemi eszközeink megengedték, ime, beteljesedett.” Bár a *Saputnici* tanúsága szerint nem először jár ekkor északon, 1912-ben tett már egy utazást Skandináviában.

De hogyan is valósult meg ez az álom? Maga a történet is regénybe illő. Slavica Garonja Sekulić *Đakon Bogorodičine crkve (A Szűzanya-templom diakónusa)* című regényéhez írt utószavában olvasható, hogy az írónő 1913 nyarát Nizzában töltötte, hogy gyenge tüdejét kúrálja a mediterrán tengerparti levegőn. Itt nem is akarhol, hanem a város legmodernebb és leg-

felkapottabb szállodájában, a Hotel Negrescóban lakott. Henri Negresco szegény romániai bevándorlóként pincérfiúból küzdötte fel magát előbb a város kaszinójának igazgatójává, majd tulajdonosává. Végül gazdagsága csúcsán úgy döntött, szállodát épített a város központjában. A megbízást Edouard Niermans nyerte meg, aki korábban már a „belle époque” sztárépítészeként a Moulin Rouge és a Folies Bergere mulatók tervezésével kápráztatta el a párizsiakat és az egész világot. A Hotel Negresco is hasonlóan nagyszabású vállalkozás volt, az építés költsége körülbelül 3 millió arany frankot tett ki. A szálloda pont 1913. január 1-jén nyitotta meg kapuit, és a megnyitó ünnepség pompáját az is jelzi, hogy Európából hét királyi család is képviseltette magát ezen a nagyszabású eseményen. A sors fintora, hogy az I. világháború során az épület hadikórházként működött, Negresco a háborút követően csődbe ment és 1919-ben meghalt. Am a luxusszálloda azóta is Nizza jelképe, ahol a XIII. Lajos korabeli stílusjegyeiktől a modern műalkotásokig öt évszázad művészetének története tekinthető meg. Csak halkan jegyezném meg, Isidora Sekulić ekkoriban középiskolai tanárként dolgozott Szerbiában.

Itt hallotta meg a szenvedélyes zenerajongó Sekulićot zongorázni⁵ egy lengyel orvos, dr. Emil Stremnicki,⁶ aki látatlanban, csupán Sekulić zongorajátékát hallva beleszeretett, ismeretlenül, levélben kérte meg a kezét, és felajánlotta, tartson vele a következő utazására, 1913 második felében Norvégiába. Isidora Sekulić ekkor már betöltötte a harminchatodik életévét, valószínűleg rég letett a házasságról. Ráadásul a lengyel orvos súlyos tüdőbeteg is volt, utazásuk után nem sokkal, 1914. január 1-jén meg is halt. A különös házasságot még különösebbé teszi, hogy egyetlen közös fotó sem maradt fenn kettejükről, Isidora Sekulić pedig az egész útirajzban egy szóval sem említi, hogy az utazás valójában a férjével megtett nászút lett volna. Férje halála után hazatérve soha többé nem használta a Stremnicka nevet, és nem beszélt soha többé erről a váratlan és különös házasságról.

A romantikus történetből 1989-ben Dragana Aleksić forgatókönyvíró és Milenko Maričić rendező közös munkájaként *Stremnicka* címen nagy sikerű tévéjáték született. A televíziós mű szerint Sekulić harmincas éveinek közepén szerelem nélkül köt házasságot Emil Stremnicki lengyel orvossal. Norvégiában telepednek le, ám Sekulić ebben a házasságban nemcsak az érzelmi sivárságtól szenved rideg férje mellett, hanem a szülőföldje, Bánát hiányától is. Végül emiatt hagyja ott férjét, hogy hazatérjen. A történet erősen emlékeztet Ibsen *A tenger asszonya* című drámájára, amelyről Sekulić így írt a *Pisma iz Norvešké*ben, egy Ibsen és Björnson⁷ közötti irodalmi vitát felidézve:

„– Mindez, uram, benne foglaltatik Ibsen művészetében.

– És más is. Mondhatni: férfi, nő, tenger. Nemcsak azok, akik a tenger mellett élnek, de nem is csak azok, akik a tengerhez mennek, hanem azok is, akik a maguk vize mellett élnek, úgy is mondhatni, a hullámokból születettek. Mít tud Ön erről, aki semmit sem ért a mi tengeri férfijaink és asszonyaink életéből, aki olyan gyorsan kész arra, hogy bolondsápkát húzzon Ibsen fejére. Ön, aki kies hazájában talán egészen ritkán láthatott olyan emberi szenvedést, ami a lélek legmélyéig hatol. Önnek, mondhatni, nincs semmilyen fogalma azoknak a nőknek a lelki életéről, akiknek igazi típusát Ibsen *A tenger asszonyában* megrajzolta... Ők nem a tengerparti városokban élnek, nem is halászkunyhókban, se nem kikötőkben, ők megszülettek és a gyerekkorukat töltötték egy sárszigeten, morzsányi kövekre vetetten, messze a tengertől, akiket nappal a fehér, kicsi ház óvott, éjjel a toronyban izzó parázs, és éjjel-nappal csapdostak, túlsordultak bennük a tenger hullámai. Mindig a vízről mormoltak éneket, daloltak hangosan a zöld sörényes fehér lóról... Mire vethették a pillantásukat, mire gondolhattak ezek a férfiak és nők? Vagy a magas égbé, a felhőkre, vagy a levegőbe, ahol az évszázados szelek jajonganak, vagy a vízre, amely a pásztorkunyhótól távol olyannak látszódik, akár a Gorgó feje, ahol folytonosan előbukkan egy-egy árbóc, és a holdvilág feketére festi a halászbárkákat...

– Ezek a nők, akiknek a tekintete olvas a csillagokban, akik gondolatban vad vizekkel kegezőznek, ezeknek a nőknek gyűlölniük kell a szárazföldet és undorodniuk kell a nagyon gyakran túl nyugodt fjord vizétől. A vérükben pezseg az apály és a dagály, viharadarak ők, virágok a kőtengerben. Más hullámokból született lények, gyerekkorukban már megjósolják a vihart vagy az esőt a tünékeny felhők elmosódó körvonalalaiból. Ezek az emberek nem azt látják, nem azt hallják, amit Ön. Ők ujjongva nevetnek, mikor a reggeli szél kezdi csiklandozni a dagadó vitorlákat, attól lehet tartani, azok mindjárt elrepülnek, akkor lehetetlen, hogy a tenger asszonya ne „kakaskának” hívja és ne terelgesse őket: *Hess! Ők látják, ahogy az orkán megragadja a csónakot, mintha karóra húzná a sársziget éles kiszögellésein. A szemük, a lelkük hajó, amellyel utaznak, kalandoznak, mélyre süllyednek, elmerülnek.*” (SEKULIĆ 2007: 165–166)

Am, hogy jobban megértsük ezt a különös házasságot, érdemes visszatekinteni Sekulić gyermek- és ifjúkorára. Szinte alig született meg, mikor meghal akkor hétéves bátyja. Hatéves, mikor anyját elveszíti. Apja egyedül neveli szintén gyenge fizikumú, beteges fivérével. Így nem véletlen, hogy Sekulić és apja között erős lelki, szellemi kapcsolat jön létre. Ezt bontja meg apja második házassága, mely során úgy érzi, apja eltávolodott tőle. Am apja váratlanul, 1900-ban meghal, ami viszont már visszavonhatatlan fizikai elválást jelent. Rá egy évre pedig utolsó élő családtagját is elveszíti, a grazi egyetemen tanuló testvére belehal tüdőbajába. Sekulić még alig múlt húszéves, és már teljesen magára maradt. Ekkoriban sok időt tölt a zimonyi temetőben, és később, élete során szokásává válik, hogy bárhol is van, húsvétkor felkeresi a hozzá legközelebb eső temetőt.

A magány tragikumából fakadó, minden szenvedéssel szembeni felfokozott empatikus érzékenységgel lehet talán ennek a házasságnak a kulcsa. Ezt a tényt erősíti Sekulić egyik barátjához, Ostojićhoz⁸ írt vallomása házasságáról:

„A regényem Emillel? Mint minden, amit regényesen éltem át. Egy hosszú kínlódás, a szubtilitás próbálgatása, céltalan menekülés, ingadozás a boldogság és egy különleges intellektuális tökéletesedés között. Jó, egyszer, ha kedvem lesz hozzá, mesélek róla. De mit kezdene Ön vele? Ön talán nem égeti el a leveleit. Nálam minden pillanatban tabula rasa van. Nincs semmi a fiókomban. Sőt, nem éppen azt forgatja a fejében, hogy halálom után összeállítja az életemet Ica meg Teca nének számára?! Ó, Istenem, mintha nem tudná, alaphból ellenzem a firkaálmányaim fennmaradását.” (BOŽIĆ 2020)

A különös házasság indokairól, a két ember kapcsolatáról így csak találgatni tudunk. Isidora Sekulić élete végén – ahogy ezt barátjához, Ostojichoz írt levelében említi – valóban elégette kiterjedt levelezését, naplóit, kéziratait, eltakarítva minden nyomot maga után. Ahogy Slavica Garonja Radovan Popovića hivatkozva megjegyzi: „[...] Dr. Stremicki váratlanul meghalt még a következő év, 1919. január 1-jén,⁹ akkor maga az özvegy, Isidora Sekulić Stremicka ráhagyta az emlékezést az ottani sajtóra.” (GARONJA 2019: 222) Az egyetlen hiteles forrásunk erről a pár hónapig tartó kapcsolatról az útirajz, a *Pisma iz Norveške*, amely pont e házasság történetének hiányával tüntet, talán ezzel a hiátussal jelezve ennek a kapcsolatnak az érzelmi fontosságát az író életében.

IRODALOM

- BOŽIĆ, Ilijana 2020. Isidora Sekulić, Najumnija književnica kojoj su pamet i obrazovanje najviše zamjerani. In: *Impuls*, <https://impulsportal.net/index.php/kultura/knjizevnost/21619-isidora-sekulic-najumnija-književnica-kojoj-su-pamet-i-obrazovanje-najviše-zamjerani> (a letöltés ideje: 2021.08.10.)
- GARONJA, Slavica 2019. *Jedan vek od objavljivanja romana Đakon Bogorodičine crkve Isidora Sekulić*. Beograd
- SEKULIĆ, Isidora 2007. *Pisma iz Norveške*. Beograd
- SEKULIĆ, Isidora 1951. *Vrsta uvodna reči (Valamifajta utószó)*. In: uő. *Pisma iz Norveške*. Beograd
- STARČEVIĆ, Velimir 2007. O autoru (A szerzőről). In: SEKULIĆ, Isidora: *Pisma iz Norveške*. Beograd

- 1 GARONJA, Slavica 2019. *Jedan vek od objavljivanja romana Đakon Bogorodičine crkve Isidora Sekulić*. Beograd, 207. (Egy évszázaddal Isidora Sekulić Szűzanya temploma diakónusa regénye megjelenése után). Utószó a regény 2019-es kiadásához.
- 2 Jovan Skerlić (1877–1914) az első szerb irodalomtörténet írója, a kor legjelentősebb kritikusa. Ő a szerb Toldy Ferenc és Gyulai Pál egy személyben.
- 3 Antun Gustav Matoš (1873–1914) a horvát modernizmus legtekintélyesebb képviselője.
- 4 Jovan Dučić (1871–1943) szerb költő, a 20. század eleji modernista fordulat első számú képviselője.
- 5 Sekulić kiválóan zongorázott és hegedült, ahogy Đakon Bogorodičine crkve című regényének főhősnője, Ana Nedić zenetanár is.
- 6 Emil Stremicki nevének lengyeles írásmódját nem sikerült kiderítenem, így a fonetikus szerb írásmódot használtam, a többi szerb forráshoz hasonlóan.
- 7 Björnsterne Björnson (1832–1910) Nobel-díjas norvég író, költő, újságíró. A korban Ibsen norvég riválisa. Kettejük irodalmi ellentéte két pártra osztotta a közvéleményt, míg végül gyerekeik házasságkötésekor kibékültek egymással, mikor Ibsen fia feleségül vette Björnson lányát.
- 8 Tihomir Ostojić (1865–1921) az újvidéki gimnázium tanára, ő alapítja meg fiatal értelmiségiekből a Pokret (Mozgalom) című folyóiratot és a hozzákapcsolódó szellemi kört.
- 9 A házasságról, a férj haláláról több, egymásnak némiképpen ellentmondó történet kering. A tévéfilm kapcsán meggyökeresedett az a nézet, hogy pár évig tartott ez a kapcsolat. Slavica Garonja viszont a halál időpontját említve pár hónapra teszi a hosszát. Ilijana Božić cikkében ugyan időpontot nem említ, viszont leírja a halál körülményeit. Eszerint a házaspár Kristianából (mai Oslo) tartott Berlin felé, mikor a férj kiesett a vonatból. A meginduló pletykák úgy vélték, Sekulić segítette neki, hogy ezzel is megkönnyítse férje halálát, megkímélje a rá váró lassú kinszenvedéstől.

ISIDORA SEKULIĆ
Norvégiai levelek
(részletek)

Az őszi színei

Különösen festőiek Oslónak azok a helyei, ahol a dombok keresztezik egymást, és ahol csillagszerűen fut össze néhány meredek utca. Ilyen mondjuk a királyi palota előtti magaslat vagy az a hely, ahol a költő, Welhaven¹ emlékműve áll. Itt a nap minden szakában annyi gyerek nyüzsög, mint karácsonykor veréb a magtárban, és rendkívül érdekes látni, milyen bravúrosan irányítják a szántalpaikat, ugratnak le a magaslat tetejéről, száguldanak végig az egész utcán, és a hatalmas lendület miatt repülnek még tovább is, mint tanácsos lenne. Mindannyian bőrből, teveszőrből vagy gyapjúból készült ruhát viselnek, a la Fridtjof Nansen², és mindannyian egészségesek, vidámak és pajkosak, mintha valaki egy ördögös lapáton tálalta volna fel őket.

Ilyen eleven és mozgalmas az a kép, amit az idegen kíváncsi szeme lát: vajon Welhaven, a költő nem sóvárog, hogy hirtelen leszökkenjen emlékműve talapzatáról, és a hólabdával, amit az ölében összegyűjtött, a csapatnyi gyerek után iramodjon?

De ennek még nincs itt az ideje. A királyi udvar körüli erdőben, egész Oslóban és az Oslo-fjord szigetein még az őszi uralkodik, és sűrűn hullnak a falevelek. A haldokló zöld levelek tarka spirálja egyre kigyózik, éjjelre is, nappalra is csak sárga ruhát öltenek a levelek. „*When great leaves fall, then winter is at hand.*”³ áll Shakespeare *III. Richárdjában*. Itt pontosan így van. Most a nagy levelek hullnak, az apróbbak, a kicsik már régebben leestek. Libegnek a hatalmas levelek a levegő szárnyán, és mindenhol ott gőzölög a nedves őszi pára.

Ott is hullnak a levelek, ahol te vagy, ahogy itt is, ahol én vagyok. Mindenhol most hullnak a levelek – vajon te is ezt mondanád? Tudom, tudom, és hallom, ahogy minden országban most hullnak a levelek. Mindenhol ott vagyok lélekben, ahová az őszi hulláma elér. A tavaszt szeretem, az őszi emlékezem. Tudom, tudom. A Bois de Boulogne⁴ Párizsban, hogy ne emlékeznek! Ott kacér nőként sárga zsabót és vörös mandzsettát viselt, és bájos ügyetlenséggel hitette el magáról, hogy egy kifakult szőnyeg a lábunk alatt. – Emlékszem, az óriási jegenyefák a firenzei Casinónál⁵ még zöldék. Beleakaszknak a kezekbe és zajtalanul lépegetnek, keskeny, sötét, végtelennek tűnő fasorban folytatódva. Tudom, hogy még egy egész hónapnak el kell telnie, mire ezeket a zöld óriásokat Itáliában legyűri az őszi, hogy aztán tüzes parázként izzanak. – Látom, ahogy a londoni Hyde park lovaglójútján, a Rotten Row-n⁶ hullnak a levelek, ködtől összerágottak, egész ágacsok, összerézzenve a tenyészparipák nemes vérű utódaitól. A borús déli órákban angol úriemberek galoppoznak keresztül rajtuk, fehér vagy sárga szarvasbőrben és fekete lakkban. Az angol úrhölgyek és kisasszonyok mulatságos komolysággal lovagolnak alacsony pónilovaikon ülve, amelyek még arra is alkalmatlanok, hogy egy elemi iskolás lovagoljon rajtuk. Itt büszkélkedik az egész öntelt angol világ a lovaival – micsoda szimfónia. A költő Byron szívesen emlegette: „Amit a legjobban tudok: úszni és lovagolni.” És az ember szinte tisztán látja, amint gyönyörű fejével nyargal keresztül a Pineta di Ravennán⁷. . . Mára ebből a csodálatos fényveséből csak néhány fatörzs maradt, és Lord Byron nem tudna ott többé lovagolni. . . De Ravennában is hullnak a hatalmas száraz levelek. – Látom, ahogy egyre több és több lehullott levél borítja be az elhízott, merev választófejedelmeket és órgrófkot a berlini Sieges-Allee⁸-n (a park emlékmű-fasorában) túlzottan is, szinte már valóságosan is sok, különösen mikorra a Tiergarten egészére kiterjednek. Az összezsugorodott, összetöporodott levelek pillanatonként vérzik össze az ősvényeket, amelyeket, mint fekete lepkék, barna egyenruhás öreg bakák takarítanak tisztára. Két sort alkotva folyton-folyvást keresztezik egymást hatalmas seprűikkel, és nem hagynak maguk után mást, csak egy halom fakó tövises bokrot és elszáradt levélnyeleket.

Tudom, ó, nagyon is jól tudom, hogy van ez nálad, nálunk. Vajon délután kettőkor betűz még a nap a Topčiderbe⁹? Lassan és hosszan szakadnak le ott a levelek a platánfákról, és sehol egy lélek. Egy Robbia¹⁰-alak gyűjti görnyedten a zörgő száraz falevelek között az érdes gesztenyét, faputtonyának lánc csörög. És mikor mindet összeszedte, felegyenesedik, hogy megpihenjen, akkor meglát téged, és te őt. Közben feltámad a szél, rajtad átfut a borzongás, a megfáradt fák ledobják magukról a felesleges súlyukat, a Robbia-alak pedig ismét lehajol, gyűjti a gesztenyét, faputtonyának lánc csörög.

És ott, tovább, az országunk belsejében kiviszik az utolsó megfagyott rózsát a faluból a temetőbe, és a sárga, érett őszi fényen áthalad egy fekete fejkendős alak, keresi a sírt, ami emlékezteti őt a halottjára. És még tovább, ott lent, délen vérrel szennyezett a fű azok sírján, akiket véletlenül gyilkoltak meg és azokén, akik hősként haltak meg. Az élet nem csak Norvégiában nehéz. Nálunk Szerbiában is a fekete fejkendő örökké időszerű.

Tudom, tudom, mindezek a helyeken szintén hullnak a levelek, és minden élő ember élete egy évvel megfogyatkozik.

Itt mégis más. A nap olyan tűzőn ragyog, mint a lázas beteg szeme, de meleget csak épp annyit ad, amennyire a sovány karomat egy ujj benyomni képes. A száraz levelek pedig itt nem hullnak és potyognak, hanem csurognak és elárasztanak, kavarnak és betemetnek. Bárhová lépsz, beléjük gázolsz, rád esnek. Mindenkor hallod őket, belesusognak a füledbe, mindenhol

Isidora Sekulić Norvégiai levelek című művének jelen lapszámunkban közölt részletei először olvashatók magyar nyelven. A kötet tíz számozott fejezetből áll, az egyes részletek alcímeit a fordító adta.

őket lélegzed be, tőlük illatos a levegő, amit megérintesz, velük van behintve. Akárha esőcseppek lennének, úgy hullnak alá a száraz falevelek. A fjord hullámainra, a csónakok fenekére, az emberek kalapjára, a nők hajába, az iskolás gyerekek táskájába, a kicsi babák kocsijába. De mindezekén túl is, egyre csak hullnak, sietősen és sűrűn, éjjel és nappal, hullnak csak maguktól, hullnak, ha megérinted őket, hullnak, ha csak rájuk nézel... Mikor a Károly János utcáról befordulsz a királyi parkba, ott találsz ezeknek a sárga leveleknek a szakadatlan és meg nem szűnő sávját, sorát, labdaként görögve, szétszóródva, miközben ebből a száraz záporosóbból emberek kandikálnak ki, akik lerázzák magukról és letisztogatják egymásról őket. Szemmel látható, ahogy növekednek az opálos levelek rétegei, megrövidítve a fák törzseit, a távirópóznákat, a norvég gyerekek lábait, akik kilenc óra körül érkeznek meg az iskolába, és az ember már szinte fél ettől az egyhangú, tompa levélhullástól, ami azzal fenyeget, hogy halotti csendes sírhelyként borítja be a tájat.

Amikor mindezekén túl a nap felragyog, akkor a kínzó fájdalom, ami bárhol lehet az ember lelkében, egészen megfogyatkozik. Akkor egy pillanatra látni egy hosszú, fájdalmas elválást, ahogy a napfényben, a sárga őszi napban, miután belebámultak egymás szemébe, lassan szétválnak.

De van egy másik arca is ennek az ősznek. A fenséges erdőségek ősze, amelyet a régi norvég énekekben „sötét erdő”-nek neveznek. Az égig magasodó, merev, mogorva túlevelű fenyők úgy néznek ki, mint a hunyorgó, mozdulatlan, félelmet megvető óriások, mintha faóriások lennének, akiknek nem árthatnak sem az istenek, sem az emberek. Akik csak akkor semmisülnek majd meg, ha elpusztul a világ, mikor a „farkas Fenrir” akkorára tátja a száját, hogy az alsó állkapcsával megérinti a földet, a felsővel az eget, és aztán elnyeli Odint és az összes csillagot. A költő Milan Kacić¹¹ mondta: Svédországban a hóval belepert hatalmas fák úgy néztek ki, akár a „féhér óriások”. Bennünket itt Norvégiában ezek a hatalmas fák az ősi mitológiák óriásaira emlékeztetnek. Ma is ennek a szegény, kegyetlen földnek legnagyobb számban óriások és törpék a lakói, és csak kevéssé az emberek.

Csodásak ezek a túlevelű fenyők. Isten küldött esőt, de a levelek szárazak maradtak. Isten küldött napot, de ők nem élvezték. Isten küldött szelet, de ők nem ringatóztak. Isten küldött álmot és halált a fákra, de ők zöldek maradtak. De mikor belépsz ebbe az erdőbe, az az érzésed, mintha valami puhába, valami korhadóba lépkednél, ahogy a talpad alatt meginog a talaj. Ez a milliárdnyi fenyőtű olyan, mint a büszke emberek könnyei, hangtalanul és észrevétlenül hullnak le. És látod a gyanta apró megkeményedett pettyeit, amelyek az éjszakai fekete sötétség azon óraiban fakadnak fel a fájdalomtól szorongatott szívből, mikor a legközelebbi szomszédot sem lehet látni. Reggel aztán, mikor az ébredező fjordot a szelek százai kezdik el hajszolni minden oldalról, az álmos fatörzsek valami szédületes vonalban követik az áramlatot, de a csúcsaik olyanok, mint a távoli, sejtelenes vidék felé mutató éber és nyugodt iránytűk.

Bergen

Bergen a maga ódonágával és hagyományaival Norvégia legkedveltebb, még Oslónál is sokkal érdekesebb városa,¹² és nem melleleg az egész ország legfontosabb halpiaca. A fővárossal vasútvonal köti össze, név szerint a Bergensbanen, ami olyan világnevezetesség, mint mondjuk a Brenner-hágón¹³ vagy a Szent Gotthárd-hágón¹⁴ átvető vasút, vagy a skóciai West Highland.

Habár Bergennek 80, egyesek szerint 100 ezer fő lakosa van, se nem nagy, se nem modern, se nem európai város oslói értelemben, egy tipikus tengermelléki város – olyan, mint az észak-német vagy a francia tengermelléki városok – az üde, fiatalos élet közepette régi műemlékekkel és szokásokkal. Bergen halászati és tengerészeti központ, legalább annyira, mint ahogy a másik norvég nemzeti érték, Trondheim a norvég nép történelmének és hagyományának a központja, régi egyházi és uralkodói székhely. Trondheim a norvégoknak azt jelenti, mint a maga nemében a valamikori oroszoknak Moszkva. Konzervatívok, nehézkesek, keményfejűek a tengeriek, ahogy a norvégok nevezik Trondheim lakóit, akik között ugyanis nincs éppen sok képviselője az új, modern irányzatoknak, de hordoznak magukban valami impozáns, régies uralkodói és erkölcsi tartást. Ahogy mondják, mikor valahol szóba kerülnek, vagy valahol szó esik róluk: „ők azok, akiket ágyúlövedékkel sem lehet megmozdítani vagy megzavarni.”

Bergen valamivel északabbra fekszik Szentpétervárnál, de szokatlanul kellemes az éghajlata, alig akad néhány igazán ködös nap az évben. Habár a nedvesség kicsit több, a bergeni eső nevezetes, de ez a sok nedvesség már-már varázslatos módon húzza ki a földből a növényeket és a fákat. Bergen és környéke sűrűn benőtt lombos erdővel, gyümölcsösökkel, úgyszólván olyan mértékben fuldoklik az óriási mennyiségű tarka virágtól, hogy minden élőlény tépi, kopaszítja a növényeket, és mintha még a számtalan salupa és kutter¹⁵ árbóca is kirüggyezne. Az emberben visszaköszön a déli vidékek hangulata: hó és csend helyett sűrű hajnali harmat és túlrett piros meg sárga almák hullása.

Azonnal magával ragad a hangulat, ahogy beérünk a városba, különösen, ha nem egyenesen, hanem valami más norvég vidékről érkezünk. Bergen és környéke nem a norvég Bretagne, hanem ellenkezőleg, a norvég Gascogne, az egyetlen norvég város, ahogy nekünk mondják, ami tele van étellel, vidámsággal, fecsegéssel, temperamentummal, ravaszsággal, viccel, a hazugság kedvéért való hazugságokkal. Ez az egyetlen része Norvégiának, ahol a lakosok pimaszul lökdösődnek az utcán, civakodnak, veszekednek, felugranak a villamosra a megállókn kívül vagy leugranak előtte, becsapnak és megcsalnak, a tréfaért és a pénzért élnek, nem sok

szimfóniát és fúgát játszanak, inkább brutális amerikai ugrálóst, eszelősen gyors keringőt meg polkát. Egyszóval itt még ma is járja a régi bergeni multságok pohárköszöntője: „Uns wohl und Niemand üwel, wer anders will, den holt der Düwel.”¹⁶

Természetesen a bergeniek temperamentumának van egy komoly előnye is, és ezért meg a történelmi szerepéért is fontos helyet foglal el a norvég nemzet életében. Bergenben született a költő Holberg és Welhaven, a tiszteletre méltó Dahl professzor,¹⁷ a muzsikus Grieg és a költő Wergeland is bergeni származású, Ibsen és Bjørnson, ha nem is elsöre, de másodjára Bergenben születtek újjá, mert itt sejlett fel előttük a művészi elhivatottságuk, és itt bontakoztatták ki tehetségüket. A ma élő hírességek közül is számosan laknak a városban (például a már említett Michelsen¹⁸ hajómágnás és politikus) vagy van vér szerinti kötődésük Bergennel, ahogy mondják: a norvég színészek szinte kizárólag mind bergeniek.

Az egész város a tágas kikötő körül csoportosul, pont a Vågen-öbölnél, ahol minden időben, különösen a kikötői szakaszon sorakozik egész csapat óceánjáró gőzhajó, különféle angol vízi járművek, a Hardanger-, a Sogne- és a Næroy-fjordból érkező hajók, valamint számtalan turista- és hadihajó, meg sportcsónak.

Bergen az ősidőktől fogva élénk kereskedelmi és halászati központ, ezért a politikai és kereskedelmi története is nagyon érdekes meg nevezetes. Mondják: a 14. században a norvég érdekekkel szemben a dán királyoktól kapott privilégium segítségével a németek létrehozták itt az úgynevezett Hanza-comptoir-t,¹⁹ és tartották – ahogy mondják – az egész északi kereskedelmet a kezükben és a zsebükben. A német kereskedők képviselői és kereskedelmi egyesületei valamiféle saját köztársaságot alkottak a városban, a kiváltságlevelük oltalma alatt elkülönülve éltek a többi lakostól az úgynevezett Német-hídon (Tyskebryggen), a Vågen északi oldalának egész hosszában. Itt természetesen minden fából készült, az otthonok, a raktárak, a kirakodóhelyek, és hogy a kolónia minden áron megőrizze németiségét, tilos volt a németeknek bemenniük a városba, norvég nővel házasodni, női szolgálót fogadni. A német rezsim mindig alapos. Úgy tartja a német közmondás: ha valaki hajlamos a szökésre, vágd le a lábát!

Bergenben több száz évig a németek gazdagodtak és uralkodtak, és még azután, a 18. század elején is harcoltak a nagy anyagi hasznot hozó hal- és olajkereskedelem fölényéért, míg végül a Német-híd (a neve még ma is él) utolsó kunyhója is norvég kézbe nem került.

A legérdekesebb bergeni kép természetesen a Vågen, a számtalan hajójával, az árbócerdejével, a vitorlafelhőivel, a világ összes nyelvének pokoli lármájával, a töméntelen döglött és élő hallal, a halolajjal teli hordóival és a halfejekkel tömött zsákjaival, amelyekkel a messzi északon az állatokat etetik, és a különféle kereskedők tarka seregével. A bergeni milliomosoktól kezdve, akik Párizsból, a Rue de la Paix-ból²⁰ öltözködnek, a piperkőcen összefűzött lappokig, akiknek mind a derekukra szabott ruhája, mind a sárga-vörös sapkájuk már messziről feltűnő jelenség, egészen az otromba grönlandiakig, akik mintha többé-kevésbé valami megnyúzott állatbőrbe vagy felfújt halhólyagba lennének beleburkolva. Végül a jellegzetes norvég halászközig, akik pont, mint a világ többi halásza, feltűrt nadrágot hordanak, nedves hálóikat a hátukra dobják, egyik kezükben hatalmas hallal és rákkal teli kosarat, a másikban kisgyerekeket tartanak, és ahol megállnak vagy elmennek, ott csurog és csöpög belőlük a hideg, sós víz.

Habár a Vågen egészen pezseg az élet, káromkodástól és tréfától, pénzcörgéstől, csapkodó halaktól, kifröccsenő tengervíztől visszhangzik, mégis a legfestőibb az úgynevezett triangulum, a fából készült háromszögletű hajókikötő a halászhajókkal és csónakokkal, ahol hetente kétszer tartanak nagy piacot a tenger kincseiből. A csónakokban, bárkában, kosarakban, ládában és hordókban összerendezve, felfűzve, egymásra dobálva, vízben, sóban és a csupaszföldön olyan beláthatatlan mennyiségű hal és rák hever, hogy az ember büntudattal és sajnálattal tekint a tengerre, mert sejti, hogy ez az emberi gazdagság és bőség véres munka, rablás és gyilkolás eredménye.

Egyik oldalon rengeteg nyolcszögletű láda sorakozik, teletöltve tengervízzel és különféle élő tengeri halakkal. Rengeteg nagyobb, amelyek ott gubbasztanak szűk dobozuk mélyén, ismerős, bánatos vonalban összetekeredve, hogy nincs hol úszniuk, és azok az egészen parányiak, amelyeket kanállal esznek, és amelyek vélhetően talán csak azért nem döglöttek meg a ládában, mert egy cseppnyi vízben is megélnek.

Az egyik ládában a zöld vízben csurog és zubog a vörös vízesés. A láda mélyére süllyedt sötétvörös gombolyagból fel-felszökken a magasba egy-egy nyurga, vékony halacska, ugrálnak, felúsznak, ördögien tréfásak, szinte úgy tűnik az embernek, mintha világos piros pikkelyeik nevetgelnének és már-már megszólalának.

A másik szakaszon lebeg néhány hatalmas lapos hal, ezek is ismerősek, nagyon élénk színű tengeri halak, amelyeket pávaszemnek neveznek. Zölden csillognak, de éppen csak visszájára fordulnak, már kéken villognak. Úsznak békésen és méltósággal, himbálóznak és szunyókálnak, csak időről időre élednek fel, sietve kitátják kopolyúikat, és akkor a csodás zöldes színű csont elvörösödik, mint valami véres seb. Nehezen lélegeznek. A szemük álmatag. Sokan vannak a hordóban, szűkös életkörülmények között.

Kicsit tovább fehér, angolnaformájú halak fúrnak be fejüket mélyen a hordó alján található tengeri fűbe, és a magasban ott lengedez erősen megfeszült bőrű, ezüstös farkú, hosszú fehér testük. Ez a megszokott náluk, vagy így szenvednek?

Minden láda mellett ott áll a készséges gazda, eladó, halász, hálóval a kezében, hasonlóval a lepkehálóhoz, és vár. Amint valaki megáll és megmondja, mit akar, már nyílsebesen puffan is a háló a vízbe, és egy pillanat múlva már ott fickándozik benne néhány a kívánt halak közül kiválasztásra. Némelyik súlyra, némelyik darabra, de leírhatatlanul gyorsan repül bele a vevő

kosarába, megcsörren az apró, kerül néhány tréfás vagy közömbös szó, aztán a vásár megy tovább. És mikor a láda egyik oldala kiürül, a másik oldalra a félmeztelen halászszeber bele-szór egy kosárnyi vagy hálónyi élő halat. Így minden pillanatban a kintől fuldokolnak, de mi végig azt hisszük, hogy élnek ezek a százszámra itt heverő aranyos és ezüstös teremtmények. Uszonyaikat nem mozgatják – az úszásnál függőlegesen és vízszintesen is distanciát tartanak – kopolyúik és elgyengült farkuk már feladta a harcot.

A másik oldalon a földön, az asztalokon hever egész hegynyi száraz és beszózott hal fejjel és fej nélkül, némelyiknek feltárul üres belső ürege, megkeményedtek, akár a fa. Mikor nagyobb a piac, egy fehér kötényes nő kitámasztja a létrát, felmászik a halom halra és onnan dobálja le őket a magasból, a másik nő meg ügyesen és gyorsan teszi bele azokat a ládába, hordókba, kosarakba. Mikor kisüt a nap, akkor minden oldalról csorog le a sűrű, mocskos, sós lé, érezni a régi halászsapkák és csizmák illatát, a gyerekek karjukon macskát cipelnek, etetik őket, valaki összetör egy edényt, kiszóródik a csodás óriási ikra, két nő beszélget valamiről, mi jól értjük, csak elég monoton a norvég nyelv kádenciája.

Végül a harmadik oldalon feltűrt ruhájú férfiak és nők állnak az asztalok mögött, amelyekről megállás nélkül csorog le a vér, fröcsköl a haltej meg az ikra, vörös, kirepedezett, kimart kezek ragadják ki az edényből a nagy halak szétdarabolt részeit. Vágnak éles késsel, bárdal, sőt még szekercével is, lecsapják a pultra a halat, jobban mondva az asztalkára, csodaszép, fehér, akár a hó, ritka, mikor pikkely takarja a húst. Látni néha egy-egy pillanatra, – már ha látni lehet az egybeverődött gyerekseregtől – valami hatalmas tengeri élőlény tetemét is.

Hosszúkás kosarak, tele apró rákokkal, cérnavékony bajuszokkal úgy néznek ki, mint egy letépett mezei virág, kicsit tovább lapos dézsákban rengeteg tengeri rák, mozdulatlanul ülnek egyhelyben, miközben pontosan és egyenletesen nyitogatva csattogtatják ollóikat.

A mindent egybeolvasztó téren tolonganak a vevők és az eladók, beszélve az összes északi nyelv százféle dialektusát. Férfiak és nők szaladnak keresztül fehér és véres kötényben, uniformist viselő emberek tolják a kocsikat, tőzsdei és banki közvetítők sűrögnek-forognak, kezükben néhány papírral és csekkkel, minden pillanatban érkezik egy csapat tengerész, fekete viasszal átitatott ruhában, kigombolt sapkával, kezükben evezővel, lejjebb gyerekek bögnak, talán egy kisebb halat loptak el, mások a szétszórt pikkelyeken csúszkálnak. Minden oldalról fröcsköl a tiszta és a véres víz, hevernek meggyilkolt, megnyúzott, elhullajtott, eldobált halacs-kák, összetaposott, megfeketedett testüek, halott, fehér szemmel.

Mindenfelé, köröskörül érkeznek a bárkák vagy motorcsónakok, hozzák-viszik, rakodják ki a kifogott friss halat, szél fújdogál, ringatóznak az árbocok, csörömpölnek a láncok, lebo-csátják a vitorlákat, feltekerik a köteleket és a zsinórzatot. Seholy nem hallani veszekedést vagy hangos lármát, habár minden tengerész eleget iszik. Az egyik hatalmas kirakatban egymás mellett sorakoznak kettéválasztva a különféle pálinkák és számtalan halolaj.

Látogatás egy norvég gazdánál

„Now I see secret of the making
of the best persona.
It is to grow in the open air and to
eat and sleep with the earth.”
Walt Whitman²¹

Október kezdete

Mikor ismét a bergeni vonaton vagyunk, de Myrdalból tartunk visszafelé Oslóba, kiszálunk egy kisebb állomásnál, és a vezetőnk segítségével fölmegyünk Halvor Johanson parasztgazdaságához. Egy kedves oslói ügyvéd, aki néhányszor vadászott már ezen a tájon, ajánlotta nekünk ezt a tanyát, mint nagyon érdekes helyet és kellemes útközbeni pihenőt pár napra. Kanyargós völgyek és erdők között kapaszkodunk felfelé, ezerlábnyi magasba. Egy kanyarulatnál hirtelen megint megpillantjuk az ismerős Hallingskarvot, és örülünk, amiért valahol a közelében fogunk lakni. Mind beljebb hatolunk a hegybe, habár többé-kevésbé még mindig szelíd legelők és erdős területek között. Útközben csak néhány gazdaságot találunk, de nagyon sok *sætert*²² (ezt Tirolban *Sennhüttének* Svájcban *chalet*-nek hívják), különféle pásztorkunyhókat, pásztortelepeket, nagyon kevés emberrel és kicsiny, szegényes marhák és kecskék csoportjával.

Sok havasi pásztorkunyhó már elhagyatott, de egészen „bebutorozott”, és minden épület nyitva, bármelyik utazónak rendelkezésére áll. Ez norvég szokás, minden eszközzel segítik az utazókat a hegyekben és a fjelleken²³. Ezen a vidéken senki nem lop el semmit. Az utazók megszállnak éjszakára a pásztorkunyhóban, igénybe veszik a tárgyakat, az épületet, de elmenve mindent a legnagyobb rendben hagynak maguk után a később betérők számára. A polcon, ahol a bögrék és a tányérok sorakoznak, mindig van egy kevés pénz is, amit az átutazók, az idegenek tettek oda, és ez a pénz ott fekszik, míg a gazda érte nem jön, és mindenki szentül hiszi és állítja, hogy egyetlen órával sem kevesebb annál, mint amit a parasztnak adományként szántak. Eppen úgy, ahogy a hegyek alján a vasút vagy a delizsánsz²⁴ állomáson is nyitva áll a levélláda, benne az egész hegyi település postájával. Aki megérkezik, az kiszedheti a leveleket,

és ez alkalommal ő lesz a levélkézbesítője a szomszédságának vagy a településének. Éppen úgy, ahogy a paraszt, mikor elérkezik egy olyan helyre, ahol a kocsútnak vége szakad, kifogja a lovát, felül rá, és a kocsit vagy a szánt otthagyja az út végén, amíg vissza nem tér.

Legalább kétezer lábnyi²⁵ magasban elérünk a roz- és krumpliföldhöz, a kicsiny legelőhöz és pár faházikóhoz. Ebből állt a jövőbeli házigazdánk gazdasága. A kecskék istállója, a fás-kamra, a télire valót őrző kamra vörösre festett, a paraszt háza erős farönkökből, gerendákból megépítve fehérre mázolt. A házikó egyszerű, puritán, de szokatlanul kellemes és tiszta, keskeny verandával és öt lépcsővel, amely mellett szépen gondozott erdei növények sorakoznak a virágos edényekben. A tető, mint a hegyekben szokásos, nyírfakéregből készült, rászórva földréteg, amin dús zöld fű tenyészik. Természetesen rajta néhány nehezebb kő is, ami védelmezi az erős szél ellen.

Száz méterre a háztól áll egy egészen aprócska kalyiba, a föld felett magasodva négy farönkön, mintapéldánya az ősrégi barnásvörös faházaknak, amelyeket a levegő olyan módon impregnált, hogy a kedvezőtlen éghajlati viszonyok ellenére is századokig időtállóak. Természetesen van egy félelmetes ellenségük – a tűz. Talán nincs egyetlen olyan norvég város, ahol a helyi krónikák ne jegyeztek volna fel néhány tűzvészt, majd a faházak újbóli feltámadását.

Ezen az ősrégi kalyibán is egészen benőtte a tetőt a fű, miközben az egyik oldalából kinőtt még egy majdnem két méter magas fenyő is. Nekünk úgy tűnt, ez nemcsak kedves és festői, hanem szimbolikus is: a fiatal fa a házat építő ősök csontjaiból sarjadt. Még útközben megtudtuk, hogy a kalyiba a szokásos vendégszállás, ezért különös figyelemmel szemléltük. Néhány lépcsőfokon lépünk fel, amelyekre talán a szőnyeg helyett, talán a piszkos cipők számára lábtörülőként, puha fenyőágakat terítettek le. A bejárat felett egy hatalmas agancsú *elg* (jávorszarvas norvégul) feje volt felakasztva, amely még a tanya régebbi gazdájának kezétől eshetett el, mert az agancsot vastagon belepte a moha.

Egy szobában találjuk magunkat. A kicsiny, keskeny folyosón kívül a szoba elfoglalta az egész kunyhót. A berendezés teljesen fából készült. Egy elég hosszú asztal, néhány izlésesen, majdnem művészien, de más-más stílusban kifaragott szék, amelyek közül az egyiknek kényelmes fotel formája volt, vastag farönkből kivájva és tarka faragással díszítve... Sok évvel később az író rendbehozott egy hasonlóan nagyon izléses, Crna Gorából²⁶ származó faragott széket.²⁷

Az ősrégi szekrény fele fiókos, fele kétajtós, régi, egyfogú vaskulccsal, amelyet csak a múzeumokban látni – de a felső polcokon könyvek. Régi, de egészen jó óra, a falon, a polcokon gyönyörűen megmunkált tálak és tányérok fából és rézből. Az ablakokon hófehér függöny,

amelyhez valószínűleg egy ujjal sem mernek hozzányúlni, mert összehúzásra a másik szolgál, az egyszerűbb, tarka vörös kasmírból. Az ablakok szokás szerint kívülről zsaluval ellátottak, de ezeket csak hó- vagy szélvihar esetén szokták bezárni. A sarokban különös, kémény formájú vaskályha, rács nélküli ajtóval.

– És hol az ágy?

Majd benézve a folyosóra megpillantottuk a két ágyat és az asztalkát, amelyet talán a mosakodáshoz szükséges eszközök miatt hoztak be. Az ágy, mint az ereklyeláda, három oldalról zárt volt, fatetővel, és néhány lépcsőn kellett hozzá felmenni. A zártság oka valószínűleg a hideg, hogy az embert jobban oltalmazza a téli fagyos időben. De szokatlanul rövidek is voltak. A múzeumban szintén felfigyeltük rá, hogy az ágyak milyen szokatlanul rövidek. Csodálkoztunk is ezen, annál inkább, mert a norvégok többségében nagyon magasak. Mondják, a régi időben nem volt szokás kinyújtózkodva aludni.

Kinyújtózkodva csak a halálunkkor fekszünk, mondták a néhai norvég parasztek, és mondták még ma is.

Az egész birtok köré fenyőágakból és vékony fatörzsekből emeltek kerítést, de az udvar végén található különös nyírfaerdőske nekünk nagyon tetszett. A nyírfák törzsei törékenyek és vékonyak voltak, akár egy kislány kinyújtott csupasz karja, a levelek meg nem nagyobbak, mint egy gyerekköröm, az ágak vékonyak, kanyargósak, akár a kibontott haj. Nem mert az ember félelem nélkül belépni ebbe az erdőcskébe, nehogy megszagassza, vagy nehogy megsértse.

Megérkezve a gazdaasszonyunk fogadott bennünket. A parasztnál szokásos módon a keresztnevünkön szólított bennünket, mikor beszélt hozzánk, de máskülönből teljesen elbűvölt minket a mi Ragnhildunk modora és ügyessége, ahogy rögtön bemutatkozott a keresztnevén. Szép volt, erős, gyors és vidám, nem mertük volna 64 éves öreg néninek mondani, mert emellett még hatlábnyi szálfageyenes termettel is rendelkezett.

Miután megmutatta nekünk a lakásukat és az egész gazdaságot, átvezetett bennünket a lakrészünkbe, majd bemutatta a férjét. A férfi – ahogy megtudtuk – nem is tudta, hogy érkezünk, ő nem törődik ezzel, nem avatkozik bele a női dolgokba. Később Ragnhild bemutatta nekünk a fogadott fiát is, akinek valami dolga volt a völgyben. A „völgyben” kifejezés ezen a vidéken világos helymeghatározással tudósít a háziak programjáról. Ha azt mondják, a férfi éjszakára ott maradt a „völgyben”, ez azt jelenti, a kocsmában lumpolt, szórta a pénzt. Ragnhild férje, Halvor kicsiny emberke volt, így rettenetesen kövér, mint nem is tudom, ahogy az angol költő, Browning írta le Julius Caesart, hogy kövér volt, akár valami vén patkány,²⁸ így talán mi is mondhatjuk, hogy Halvor kövér volt, akár Lord Salisbury.²⁹ Csodálatunkra, mikor a sípján játszott, a hangja vékony volt. Egy nagy fa karosszékben ült, szívta a rövid norvég pipáját és olvasott.

– Milyen volt a nyár, Halvor? Sikerült eleget gyűjteni a télre?

– Ó, csodálatos, volt elég napsütés meg elég eső, összegyűlt néhány dézsa rozs és elegendő krumpli, annyira meghíztak a kecskék, hogy alig férnek bele a bőrükbe – válaszolta Ragnhild.

– És hol van Halvor fia?

– Most épp nincs itthon. Elküldtem, hogy fogjon vagy vegyen halat, mert előre jelezte nekem valami, hogy vendégeket kapok – felelte Ragnhild.

– Üdvözlését küldi Önnek Oskar Brok úr és fiatal barátja, ők biztos minden vadásziidényben benéznek ide.

– Ó, ők pompás emberek – válaszolt ismét Ragnhild –, kitűnő vadászok és igazi urak. Különösen Oskar, de Karsten is jó. Megszerettük őket az első alkalomtól, mikor betértek hozzánk és nálunk éjszakáztak. Látták már az én két kosomat, az egyiket Oskarnak hívják, a másikat Karstennek – referált nekünk Ragnhild nagy komolyan. – De az a kicsi birka, aki sehogy sem akar megnőni, íme, ahol, ni, látják az ablakon keresztül, őt Góliátnak kereszteltem el. Talán nem éppen a legmegfelelőbb név! – és Ragnhild elnevette magát, és Halvor is vele nevetett.

Másnap csodálatos idő volt. Egész csodálatos napra virradtunk, sokkal korábban, mint szokásos. Összekészülődünk, hogy jobban körülnézzünk a környéken, hogy sétáljunk egy kicsit valahol a hegyekben. Reggelire Ragnhild hozott nekünk finom tejet, édes és savanyú *kajmakot*³⁰, két-három féle sajtot, hatalmas darab füstölt szárított juhhúst (*feneknokét*), norvég füstölt halkonzervet. Ez a dobozos füstölt szardínia finom étel. De nem csak egyszerűen füstölt: norvég módon füstölt.

Már éppen indultunk, mikor hirtelen előkerült Ragnhild is, parádésan a jellegzetes hallingsdali viseletben: magasán szabott derekú, szinte hónaljig érő virágos posztó szoknyában, tarka, rövid, bő ujjú blúzban, fekete sállal és sapkával, ami úgy nézett ki, mint egy kalap.

– Hová, háová, Ragnhild?

– Nem lehet titeket egyedül hagyni! Mit mondok Oskarnak, ha jön? Talán nem Oskar irányított benneteket hozzánk? Aztán büszkén körülnéztünk, lepillantva az alatt elterülő tájra:

– Hogy tetszik nektek a mi völgyünk? Tudjátok, nem szeretek oda fél napnál tovább lemenni. Valahogy túl nagy a tömeg nekem ott lent.

Tényleg csodálatos volt. Fölöttünk az erdő és a hegy, alattunk erdőcske, legelő, pásztorkunyhó marhák csoportjával. A hegy aljából, ahol folyt és zajlott az élet, nem látszott és hallatszott fel ide semmi sem. Távolságban a hatalmas, hótól csillogó Hallingskarv árasztotta a tiszta hideg tél illatát. Mintha mindez csak most teremtődött volna meg. Ettől valahogyan ünnepélyes is lett. Nyoma sincs a múltnak, az elmúlásnak, a létezésnek, a munkálkodásnak, a tevékenységnek, a teremtésnek. Igen, szinte úgy néz ki ez a darabka föld, mint mikor a Teremtő először lebbentette fel róla a sötétség fátylát, mint mikor először ültek meg valami ünnepet. Csend. Hallatszok, tisztán hallani, ahogy a virágfejek szimatolnak, mikor őket a szél

meglengeti az átlátszóan tiszta levegőben, mint ahogy látni, hová esik a napsugár, és hogy terjed az illat. A hegy illata: nincs szemét, ami szállaként szűrja a szemet, van állat és ember, ám nincs izzadságszag, undorító csúszómászók, amik mindent beköpnék és nincs bűzös levegő az árnyékszékek miatt. Az alacsony hőmérséklet fertőtleníti a talajt. Egy egész órát mentünk felfelé, mikor Ragnhild, aki természetesen mindig előttünk járt, hirtelen erről a legmesésebben megszelídített területről elvezetett minket a hideg friss szélbe, egy hóhalmok és hósávok által körülvett, két hegyi tóhoz, amelyen néhány szokatlanul szép és békés madár úszkált.

– Pszt, ez a „lom!”³¹ Mi, falusiak nagyon vigyázunk erre a madárra. Olyan különleges hangja van, mintha gyerek sírna, és mi őrizkedünk attól, hogy felsírjon. Megölni sem öljük meg... Azt tartják, az nem helyes, mert mindig megbosszulja magát... Látjátok, milyen szép nálunk! Nézzétek a havas dombot a napkoronggal: akárha egy kócos, szőke hajzuhatag ölelne körül egy sápadt arcot. És ott az árnyékban, ahol, ni, látjátok azt a vörös madarat, ami a szárnyai alá húzza a fejét és mozdulatlanul áll. Ő – mintha csak egy könyvből jósolna – figyelmeztet minket, hogy gyorsan szedjünk össze mindent, mert hamarosan jön a hosszú, fagyos hegyi hideg.

Mikor visszaindultunk, Ragnhild egy egészen más úton vezetett vissza minket, hogy különböző nézőpontból tekinthessük meg a dombot és a völgyet. Csak ő tudta, milyen ösvényeken, lerövidített utakon ereszkedtünk alá és vágtunk keresztül. Míg egyszerre a hatalmas hóban eltűnt az út, de Ragnhild egyenesen átvágott a hómezőn, mi meg utána, és aztán ismét új ösvény, és a domb és a völgy ismét új részletében tárult elénk. De egy pillanatra tényleg eltévedtünk. Ragnhild nézett keletre, nyugatra, töprengett, mindhiába.

– Most nem tudom pontosan, hol vagyunk. De ne riasszon meg benneteket, hogy nem ismerem fel ezt a vidéket. Álljatok itt meg egy percre, míg én felmászok egy dombra, ahonnan beláthatom az egész környéket.

Megdöbbenve rezzentünk össze, mikor hirtelen az egyik magaslat tetején felbukkant és gyökeret vert Ragnhild jellegzetes impozáns alakja. A szörnyű magas hegylakóé, a büszke fejével, a festőien tarka ruhájában, ott állt félelmet nem ismerően, és békésen méregette a vidéket, tanácskozott az erdővel meg a hegyekkel. Úgy nézett ki, akár egy monumentális, büszke, erős hegylakó, akinek az ösztöneiben van az erő és a harc, és aki nem adja oda egykönnyen se a kezét, se a fejét.

Gyorsan visszatért, és mi gyorsan ismét megtaláltuk a helyes utat, egy szép falusi ház felett.

– Ez annak a szomszédodnak a gazdasága, amelyet nekünk mutattál?

Ragnhild nevetett.

– Semmit sem értetek a hegyekből. Ez nem az a gazdaság. Ellenkezőleg, ő a mi másik oldali szomszédunk. De nincs ezen mit csodálkozni. A hó úgy meg tudja bolondítani az embert, hogy eltéveszti az irányt, még az általa legjobban ismert vidéken is. Mesélte a férjem, hogy egyszer, mikor még fiatal volt, egy csapat erről a vidékről való fiatal társaságában karácsonykor nekivágott szánnal az útnak, hogy egy hegyi kunyhóban mulassanak. Óriási hó volt. Sehol nem láttak semmi jelet. Csak a fehérséget, mintha az egész hatalmas területen lassan, de folytonosan körbejártak volna. Váratlanul fújni kezdett a szél, és úgy hordta a sűrű havat, hogy az elvakította a szemüket. Körülfogta őket, így mindannyian elvesztették a fejüket, csak úgy vak-táiban hajtották a szánt, azt sem tudva, előre vagy hátrafelé mennek. Szerencsétlenségükre az egyiküknek a szél lefújta a sapkáját. Ő leszállt a szánról, hogy megfogja, mikor úgy mondják, ugyanabban a pillanatban egy egész sűrű hófüggöny elválasztotta őt a többiektől. A többiek nekiálltak kiabálni, hogy hagyja a sapkát, jöjjön vissza, de nem tudni, a szerencsétlennel mi történt, mert, ha nagyon eltávolodott, nem csak nem látott, de nem is hallott. Nem hallotta meg őket, mert úgy eltűnt, hogy soha többé nem láttak se élve, se holtan. Kis ideig még kiabáltak, és úgy tűnt nekik, mintha hangot hallanának. De ez csak a szél játéka volt, ami ide-oda dobálta a társukat. Akárhová ment is, többé nem találták meg, nyoma sem maradt a hóban, nem is válaszolt. Végül ők maguk is eltévedtek, a hidegtől és a félelemtől félig elaléltek, mikor egy paraszt, aki sílécen sietett haza, megmentette őket. Nála töltöttek fél napot, míg a hóvihár el nem állt, akkor visszatértek egyenesen oda, ahonnan jöttek... Ne higgyétek, hogy ez mese. A hó örületet és pusztulást hordoz a számunkra. Aki nem lát egészen élesen, az jól gondolja meg, hogy elindul-e, itt vihar, szél, lavina nélkül is el lehet pusztulni...

– És mi lett azzal a szerencsétlennel?

– A szerencsétlent soha nem találták meg. Keresték több ízben a társai, eltévedt, megfagyott, befújta a hó, és ki tudja, másnap már talán a testén száguldott át a szán. És tavasszal – Ragnhild vállat vont – lehet, hogy azon a helyen fagyos, hóval befújt víz volt, amiben elmerült, aztán a víz elvitte őt, ki tudja merre... Isten őrizz, hogy ilyen halál leselkedjen az emberre!

– És ha nincs hóvihár, éjjel akkor is veszélyes kimenni a hegyeinkbe. Szokatlan dolgok történnek ott. Megy az ember a vidéken, ahol már annyiszor átkelt, és hirtelen a két-három ismert ösvény helyett egy új, ismeretlen csapás keresztezi az útját, mintha valahová el akarnak csalni. Elhalad mellette valami árnyék, hall valamit, amiről azt tartják: a tó hívja a holdat. Ide hallgassatok csak, ne gondoljátok, hogy én most hazudok, a népi énekeinkben is így áll... És akkor tudjátok, az ember mindenfelét lát maga körül, ami létezik, meg ami nincs is, de hallja! Nem csaphatja be magát, nem csukhatja be a fülét...! És az állatok hangja is egészen más éjjel, mint nappal. Az ember annyira megijed, hogy szél se kell ahhoz, hogy eltévedjen, és még olyan ember, aki pedig minden irányt könyv nélkül ismer, még olyan sem tud kikeveredni innen.

Ebédre egy kevés halon kívül ugyanazt kaptuk, amit reggelire, mert a norvég parasztok – ahogy mondják – kizárólag a saját marháikból élnek.

Délután Ragnhild befogta a lovakat a kétkerekű kocsijába, és felajánlotta, tartsunk vele a *kræmmer*³²-be, ahol be akarja szerezni a háztartáshoz szükséges dolgokat. Majdnem másfél

órát vezetett bennünket egy lejtős úton, elhaladtunk számtalan természet adta kőkapu, vizesés, patakocska és tó mellett, míg meg nem pillantottunk egy gazdaságot, amely magányos volt, akár a többiek, amikor is Ragnhild azt mondta nekünk, ez a „*kræmmer*”.

A hegyvidéken kereskedőnek lenni valamiféle kiváltságos központi szerepet jelent a többi gazdaság között, egyetlen nyitva tartó üzletként a vidéken, amelyben Istenemre – ha katolikus vidéken lennénk – azt mondanám: itt még szárított sáska is kapható, amivel Keresztelő Szent János táplálkozott.

A vásárlás kettő-három körül befejeződött, mert Ragnhild sietett haza. Mégis, a hazatérésünk belenyúlt az estébe. A nap már messze elköltözött, de mint mindig Norvégiában, még este kilenckor is lehetett látni a nap sugarainak a nyomát, megmaradt valami belőlük a felhők között.

Az ég nyugaton valamiféle fénylő, de szín nélküli sárgától telítődve szinte sárgarézként hatott. Az ég alján alacsonyan és sietősen gurult végig a hold. Néha még hozzánk képest is szokatlanul gyorsan, figyeltük, ahogy átugorja a kéményeket. Hatalmas volt, vörös és nehéz, olyan bolondul sürgő-forgó, mintha még néhányszor körül kellene futnia az ösvényeket. Egy kevéske köd is leszállt, de ritkásan, amolyan szárazon, hogy rajta keresztül jól el lehetett látni a messzeségbe.

De mikor az út széléről letekintettünk a lábunk alatt elterülő tájra, az egész táj olyan sárga fényben úszott, hogy minden házikót világosan meg lehetett különböztetni, míg a fejünk felett az égen a fenyőerdők sötétje tükröződött. Megrendítően szépséges. Lent még világos volt, de mi már sötétben voltunk. Ragnhild mondta, hogy lentről látnak minket, és mi is látjuk őket, ez a hegyeket körbejáró fénytől van, lent is, fent is sötétség van, de a fény körbetáncolja ezt a sötétet. Hirtelen érkezik valahonnan, aztán ha eltűnik valamerre, akkor az egész táj sötétségbe borul.

Ahogy egyre jobban leereszkedett az este, és ahogy egyre jobban kapaszkodtunk felfelé, úgy lett mind gyengédebb a hideg. Nálunk is előfordul, hogy hirtelen lehűl, mintha csak alagútban lennénk, de Norvégiában a hideg valahonnan egyszer csak feltámad. Elég a szél egyetlen fuvallata vagy lökése, és mintha egy fúró hatolna át rajtunk. Leginkább a keleti szelektől rázkódtunk össze. Mikor nincs szél, jól felöltözve a hidegtől Norvégiában nem kell félni, de ez az idő minket, délieket összemorzsol.

– Aha, ha! Érzitek, ez már a mi szelünk, a hegyi szél, virágillatú, gyengéd és kellemesen melengető – és Ragnhild arcát elöntötte a boldogság. Lazított a kantárszáron, engedte, hogy a lovak lépésben menjenek, mint mikor egy uralkodó végre hazatérve kényelmesen gyönyörködik saját birodalmában.

Másnap Ragnhild fehérneműt mosott a lányával, aki a kecskéket őrizte, így mikor mi lementünk a reggelihez, egyedül találtuk Halvort két, a közeli tanyákról való falusi társaságában. Valamiről tárgyaltak, egyezkedni próbáltak, de nem bírtak megállapodni. Arra a két bosnyákra emlékeztettek, akik álló napig alkudoztak a malacokra, amelyet az egyik nem is akart eladni, a másik meg nem is akart megvenni. Ragnhildot, aki a konyhából hallgatta őket, végül elöntötte a méreg. Hirtelen berontott, teljesen kivörösödve, csuromvizes kötényben, szappanos kézzel. Egyenesen a férjéhez, aztán a vendégekhez intézte szavát, amelyet, habár mi nem értettünk pontosan, de amely a legjobb esetben sem tűnt a legudvariasabban megválogatottnak, valami olyasfélét akarhatott jelenteni, mint franciául a *comprenette disficile*³³, ennek ellenére közmegeledésre tíz perc alatt sikerült megegyezniük.

– Mít jelentsen ez? El akarjátok pocskolni a vizet, hogy aztán újra gyűjthessük össze! – morgolódott még tovább Ragnhild, maguk készítette sört adva a vendégeknek.

Mi kissé feszélyezve éreztük magunkat a jelenet miatt, és azon voltunk, hogy részünkről jóvátegyük az okozott kellemetlenséget, ezért meghívtuk a falusiakat, hogy jöjjenek át hozzánk délután a barátaikkal kávézni. Ragnhild szokatlanul kedves lett, mert a délelőtti mosást otthagya maga látott hozzá, hogy összekészítsen mindent, ami a vendégséghez szükséges.

Délután három óra körül megérkeztek a vendégek, az udvart megtöltötték kicsik és nagyok, sok festői hallingsdali viseletbe öltözött ember, vadonatújba és kikeményítettbe, mintha csak mindenkit a skatulyából húztak volna elő, minden nő, ha nem is a legjobb ruhájában, de mindenképpen tiszta kendővel és virágfüzérrel a karján. Először – talán, ahogy a falusiaknál szokásos – megálltak minden ágyásnál, minden kamránál, benéztek a kecskék istállójába, végül számunkra váratlan módon, a mi házunk helyett a gazda házába tértek be.

Telt-múlt az idő, de a vendégeink sehol, pedig a háziasszonyunk a házacskánkban megterített és kikészítette az uzsonnát.

Ragnhild oldotta meg végül a gondunkat, átszaladt hozzánk és suttogva elmagyarázta:

– Az Istenért, nem fognak átjönni a vendégek, amíg át nem hívjátok őket.

Rögtön meg is tettük a szükséges lépéseket, és gyorsan áthívtuk ezeket az ugyancsak kedves vendégeket. A hallingdaliak roppant kecsesen szökdécseltek, jellegzetes könnyű lépteikkel, és rendkívüli élenkséggel fecsegtek a torkuk mélyéről feltörő, éneklő hanghordozásukkal. Legalább a fele közülük tudott angolul, és egy nagyfejű, kicsi kalapban, tudott németül is. Ezek a kicsi kalapok: a férfiak ezeket olyan eleganciával vették le a fejükről, és minden nő meghajolt, mikor nekünk kezet nyújtott.

Átvezettük a vendégeinket a házunkba, és gyorsan széttoltuk a székeket, hogy le tudjanak ülni. De honnan-honnan nem, ott termett Ragnhild, aki, akárcsak valami régi ceremóniamester, egy pillanat alatt visszatolta a székeket az asztalhoz. Egyszerűen ledöbbsentünk – mit jelentsen ez? Amikor Ragnhild megsúgta: a falusiak nem ülnek le, amíg nem mondják nekik. Tehát hangosan fel kellett szólítanunk a vendégeinket, hogy foglaljanak helyet. A kávéhoz egy kevéske

elég száraz városi sütemény és a szokásos koppenhágai bonbon volt csak, de kellemesen elbeszélgettünk, sőt jókat mulattunk, mert az egyik nyelvből a másikra való folytonos tolmácsolás miatt valahogy nem mindent értettünk meg elsőre.

Már korábban megtapasztaltuk, hogy a falusiak szokatlanul kiműveltnek bizonyultak mind Bjørnsonból, mind más norvég elbeszélőkből, és szinte büszkeséggel beszélnek róluk. Ahogy általában a hegylakók többsége. A pusztaságon keresztülutazók állítják, az itteni lakosok éppolyan sivárak, mint a táj. A magány felnagyít minden dimenziót, a magány rajong a szónoklásért, és ezáltal a társasági érintkezés is különös formát ölt. Ez pontosan megfelel a valóságnak: az emberek, akik magányosan élnek, hálásak azért, ha láthatják egymást, és a szomszédra úgy tekintenek, akár egy darabka személyes szerencsére. Ezenkívül messze a várostól, mindig a természetben élve, ezek az emberek valahogy meg is nemesednek. Habár a természetük néha nagyon nyers és durva, összességében soha nem közönségesek, vulgárisak, neveletlenek. Ezenkívül, mint kivétel nélkül minden norvég, ők is jól tudnak olvasni, és olvasnak főleg télen, valószínűtlenül sokat. Mindenkinek volt, ahogy maga mondta, két különös kedvence, egy a gyerekkorából, egy az időskorából. A könyvek rangsorolásának valahogy ez a fontossági

sorrendje: az élet két végpontja, ez tartogat örömet és bölcsességet, a világosság és a sötétség költészetét. A középső életszakasz: a szenvedély, az éhség, a rablás, az illúzió, a harc és a szív konoksága, de a konok szív egyben átok is. Ahogy egy fiatal angol költő írja egyik versében: „Gőgös és kérkedő szív, törj szét!”

Mikor a vendégek elmentek, elindultunk volna kicsit sétálni. Ám az udvaron talákoztunk Ragnhilddal, aki istállótól istállóiig futkosott és a lányát sürgette, terelje össze a kecskéket.

– Hová indultok! Nem szabad most a hegyekre menni, nem halljátok, mi készül?

A vállunk közé húztuk a nyakunkat. Habár az égen úszkált néhány felhő, de azok többnyire békésnek látszottak. Azonban mikor jobban füleltünk, a hegy felől hallottunk valami különös zúgást, mélyet és monotont, mintha valahol a messzeségben egy méhraj zümmögött volna. Aztán morajlás, mintha a hegy sóhajtott volna fel. Végül, akár a visszafojtott lélegzet visszhangja. Ragnhild mondta, mindig ezt hallja egy-két órával a hóvihar vagy a szélvihar előtt, és hogy ilyenkor a falusiak nem engedik tovább az utazókat, és maguk is felkészülnek, hogy bevárják és elkerüljék a bajt. Tényleg, ő és a kövér férje szaladgáltak minden irányba, hoztak vizet és fát maguknak és nekünk, bezárták a kecskéket, hordtak nekik mindent, ami evéshez, iváshoz kellett, becsukták az ablaktáblákat, meggyújtották a lámpákat, és ahogy a falusiak mondani szokták: akkor Isten neki!

– Gyakran elvonul valahová messze tőlünk, és akkor az ember, ahogy az már lenni szokott, hálás Istennek, amiért a baj elkerülte. Ám gyakran, mint íme, mikor így sziszeg, füttyül, akkor hirtelen úgy zúdul le a hegyről a vihar, hogy a házunk alapjaiban rázkódik bele, és néhány óra alatt úgy eltemet minket a hóvihar, hogy egész nap nem tudunk kimozdulni a szobából.

Vártuk, hogy lássuk, mi fog történni. Füttyült, visított, süvöltött felettünk a hegyen a szél, és az ég is hirtelen elsötétült, miközben nem is volt már felhős, mint annak előtte. Ragnhild pedig egyfolytában aggódalmaskodott a „vendégek” miatt, akiket útközben esetleg elkapott a vihar. Minden pillanatban kiszaladt, kikémlelt minden irányba, nem jön-e valahonnan utas, akinek segítségre van szüksége.

– Ha többen jönnének is, be kellene fogadni őket a házunkba – magyarázta Ragnhild –, így szokás nálunk. – Képzeljétek csak el, tavaly nyáron nálunk vendégeskedett Karl Fridrik Dybwad Oslóból. Egy este, már egész éjjel, megérkezett csuromvizesen, félig átfagyva egy öreg pásztor a három fiával, akik a nagy völgybe készülve egész nap gyalogoltak. Ahogy látjátok, nálunk nincs egy morzsányi hely se, de én elrendeztem, hogy Halvor a fogadott fiunkkal aludjon együtt, az öreg pásztor a másik ágyban, az ő két fia megint együtt, harmadikként én meg majd a konyhában a székeken virasztok egész éjjel. De mi legyen a negyedikkel? Átmentem a vendéghez a házikójába, hogy a másik ágyra be kell fogadnia egy utast. Nem fogja. Képzeljétek csak el! Ő nem fogja. Mondta, nem visel el maga mellett senkit, menjen a pásztor oda, ahonnan jött. Hallottam, Karl Fridrik – mondtam neki –, hogy Te Oslóban nagy ember vagy. De itt a hegyekben én vagyok az úr. Fizettél a házért, ez igaz. De hogy képzeled, hogy valaki ma este nekiinduljon a völgynek? Nesze, fogd a pénzed és menjél le Te! A pásztorok itt találtak menedéket, mert Ragnhild a hegyről még senkit nem kergetett el, akár fizetett, akár nem.

Ez az igazság, mi is olvastuk, hogy még ma is így van ez Norvégiában. A norvégoknál nincs a hegyekben olyan hely, ahová nem lehet bekopogni, ahol bárkit elutasítanak az ebéd-lőasztaltól és az ágytól, még ha nem is tud fizetni. De az is ritka, hogy a fizető vendég rossz idő esetén, vagy ha a szükség úgy hozza, ne lenne kész maga mellé befogadni valakit. Karl Fridriknek is be kellett fogadnia. Nem csak amolyan középkori érdekesség, hogy minden időben, éjjel és nappal bekopoghat bárki idegen, az ajtó nyitva áll előtte.

A vihar elkerült minket, de este majdnem éjfélig ültünk és néztük az ünnepien békés hegyi éjszakát, mélyen belelegettük a porhóval teli szellőt. Ám a hó nem érkezett meg.

Nehéz szívvel váltunk meg Ragnhild birodalmától és tőle magától, ettől a csodálatos, jószágos, vidám, derűs asszonytól, aki – ahogy Halvor mesélte – „akár egy fehérnemű csomagocskát, úgy hozta el a hóna alatt a fogadott fiukat, csakhogy az egyik szegény szomszédasszonyuk békében meghalhasson.”

Mikor megkérdeztük Ragnhildot, mit hagyjunk itt neki, kiválasztott egy csatos női övet és a megmaradt úti élelmiszerkészletünkől egy citromot.

– És mit küldjünk nektek karácsonyra?

– Küldjétek nekünk két karácsonyi füzetet (*Julenheftét*), mert az ünnepek alatt sok időnk lesz olvasni, nekem is, Halvornak is, pedig abból máskor kevés akad.

Ő pedig adott nekünk egy darabka kecskesajtot (*gjetmost*), „amin – ahogy a közmondás tartja – minden norvég felnévelkedett, még a nagy Bjørnson is.”

Mielőtt elindultunk volna még a lelkünkre kötötte:

– Ne felejtétek el egy darabka sajtot Oskarnak és Karstennek is küldeni!

Kirándulás jávorszarvasokkal és irodalmi vitával

Másnap elhatározzuk, hogy elvezettjük magunkat egy síelésre kijelölt terepre a Rannenfjord egy másik erdejébe. Jókora társaság gyűlik össze, és soha nem fogjuk elfelejteni azt a szánkázást, a képet, mikor öt szánon, öt fürgé lóval repülünk emelkedőkön, lejtőkön, egymás után sorban, egyik a másikat követve, könnyedén és szaggatott csengőszóval, hogy gyönyörködhesünk a táj szépségében, örült gyorsasággal és fülszagató kolompolással, hogy élvezzük a sportot. Lovaglás, szánkázás, korcsolyázás, ezek a sportok részegítőek, akár a bor. (A

futballisták már megbocsássanak.) Az ember úgy repül a terepen, akárha puskából lőtték volna ki. Itt a táj végtelen, a hó mérhetetlen, és minden, amit felver, nem lehellik, hanem befújódik mélyen a szán és a lovak patája alá.

Elhaladunk, elszágulunk néhány pásztorkunyhó és néhány házikó mellett, szimpatikus emberi őrsemek ebben az istenek és trollok uralta világban, mi is néma szimpátiával üdvözljük ezeket a hegyi és erdei embereket. Messze a konvencióktól, a kultúrák rendszerétől, ők csakugyan közvetlen kapcsolatban vannak az élet forrásával: télen bezárva a házaikba az ablakaikon keresztül bekukucskáló hó elől, míg nyáron fedetlen fejüket a csupasz föld göröngyeire hajtják.

Amikor megérkezünk, kettéválik a társaság. A sportosabbak jégvitorlásaikkal elmennek a fjell fennsíkára, hogy jó szelet remélve élvezzék a mozgás örömét, hogy repülhessenek a laktató területekre vonatkozó minden közlekedési szabályt figyelmen kívül hagyva.

Minket hármunkat, idősebb hölgyeket a falusi vezetőnk elvisz egy leírhatatlanul szép és csendes helyre, egy hóval borított és hóval bevont erdőbe, és mutat nekünk néhány hosszú ösvényt és hágót, ahol kedvünkre csúszkálhatunk veszély nélkül. Gyors kézzel ás egy gödröt a hóban, odavonszol jó pár ágat, majd tüzet rak, hogy a kezünket meg tudjuk melengetni, azután elmegy azokkal, akik valamivel többet kérnek a norvég téli sportok örömeiből.

Mi hárman kezdetben jókedvűen és élénken beszélgetünk. De lassan-lassan ránk zuhan a hatalmas erdő csendjének és magányosságának az érzése, és elcsendesedünk. A csodálatosan varázsos csend maga alá temeti a mozgást és a hangokat. És bár az ember a lelke mélyén megőrzi a józan esztét, a fejében számtalan vízió kering. Az erdő mindjárt megindul, akárha számtalan óriás lenne. Hirtelen a fák kitépik a földből lábukat, és hatalmas testüket hintáztatva útra kel az fehér fejdíszű fekete erdő, miközben megszólal... Csend. Semmi sem mozdul. A hosszú erdei ösvényen, az egyenes úton a fehérségben csak a mi hosszú fasílcánk nyoma látszódik. Csodálatos, de egyben ésszel felfoghatatlan a számunkra. Mulattat minket, és el is nevetjük magunkat. A nevetés az öröm kifejezése, de ha alaposan megfigyeljük, csak a gyerekek áll jól, mikor örömeiben nevet...

Síelni igazából csak magunktól próbálunk, mert nagyon rossz síelők vagyunk, annak ellenére, hogy otthon a jégen kitűnően megy a korcsolyázás. Ez a síelés azonban más: egy hatalmas területen átívelő hegyi síelés. Ez sport. Csodálatosan összehangolt érintkezése a hónak és a fasílcének, amely egyszerűen nem szereti a „sport” szót, szereti az utazást, ahol van feladat és cél, hogy nem viccből, tréfából, mulatságból és versengésből teszi ezt az ember, hanem együttműködve, harcolva az elemekkel (a széllel, a levegővel, a fagyos földdel) – ez a sport sorsszerűen keresi a mély csendet és a messi ösvények magányát. A csend nagy dolog. A csendben minden fontosság válik: a tenni akarás, a gondolkodás, az élni akarás, a meghalni akarás. Egyszerre ebben a tökéletes csendben, ahol már nevetni sem szabad, meghallunk egy egyre súlyosbodó morajt valamely furcsa, magas hangú nyírítések spiráljával vegyítettet.

Azonnal betemetjük a tüzet, készítünk a sűrűn egymásra rakott ágakból egy mellvédet a hóban. Reszketünk, akár a nyárfalevél. Milyen sport is ez most, amelyben ugyancsak nincs se gyakorlatunk, se ügyességünk? Mikor a moraj újra és még erősebben megremegteti a levegőt, különös dobogásra leszünk figyelmesek, mintha valaki sietne a hóban, de különösen erősen és hangosan dobog a lábaival. Égészen a véres gondolatoknak szenteljük magunkat az elkerülhetetlen haláltól való félelmünkben. Kevés reménnyel, de mégis csak megfordul a fejünkben a kérdés: medve? A medve alszik télen. Ló? A ló nem morog. Ez farkas, és akkor jaj nekünk!

Aztán ebben a csendben kivesszük az orrlyukak sípolását, ezt a csodás, éles füttyszót, amely ott lebeg a levegőben, miközben valami hatalmas test sietve szágul felénk, és úgy hangzik, mintha egy versenyfutó rohanna pályáján. Végül – mint valami szépség és erő látomása, mint az eleven mozgás harmóniája – előugrik hosszú szökkenésekkel három *elg*, azaz jávorszarvas (az *elg* szót már említettük). Három hatalmas állat a szarvasok családjából, erősek, büszkék, hatalmasra növesztett pálmalevél alakú agancsok ékesítik erős fejüket, úgy szökellnek, mint a sűrű északi erdő három teljhatalmú egyeduralkodója. Norvégiában az óriási nyílt térség miatt az állatok szabadok, és inkább „otthonuk” a természet, mint az embernek. Tisztán megmutatkoznak az ember előtt valamiféle hivalkodó biztonsággal és önteltséggel: nem menekülnek, nem sietnek vagy rohannak. Mégis kitől vagy mitől kellene félniük ezeknek a jávorszarvasoknak? A vadászoktól? Igen, de miért is kellene? Azokat az embereket, akik a rénszarvast lealacsonyítják azzal, hogy lóként befogják, azokat ezek a nemes állatok megölik. Ahogy a falusiak nekünk mondják, akárha a Bibliából idéznének: „Eltöröl benneteket, embereket a jávorszarvasok a föld színéről”, akár egy ócska bábut.

Az óriási termetű jávorszarvasok elgaloppoznak mellettünk, úgy emelkedve egymás fölé, mintha csak egymáson ugrálnának. Karcsú lábuk szárnyként lebeg, fűrészes agancsuk hasítja a szelet és az ágakat, orrlyukaikon fújják ki a levegőt – mekkora is lehet a tüdejük! –, a pofájuk körül szinte megfagy a lélegzet, de a szájukon nem ütözködik ki tajték, a tajték a fáradtság jele. Miért is lennének ők fáradtak? Nem menekülnek, csak úton vannak. Jó utat! Ímhol, a testük körül hosszabban és szélteben fehér hódarabok és porhó verődik fel sietve. Menj csak, utazz jól! Az embernek is gyönyörűség itt az utazás, hát még a jávorszarvasnak! Az utazó úgy gázolhat át ezen a vidéken, akár a hal a vízben, de csak akkor, ha erős a teste és az akarata, hogy áthágjon a levegőn, és a szeme messzire ellát. Repülve utazni, de az embernek van csomagja. Mikor fog az ember szárnyat kötözni a vállára!

Miután eltűnnek, még sokáig erősen hullámozik a hatalmas terület. Sóvárgó, irigy pillantásaink keresztezik egymást a térben. Mégiscsak minden embert körülvesz egy erős börtön, ahonnan nem szabadulhat ki a szíve és vágya szerint. Merre vannak most a jávorszarvasok?

Milyen messzire tőlünk? A tájra ismét ráborul a sok-sok évszázados csend és az egész térség mérhetetlenül kitágul. Egy idő múlva majd elmosódnak a kanyargós lábnyomok, ahogyan elszálltak, elrepültek.

Alig várjuk, hogy visszatérjen a társaság, hogy meghalljuk, vajon ők is látták-e ezeket az állatokat, megkérdezzük őket, talán őket is megrémítették ezek a jávorszarvasok, és ők is a nyakukon érezték a halál fagyos lehetőségét. De igencsak meglepődünk és csalódottak vagyunk, mikor megpillantjuk a mi férfiunkat és meghalljuk, ahogyan élénk beszélgetésbe merülve talán tizedszerre vitatnak meg egy témát, ám ahelyett, hogy az asztalt vernék az öklükkel, a lábukkal rugdalják a jégvitorlásaikat és a botjaikkal csapkodják a havat. A legkevésbé sem sietnek hozzánk, épp ellenkezőleg, meg-megállva húzzák az időt. Semmi más lehetőség nem marad a számunkra, minthogy elébük menjünk, és akkor gyorsan megtudjuk, miről is folyik a vita.

Ismét Bjørnsonról és Ibsenről. Ezt az állandósult problémát pedig képtelenség higgadtan elemezni.

– Bjørnson magával ragadja az embert, igazi charmeur, és mint minden melegszívű ember, ő is felmelegíti a szíveket.

A másik mondja:

– Nem hiszek neki, mikor galagonyabokorról szedi a cseresznyét. Ibsen homályosan hallgatag, aki a lelkünket kínozza, neki sem hiszek, mikor azt állítja, az embernek magában kell megtalálnia a Mindenhatót. De ez bizonyosan nagyobb igazság, mint Bjørnson cseresznyéje.

– Ne gondold, hogy Ibsent csak azért védem, mert én is norvég vagyok. A norvégok az én védőbeszédem nélkül is magasztalják Ibsent, mert ő több Bjørnsonnál, és elviszi a hírünket szerte Európába. De ezek a norvégok csak a saját otthonaikban, a zárt ajtóik mögött merik bevallani azt, hogy valójában nem is szeretik Ibsent, és néha beismerik, valójában azt szeretik, amit Ibsen nem. Mindenhol azt fogjátok hallani, hogy Bjørnson a szép, a büszke, a vidám, Bjørnson a „király”. Uralkodóként járt-kelt, uralkodóként élt, uralkodóként viselkedett. Igen, király volt, a norvég természet napsugaras oldala, amely éltet bennünket. Erős, lobbanékony, szabad, büszke, mint a mi természetünk. Különleges ember volt, meghitten szerette nemcsak az embereket, de az utcákat, a lármát, a szórakozást, a szeretetnek, sőt az imádatnak a megnyilvánulásait, a legnagyobbtól a legkisebbig. Egy titán volt, aki magában hordozta az eleven derűt, egyformán szerette magában a nagy szellemet és a gyarló testet. Úgy hitte, Isten élvezte, hogy ilyenek teremtette őt.

– És Ibsen! Ó, gyakran fogjátok hallani, ahogy mi emberek mondjuk: „Ah, pont úgy néz ki, mint valami kicsi szabó szokatlanul nagy fejjel.” Ha ellenkezni próbáltok: „Na és! Verdi is így néz ki!” Az a másik akkor sem fog engedni: „Hagyd őt, furcsa alak volt. Az örökös gőgje visszariasztotta az embereket. Senki sem tudja, mi lakozott ebben az emberben: örökké magában, örökké a házában a zárt ajtaja mögött... És az ő szociális drámái! Betegség, neuraszténia, szerencsétlenség, kínlódás. Aztán a nőalakjai, az a Hedda és az az Irene³⁴, nem igazán tipikus norvég nők.”

Habár nekünk, idegen országból jött nőknek semmiféle elképzelésünk sem lehet arról, milyen is a tipikus norvég nő, mégis kicsit kedvünkre való róluk ez az előbbi megjegyzés: nehéz szeretni és megérteni ezeket az Irenéket és Rebeccákat³⁵.

Ekkor valakiből hangosan kibuggyant a nevetés, és elmesélt egy anekdotát. Egy norvég nő meglátva egy fiút, aki kócosan ült le az asztalhoz, haragosan felkiáltott: „Ez a gyerek fésűlködjön meg, pont úgy néz ki, mint valami Ibsen!”

– Igen, Ibsen a mi messzi pusztá északunk mély magányos völgyének sötét, naptól meg nem világított sziklafala. Ibsennek ezért fontos ez a sziklafal, amely alatt szenvedett, mert a hőse, Brand által óvhatta meg a feleségét és az egyetlen fiát. Brand különc volt, ahogy Ibsen is, de az ilyen különcök nélkül nincs morális haladás! Erkölcsi fejlődés nincs keményfejú, konok, aszkéta életű, ellenszegülő, Istent és embert gyalázó hősök nélkül. Ibsen nem gondolta, hogy Isten élvezte, mikor őt megteremtette. Ellenkezőleg, ő az isteni elrendelés másik oldalát érezte, hogy Isten megkínózik és tönkretesz mindent, amit teremt. Különös isteni akarat ez! A harcmezők hőse racionális és dicsőséges. A társadalom hőse örült, meg kell őt tagadni, elüldözni, megkövezni. Ibsen hősei, akik a társadalom ellen harcolnak, ellenszegülnek a sötét erőknél és Istennek, a természetnek és a társadalomnak, ahogy az angol költő, Swinburne írta: „*But having made me, me he shall not slay.*”³⁶

– Ibsen egy titán, de nem olyan, aki szereti az állatokat, az embert is csak talán nagy ritkán, de nagy általánosságban őt sem szereti. Szatirikus, tud üldözni, csipkedni, gyűlölni. Ezt meg is teszi minden alkalmat megragadva: mintha a harcmezőn lenne, úgy viselkedik a társadalomban is, ha szükséges, a magánéletbe is belegázol, szétmorzsolja, hogy legalább az életnek ez a része váljon tisztábbá és jobbá. Ő több volt Bjørnsonnál, ő abban az időben európai volt: lelkének összes kétségével, szenvedésével, az önmagával, a nemzetével és úgy általában az emberiséggel való meg nem elégedettségével együtt. A feje és a szíve tele volt szenvedéssel, ezért nem talált se időt, se alkalmat a boldogságra.

– En nem vitatom, hogy Ibsen óriási szellem. De nem érték egyet azokkal és Önnel sem, akik azt állítják, hogy az ő drámáiban nem kell törődni a valósággal, csak az eszmével, mert a legnehezebb, a legvéresebb út az igazsághoz éppen, hogy a valóság és az eszme között vezet, pontosabban a valóságtól az eszméig. De ha megnézem Ibsent, a művészt, akkor vélhetően azt kell, hogy mondjam: az általa jónak ítélt igazság gyakran túlságosan komor, és az elkeseredésének az illusztrációja. Ibsen csak ritkán teremt meg a szenvedély légtörését a *jókedvvel* együtt. Ritkán lelkesedik. Ha ismerné a könyörületet! Mi mindent állít a *Peer Gynt*-ben! Azonban ez

a világ mégiscsak elviselhető, ha azt mondja, a *Peer Gynt* tiszta norvég, másokra nem vonatkozó igazság és balsors. De mit mondhatunk *A szerelem komédiájáról*?³⁷ Ibsen az Istent és az embert is meggyalázza és elítéli ebben a darabjában. Am a művész vajon csupán csak bíró és hóhér...? De Ibsen pont ezt teszi, viszont óriási akarata volt, amiért végül nem nyelte el az élet börtöne. Ibsen ismerhette ezt az idézetet: „*of me the ligh God hath not all his will*”.³⁸

– Miért hangsúlyozzák olyan nagyon az olvasók a „világot”, a világ elsőbbségét a művészetrel szemben? Miért mindig a világ diktál a művészi szellemnek, és miért nem a művészi szellem a világnak? Miért, hogy a világ több az egyes embernél? Meggyőződésem, hogy eljön az a pillanat, mikor az egész világ kevesebbet fog jelenteni az egyes embernél, mégis az egyes ember ettől még a világ része marad. Az egyes emberek, és ha úgy tetszik, még a gépek, manapság ők jelentik az alkotóerőt. Ahogy a költő Shelley írta: a költő, a művész a világ el nem ismert törvényhozója.³⁹

– A legnagyobb hiba (szerintem) az egészben az, hogy Ibsent és Bjørnsont mindig összehasonlítják. Miközben annyira különbözőek, hogy esetükben az összehasonlítás nem jár semmiféle tanulsággal, érdektelen, sőt, ha lehet azt mondani, inkább igazságtalan és rosszindulatú. Például Bjørnson egyik csodálatos lírai költeménye arról szól, hogy a pásztorgyerek kerget valami szokatlan erdei hangot, amelyet sehogy sem tud se megjegyezni, se eljátszani, és végül emiatt meg akar halni. Ezt érzi Bjørnson is, Ibsen is. Csakhogy Bjørnson elégedett azzal a dallammal, amit saját maga a furulyájából előcsal a tökéletes helyett, míg Ibsen valóban bele akar halni, amiért nem találja meg a tökéleteset, mert minden más annyira kisszerű és mesterkelt.

– Mikor Bjørnson a *Csaták között (Mellen Slagene)* című drámája mottójában azt írja: „A hallgatás jobban öl, mint a legélesebb szó”, akkor igazat szól, de életének egyetlen részletében sem mutatkozik meg ez az igazság, míg Ibsen a legszörnyűbb norvég valóságot feszítette kettős keresztre.

– Bjørnson a vidám költő, mikor vele nevetünk, úgy tűnik, a ló is mosolyog, melyen lovagol. Kétségkívül ez is művészet. Ibsen a búskomor költő, talán nevezhetjük „megátkozott költőnek”, a verseiben, drámáiban mindannyiszor megmutatkozik az emberi élet megszenteltségtelenítése. Ő, mint a jó pásztor, odafekszik meghalni a bemocskolt templom oltárához. Ez szintén művészet, de a művészetnél még valami más is.

– Ön nagyon szereti Ibsent, és szemmel láthatóan olyan energikusan védelmezi őt, mintha én lennék a művészetének legelszántabb ellenfele. Hibáztat engem és néha kicsit Bjørnsont is, és azzal vádol, amit korábban Önnek róttam fel hibául: hogy a bizonyítékai nagyon gyakran nem annyira erősek, nem annyira igazak, amennyire szereti azt a dolgot, amit védelmez. Igen, ugyanakkor egyetérték Önnel, hogy az ibseni erkölcsi problematika és érzelmi válság erősen nyomasztó, és hogy ő a leghatalmasabb és legerőteljesebb drámai szatirikus, de tisztán művészi szempontból kérdezem Önt: vajon tényleg nem lehetett volna-e ezt másként megteremtteni, mint *A vadkacsával*, *A tenger asszonyával*, a *Kísértetekkel* és ha úgy tetszik, a nagyon is költői *Rosmersholmmal*? Mire valók ezek a görcsös akarások, sorsok, ideggyengeségek, szeszélyek? Mire a távoli jelképek és jóslatok a képekben és a szavakban?

– Itt igaza van, Ibsen lelkében nagyon sok a sötétség. De vajon nincs a mi hazánkban olyan „föld, amely elhagyatottabb a pusztaságnál, olyan tenger, amely titokzatosabb a halálnál?” Sűrű, óriási erdők, havas mezők és sziklás vidékek, a Jeges-tenger a hideg szelével, ime, a mi tájunk, ahol sok ember eltölti az élete nagy részét, sőt az egészet. Akárhogy is, azt lehet mondani, hogy ilyen környezetben, ilyen közeg nélküli közegben, tehát elegendő valóságos társadalmi törvény nélkül – az emberi szellemnek, az embert mozgóató erőknek csak adódik egy olyan pillanata, amelyben kifejezésre juttathatják a harci készségüket, ahogy azt is lehet mondani, hogy az emberi szellemet ilyen helyen semmi sem ösztönzi *semmiféle kifejezés-módra*. Az emberek riadtan élnek, bámulva a félelmetes kő- és jégkolosszusokat, amíg azok győzedelmesen állnak, és még azután is, miután azokat legyőzték és lerombolták. Ibsen ez az örökös, néha sötét norvég ösztön.

– Várjon csak, várjon! Önnek, velünk ellentétben, fogalma sincs, milyen szenvedély és nosztalgia születhet ebben a szépséges magányban. Mikor pedig megszületik, akkor rásütik, hogy a boldogtalan szerelmeseik vagy fantasztaák kínja. Mert a természetnek közömbös a mi szenvedélyünk, de mi norvégok, akik sokáig élünk, szeretünk élni. Tanulmányoznia kellene az embereket a messzi északon, különösen a finnmarkiakat, hogy lássa, mit tesznek a sarki ember idegeivel, érzékeivel, szellemével a hosszú nappalok, amikor a fénytől nincs pihenés, vagy a hosszú éjszakák, mikor a villanyvilágítástól és az örületesen szépséges és borzalmas északi fénytől az égen – hogy nem bolondulnak meg! Ezek az emberek állandósult idegi feszültségben élnek, ahogy az orvosok állítják, szüntelen erotikus izgalomban. Bizonyos pillanatokban ez felborítja az emberi természetet és kiválthat örületet vagy súlyos betegséget. Rebekka West barátnője is finnmarki, azaz Finnmarkból való. *A tenger asszonyában* az idegen szintén finnmarki... Még nincs kész! Tudja-e Ön, milyen az, mikor a napnak nincs vége? Tudja-e, hogy ebben a „szépségben” mennyi kín van? Éjfél előtt támad csak fel valami estéli hangulat. Az árnyékok megnyúlnak, a felhők és hegycsúcsok alkonyi pírban tündökölnek, a tenger és a táj mintha kicsit elsötétülne. De a világos északi vidék tele van a fények reflexióival, különböző színekkel és árnyalatokkal, mert ott áll egyedül a nap, akár egy éber őrszem! Minden azt akarja, hogy jöjjön az álom, de a nap csak áll és világít! Éjféltkor, hála Istennek, már csak a legnagyobb hegycsúcsok rózsállanak. Az ég sötétsárga, minden, ahogy Önöknél alkonyatkor, anyagtalanná válik, erejét veszti és aludni szeretne. Az emberi mély izmok és érzékek érzékelik ezt az áldásos állapotot, a békét, a szunnyadást, amíg a napnak az utolsó sugarai kialszanak, és kihuny a fénye valahol a csendes vízben. Am akkor hirtelen a vörös labda újra felbukkan

a horizonton, és az egész természet újra feléled. Ez, barátom, akár az ostorcsapás! A levegő felhevül az északi oldalon, „ahol nincs is helye”, aztán hátrafelé, üzóbe veszi a hullámokat, a hó alól felbugyog a víz, a szél ismét teljes erővel kavarog, a megfáradt, fénnel jóllakott embernek, akinek lezárt szemhéján keresztülsüt a nap, szintén ki kell nyújtózkodnia, hogy kiegyenesítse az álmos testét. Mi kívánjuk a sötétet ott a messzi északon! Az éjsötétet! De nem! Nem lehet: 4–5–6 hónapig nincs sötét! Nappal van. A növények és az emberek szokatlan gyorsasággal nőnek és érnek, mondhatni különösen gyorsan – úgy is mondhatni: erkölcsstele-nül buján és bűnösen – ott északon, nagyon nagy számban... Mindez, uram, benne foglaltatik Ibsen művészetében.

– Ahogy még más is. Mondhatni: férfi, nő, tenger. Nemcsak azok, akik a tenger mellett élnek, de nem is csak azok, akik a tengerhez mennek, hanem azok is, akik a maguk vize mellett élnek, úgy is mondhatni, a hullámokból születettek. Mit tud Ön erről, aki semmit sem ért a mi tengeri férjaink és asszonyaink életéből, aki olyan gyorsan kész arra, hogy bolondsápkát húzzon Ibsen fejére? Ön, aki kies hazájában talán egészen ritkán láthatott olyan emberi szenvedést, mely a lélek legmélyéig hatol. Önnek, mondhatni, nincs semmilyen fogalma azoknak, a nőknek a lelki életéről, akiknek igazi típusát Ibsen *A tenger asszonyában* megrajzolta... Ők nem a tengerparti városokban élnek, nem is halászkunyhókban, se nem kikötőkben, ők megszülettek és a gyerekkorukat töltötték egy sárszigeten, morzsányi kövekre vetetten, messze a tengertől, akiket nappal a fehér, kicsi ház óvott, éjjel a toronyban izzó parázs, és éjjel-nappal csapdostak, túlcsoordultak bennük a tenger hullámai. Mindig a vízről mormoltak éneket, daloltak hangosan a zöld sörengyes fehér lóról... Mire vethették a pillantásukat, mire gondolhattak ezek a férfiak és nők? Vagy a magas égbe, a felhőkre, vagy a levegőbe, ahol az évszázados szelek jajonganak, vagy a vízre, amely a pásztorkunyhótól távol olyannak látszódik, akár a Gorgó feje, ahol folytonosan előbukkan egy-egy árboc, és a holdvilág feketére festi a halászbárkákat...

– Igen, ezek a nők, akiknek a tekintete olvas a csillagokban, akik gondolatban vad vizekkel kergetőznek, ezeknek a nőknek gyűlölniük kell a szárazföldet és undorodniuk kell a nagyon gyakran túl nyugodt fjord vizétől. A vérükben pezseg az apály és a dagály, vihardarak ők, virágok a kötengerben. Más hullámokból született lények, gyerekkorukban már megjósolják a vihart vagy az esőt a tünékeny, felhők elmosódó körvonalaiából. Ezek az emberek nem azt látják, nem azt hallják, amit Ön. Ők ujjongva nevetnek, mikor a reggeli szél kezdi csiklandozni a dagadó vitorlákat, attól lehet tartani, azok mindjárt elrepülnek, akkor lehetetlen, hogy a tenger asszonya ne „kakaskának” hívja és ne terelessen őket: Hess! Ők látják, ahogy az orkán megragadja a csónakot, mintha karóra húzná a sársziget éles kiszögellésein. A szemük, a lelkük hajó, amellyel utaznak, kalandoznak, mélyre süllyednek, elmerülnek.

Visszafelé még folytatódik a szócsata, de mi idegenek mindinkább mély hallgatásba burkolózunk. Aztán magunk között még eltöprengünk Bjørnsonról és Ibsenről, arról, hogy a nagy embereknek milyen sors is jut. Egyes kiemelkedő személyiségeknek megadatik az a képesség, hogy az ambícióit rákényszerítse a környezetére, az egész népére, a német költő, Dehmel⁴⁰ szavaival: „ezer kézzel szórja szét magát, hogy ezerszeresen szülessen újjá”. Mások talán mélyebb szellemi és erkölcsi horizonttal és nagyobb törekvésekkel alig érik el a céljaikat, állják egyes-egyedül a vak, örült sors csapásait a végtelenségig. Állják úgy, ahogy a nagy skandináv elégedetlenek: Ibsen és Strindberg.

Ibsen oslói sírjának látványa megrázkódtatás. Egy rétre temettette el magát a domb aljában, a sírok körébe, de a többi sírtól távolabb. Fekete, magas obeliszk, semmi sincs ráírva, a neve sem. De ha jobban megnézzük, a sír kerítésének kapuján három egyenes vasrúdon fel lehet fedezni a jellegzetes ibseni iniciálét, latin betűkkel: H és I, Henrik Ibsen. Ha észre akarjuk venni a kalapács rajzának alig látható vonalait a kőben, egész közel kell állnunk. Ez az a sír, melyet nem lehet hosszan nézni. Ibsen alaposan megfizetett a tehetségéért és a képességeiért. Egyik lírai költeményében ezt írja: „Költőnek lenni, ez szörnyű ítélet önmagad felett.”⁴¹

Pusztai Ilona fordítása

1 Johan Sebastian Welhaven (1807–1873) költő, a norvég irodalom egyik megrementője.

2 Fridtjof Nansen (1861–1930) norvég sarkkutató.

3 „Ha hull a lomb, nincs messze már a tél.” – Vas István fordítása.

4 A „boulogne-i erdő”, Párizs Városligete, a világ egyik legnagyobb közparkja.

5 A Casino Mediceo di San Marco reneszánsz firenzei palota, valamikor itt működött a Mediciék által alapított híres neoplatonista akadémia.

6 A Hyde park déli oldalán található lovaspálya.

7 A város körüli fenyves erdők, ma természetvédelmi területek.

8 A berlini Tiergarten keleti részén kialakított körút, amelyet II. Vilmos császár építtetett. A sétányt 32 emlékmű szegélyezte, és az 1185 és 1880 között uralkodó brandenburgi választófejedelmek, porosz királyok, német császárok szobrai, I. Medve Albert Brandenburgi választófejedelemtől I. Vilmos császárig álltak itt.

9 Egy erdei park Belgrád szomszédságában.

10 Luca della Robbia (1399–1482) firenzei szobrász – Isidora Sekulić jegyzetében tévesen 13. század előtti festőként szerepel.

11 Milan Rakić (1876–1938) szerb költő, író, diplomata.

12 Legalábbis abban az időben az volt – Isidora Sekulić lábjegyzete a második kiadáshoz.

13 A Brenner-hágó az osztrák és olasz tiroli tartományt összekötő útvonal.

- 14 A svájci Szent Gotthárd-hágó az Alpok leghosszabb észak–déli útvonala.
- 15 A salupa motorcsónak, a kutter gyors járatú, egyárbocos vitorlášhajó.
- 16 „Nekünk (így) jó, és (közülünk ez) senkinek sem rossz, aki másként akarja, azt vigye el az ördög.” – Sekulić fordítása alapján.
- 17 Johan Christian Claussen Dahl (1788–1857) bergeni norvég festő, aki Drezdában hunyt el.
- 18 Peter Christian Herslet Kjershow Michelsen (1857–1925) norvég hajómágnás és államférfi, 1905–1907 között Norvégia miniszterelnöke.
- 19 A Hanza-városok szövetségének leányvállalata, lerakata.
- 20 Párizs központjában található, divatüzleteiről híres utca.
- 21 Walt Whitman: *Ének a nyílt útról*
„Most látom, a legjobbak hol nevelődnek,
A szabad levegőn növekednek, együtt esznek és alusznak a földdel.” – Weöres Sándor fordítása.
- 22 Havasi pásztorkunyhó.
- 23 Fjell: fennsík norvégul.
- 24 Személyszállító postakocsi.
- 25 A láb régi angol hosszmérték, egy láb 30,48 cm.
- 26 Crna Gora Montenegró szerb neve.
- 27 A szerb kiadók az útirajz újryomásakor a második kiadást veszik alapul, így a fordítás során is ezt használtam. A második kiadásban Sekulić több helyen tett kiegészítéseket, ez a mondat is egy ilyen betoldás. Érdekeség, hogy az író ezekben a megjegyzésekben mindig egyes szám harmadik személyben, kívülállóként beszél önmagáról.
- 28 Robert Browning *A hamelni patkányfogó* című verséről van szó. „Save one Who, stout as Julius Caesar / Swam across... (Kivéve egy királyi kövéré, / az kiúszott valahogy... – Rakovszky Zsuzsa fordítása.)
- 29 Lord Salisbury (1830–1903) több ízben Anglia miniszterelnöke Viktória királynő uralkodása alatt.
- 30 A kajmak kedvelt vajszerű tejtermék Szerbiában. A megalvadt tehéntej fölét leszedik és rétegezve érelik. Van sós és édes változata az éreleléstől függően. Ismert más hegyi népeknél is, ezért emlékeztette az írónót erre az ételre a reggelire felszolgált vajféséség.
- 31 A bűvármadáról van szó.
- 32 Krämmmer: szatócsbolt.
- 33 Isidora Sekulić a lábjegyzetében a *slabe glavice* kifejezéssel fordítja, gyengeelméjű jelentésben.
- 34 *A Ha mi, holtak, feltámadunk...* nőlakja.
- 35 Rebekka West a *Rosmersholm* nőalakja.
- 36 „De miután megeremtett, nem hagyom, hogy megöljön.” Swinburne: *Anaktória* – Sekulić fordítása alapján.
- 37 Ibsennek ez a korai, 1852-es, realista hatásokat mutató darabja már a bemutatóján csúnyán megbukott.
- 38 „A Mindenható Isten nem foszthat meg a saját akaratától.” – Sekulić fordítása alapján.
- 39 Shelley: *A költészet védelmében*. Az idézet Bart István fordításában, pontosan: „A költők a világ el nem ismert törvényhozói.”
- 40 Richard Dehmel (1863–1920).
- 41 Isidora Sekulić valószínűleg Ibsen: *A leve er krig...* kezdetű költeményére gondol, amely Bernáth István fordításában így hangzik: „Az írás meg – hogy a tollal / törvényt ül tenmagadon.”

Elegancia

Hannes Böhringer

(1947):

a kortárs német filozófiai gondolkodás jelentékeny alakja. A düsseldorfi, a kasseli és a braunschweigi művészeti főiskolákon tanított. Vendégprofesszor volt Párizs, Budapest (Képzőművészeti Főiskola) és Madison/Wisconsin egyetemeken. Berlinben él. Több könyve és számos írása magyarul is olvasható.

Mennél többet gondolkodom az eleganciáról, annál megfoghatatlanabbá válik számomra. Fogalom nem képes megragadni; egy *je-ne-sais-quoi*, egy tudomis-én-mi. Hasonlít a kellemhez, ami öntudatlanul vonzóan hat. Az elegancia viszont szerzett, gyakorolt, öntudatos. Tanulni mégis mit sem ér, ha az a bizonyos valami hiányzik, ami vagy adva van az embernek, vagy nincs. Az eleganciának van némi köze a szépséghez. Am annál könnyebb léptű, és nincs metafizikusan megterhelve a szép és jó és igaz azonosításával. És mégis azt mondjuk, hogy az elegáns megoldások jó és szép megoldások. Az elegancia csábos. Vajon bízhatunk-e benne? A szépségben van valami statikus, az elegancia mozgásban van. Ezért olyan nehezen megragadható. Valójában nem a kabát elegáns, hanem az a személy, aki hordja, ahogy hordja, a mozgása. Elegáns a stílus, a mód, ahogy valaki a mondatokat formálja és írja. Mégsem vált az elegancia a művészetek centrális fogalmává. A rokokót, a fordulatot, amelynek során a nehézkes, pompás barokk díszessé és könnyűvé válik, gáláns korszaknak nevezik. A galantéria már meglehetősen közel kerül az eleganciához, de csak esztétikai oldalát érinti.

A művészetben a tevékeny alakítás a kész műhöz képest többnyire háttérbe kerül. Az előállítás nem feltétlenül szép és körülményes is lehet. A végén ragyog az eredmény. Az előállításhoz képest a cselekvés olyan tevékenység, amit nem annyira a sikere igazol, hanem sokkal inkább megfelelő mivolta, közbeni lépéseinek morális és jogi minősége. A cselekvés lehet jó és vallhat mégis kudarcot. Az elegancia mindkettőt, a cselekvést és az előállítást is magában foglalja. A cselekvést processzuális művé változtatja, és nem csupán az eredményt, hanem már a létrehozás mozgását is könnyűnek mutatja. Ezért nézünk irigykedve az eleganciára. Kivételesnek tűnik, mivel nehézkesen és körülményesen ágálunk. Az eleganciának majd minden fáradozás nélküli és könnyed. Mások irigysége hátrányos velejárója. Ebből adódóan jól alkalmazható a szociális különbség érzékeltetéséhez és ezért szívesen veszik igénybe. A főnemesség így törekszik megkülönböztetni magát a köznemességtől, a nagypolgárság a kispolgárságtól, a régi pénz az újtól. Képes-e megszabadulni az elegancia a szociális különbség érzékeltetésétől és transzkulturálissá, osztálykülönbség nélkül tárgyszerűvé válni?

A régi Görögország nemesei nagyképpen úgy nevezték magukat: „a jók és szépek”. Törekvésük célja a „fáradatlan élet” volt. Látható fáradozás csak a sportban és a harcban volt megengedett. Minden másnak úgy kellett kinéznie, mintha a nagyuraknak könnyedén, egyszerűen, fáradság nélkül, mondhatni elegánsan állna kézre. Fáradozni és dolgozni másoknak kell. A fáradozásnélküliség arisztokratikus eszméjét Cicero egy népszerű helyen a hanyagság fogalmával hozza szóba és az eleganciára vonatkoztatja. A nagy szónok és stílusista, filozófó író és sikertelen politikus, akit Krisztus előtt 43-ban, a Marcus Antonius és Octavianus, a későbbi Augustus között zajló polgárháború során megöltek és Róma utcáin végigvonszolva meggyaláztak, halála előtt három évvel írt egy rövid értekezést a kiváló szónokról (*A szónok*). Hogyan beszéljen, attikai vagy ázsiai módon? – akkoriban ez szenvedélyesen taglalt kérdés volt. Az attikai egyszerű, ékítetlen, szinte díztelen az ázsianizmus pompával túlterhelt stílusával szemben. Az attikai az európai, az ázsiai ión, orientális. Az attikaiból később klasszikus, az ázsiaiból barokk lesz.

Cicero alkotja meg az európai humanizmus számára annak példaképét, hogy mi klasszikus, nyugati és elegáns. Az attikai, klasszikus szónoklat a díszítményektől messzemenően mentes. A díszítmény, dekorum, ornemens a kifejezés elégtelenségeit egészíti ki, befedi a konstrukció gyenge pontjait, a ruhák varrását, a falazat fugáit, az argumentáció hiányosságait. Elegáns tehát az, aminek nincs szüksége díszítésre, mert már magában meggyőző, jól áll és díszes. Az eleganciának ez az elképzelése a klasszicizmusokon át a modernig terjed.

A díszítésről mégsem lehet egészen lemondani. Nemcsak az alig elkerülhető hiányosságokat fedi el, de az odaillő nélkülözhetetlen jelzésévé is vált. A retorika élesíti a tartalmat és a formát, szociálisan és az adott helyzetre vonatkozóan; arra, ami illendő és ízléses. Ha az ember ténylegesen nem tudja, mi illendő, nem képes megfelelően ténykedni. Az illendőség azonban nagyfokú konvencionalitást feltételez, általános megegyezést arról, hogy egy ilyen vagy olyan helyzetben mi megfelelő. Csak ha az ember ismeri a konvenciókat, akkor tudja személyesen értelmezni és mértékkel, alkalmasan áthágni. Az elegancia az alkalmas, az illő virtuóz kezelése, a megfelelő időben megfelelő megszólalás vagy jelzés biztos érzete. A megszokottak tekintetbevétele az eleganciát gyakran tartózkodóvá, szinte észrevétlenné teszi. Nemritkán csak a második pillantásra vevődik észre. Ezért kevésbé alkalmas a megkülönböztetésre egy konvencióban bizonytalan vagy azoktól megfosztott tömegtársadalomban. Az ilyen társadalom nem az elegáns, hanem az excentrikus, extravagáns viselkedést váltja ki.

Vajon kialakulhat-e az alkalmas iránti érzék szilárd konvenciók nélkül? Nem kell már feltétlenül finom ruhába öltözni, ha színházba vagy koncertre megy az ember. A művészet megszabadult az alkalmasság diktátumától. Am ezzel a megfelelő mérték megtalálásának nehézsége, az alkalmas iránti finom érzék nehézsége nincs elintézve. A politikának, igazságszolgáltatásnak és morálnak folyvást ezzel van dolga. Így az elegancia még mindig érinti mindenki prózai hétköznapjait. Mennyire illő és ügyes módon mozog benne? Okosság vezérli a cselekvést. Érzékszerve az ítélőerő, a diszkreció a régi nyelvhaználatban, képesség a finom megkülönböztetésre, érzék a megfelelő, elérhető, realiztikus, ésszerű iránt.

Beszélünk, mert akarunk valamit. A nyelvet tevékenységünk szolgálatába állítjuk. Meggyőzni akarunk. A retorika a meggyőzés művészete, a nyelv révén történő elcsábítás. Cicero az eleganciát egy nőhöz hasonlítja: „ahogy némelyik asszony nincs felcícomázva, és éppen ez illik hozzá, éppen úgy ez az egyszerű [attikai] beszédstílus az, amely még díszítőelemek nélkül is gyönyörködhet... Félre kell tennie tehát minden feltűnő díszet, akár a csillogó gyöngy-sort: még hajfodorító sütővasat sem szabad használnia; el kell vetnie a szépítőszereket: a fehér arcfestéket s a pirosítót is mindenestül; csak a választékos finomság és a jó ízlés maradjon meg beszédében.” (A szónok 23.) Elegáns tehát a rafináltan díszítetlen beszéd, a művészi természetesség, a látszólag művésziellen magas művészete. Ezt Cicero szerint egy jó néven vett (*non ingrata*), gondos (*diligens*) nemtörődömséggel (*neglegentia*) lehet elérni.

Az elegancia lényegét itt két ellentétes tulajdonság jellemzi: gondosság és nemtörődömség. Mindkét latin fogalom, a *diligentia* és a *neglegentia*, miként maga az *elegantia* is a *legere* = olvasni, gyűjteni igéből ered. Az eleganciát – aminek eredete az *eligere* = válogatni, kiválasztani – a választékossággal lehetne fordítani. *Diligere* azt jelenti: gondosan kiválogatni, nagyra tartani, szeretni. A *diligentia* gondosság, figyelmesség, körültekintés és *neglegentia* az ellenkezője: gondatlanság, figyelmetlenség, közömbösség. Az elegancia tehát a komplex, indifferensen síkló és körültekintően válogató, szóródó és gyűjtő figyelem önmagában ellenirányú mozgása. A nemtörődömségnek ez a formája eltérő nüanszokkal, különböző megnevezésekkel végighúzódik az európai kultúrtörténeten. Az olasz reneszánszban mint *sprezzatura* vagy *desinvoltura*, a spanyol barokkban mint *despejo* kerül említésre, a francia klasszikában *nonchalance*, azaz: csak semmi hevesség! Nem felhevülni és tűzbe jönni! Ennek a fejlődésnek ez idő szerinti végén mindent *cool* módon kell kezelni.

Ez az elegancia külső oldala, ami az udvari embert és gentlemant, a világi hölgyet a mai mintaképekig menően kitünteti. Az elegancia belső lényege, a *diligentia* és a *neglegentia*, a decenterált és koncentrált figyelem kényes összekapcsolása jó előfeltétel a tárgyszerű megoldásokhoz. Lehetővé teszi az eloldódást a rögzült képzetektől és az észlelési mező átstrukturálását. Az újkori csillagászat perspektíva-váltása egyszerűbbé teszi a komplikált bolygómozgásokat és körülményes ptolemaioszi számításait. Kepler, Darwin, Einstein, mint mondják, egyszerű, elegáns megoldásokat találtak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az elegáns megoldások mint olyanok, az igaziak. Az elegancia csábító. Nehéz neki ellenállni. Ha van története a téves elegáns megoldásoknak, akkor hibái az egyszerűségének hiányzó komplexitásában rejlik.

A szavak kiselejteződnek vagy egyszerűen kivesznek. Ezzel azonban nem szűnik meg a tényállás, amire vonatkoztak. Más szavak ugranak be és módosítják. Így a latin eredetű elegáns helyébe általánosán az angol *smart* került. Mindkettőn az okos és szép, illő és ügyes összefüggése értendő. *Smart* – ami jól néz ki és okos. *Smart phones*, *smart machines* – jól néznek ki és meglepően intelligensek. A legkisebb méretben sok praktikus funkciót kínálnak. Tehermentesítenek, megszabadítanak a körülményeskedéstől, növelik játékterünket és függő viszonyba hoznak; játékszabályokat adnak, kicseleznek, segítenek nekünk és adatainkat ki tudja kiknek adják tovább. Tényleg intelligensen! Az intelligenciában benne rejlik a *legere* = olvasni, adatokat gyűjteni, kiértékelni, megérteni, továbbadni, kommunikáció.

A *smart* eredetében a fájdalommal (*Schmerz*) rokon, rövid és éles, éleselméjű, egyszerűtagú, technikai és most többnyire gombnyomásra vagy magától működik. Az elegáns három szótagával még a kurzív kézírásra emlékeztet és a ritmikusan áramló mozgást hangsúlyozza. A szótag (*Silbe*) latin eredete (*syllabe*) magával vivést, összefogást jelent. Amennyiben a többszótagúságot szimbolikusan tekintjük, akkor az elegancia a komplexebb összefoglalás mozgás formájában. *Smartness* inkább a megszámlálható ütemre, a ritmus eleganciájára hasonlít.

Az elegancia ápolja a szokásokat vagy tekintettel van rájuk és éppen ezért képes individuálisan átformálni azokat. Vajon a *smartness* már transzkulturálissá vált elegancia? A többszótagúság ritmusa zenére és táncra utal, a művészetek feltehető eredetére. Ezért kívánja az elegancia – nekem úgy tűnik – végül az összjátékot. Arra csábít, hogy összehangolódjunk miként Hésziodosz a múzsák körtáncával, a khórosszal a Helikónon, azaz szinkronizáljuk és harmonizáljuk a sok eltérő és ellenirányú mozgást.

A hanyagságban kedélyesség is rejlik. Az elegancia tehát cselekvés és létrehozás során a mindig szűkös játéktér, a szabadság kiterjesztését szolgálja. Noha nem kizárható, hogy csak ámit, sőt saját magát is ámitja. Talán az elegancia képes arra, hogy a *smartness*-t kisegítse az egyre inkább technikaiává válása csapdából. Csak az fontos, hogy leve legyen, *sucum*, ahogy Cicero mondja, elevenése, frissessége, elméssége legyen.

Tillmann J. A. fordítása

Tillmann József A.:
filozófus, egyetemi tanár. 1991–2009 között a Pécsi Egyetemen, 1994–2020 között a Magyar Képzőművészeti Egyetemen tanított. 2000 óta a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem tanára; 2014–2020 között a MOME Doktori Iskoláját vezette. A Pannonhalmi Szemle szerkesztőségének tagja. Könyvei, írásai a honlapján elérhetőek: <http://www.c3.hu/~tillmann/>

Kutyából nem lesz novella

(Selyem Zsuzsa: *Az első világvége, amit együtt töltöttünk*)

P. Simon Attila

A PTE magyar és filozófia szakának elvégzése után ugyanitt szerzett abszolutúriumot az Irodalomtudományi Doktori Iskolában. A franciaországi Université de Strasbourgon teljesített szakmai gyakorlatot, jelenleg Nantes-ban dolgozik fordítóként. Kritikái eddig a *Jelenkorban* és a *Tiszatájban* jelentek meg.

Egyik este munkából hazafelé tekerve a pironál begurult elém egy biciklis futár. Hátán a jellegzetes, téglatest alakú hátizsák, a ráerősített vezeték nélküli hangszóró a csúcsforgalom miatt feltorlódott kocsik közé üvöltötte a metált. Miután elindultunk, egy darabig próbáltam lépést tartani vele, de aztán otthagytam, amikor az egyik körforgalomba fékezés nélkül hajtott bele. Selyem Zsuzsa új novelláskötetének alakjai hasonlóak, közvetlen vagy közvetett tapasztalatainkból, hétköznapi életünkből ismerős humánok és állatok: az egyetem mellett futarkodó diákok, menekülők, erőszakot elszenvedő nők és férfiak, az emberi önkénynek kiszolgáltatott szamarak, nyulak, kutyák.

Az első világvége, amit együtt töltöttünk – ez a címe a 15 novellát egybegyűjtő kötetnek. Túl vagyunk tehát egy világvégén, ami ezek szerint nem is az utolsó, lehet benne még részünk, sőt a kötetet olvasva az a benyomásunk támadhat, hogy folyamatosan benne élünk. De trombitaszó sehol, senki szájából kétélű kard nem kerül elő, és rémisztő lovasok sem járják a földet. A világvége a hétköznapiakban, a szemünk előtt és rajtunk keresztül zajlik: hol világvége van, ott világvége van. Együtt töltjük, nem is elszenvedjük, mintha befizettünk volna egy wellness hétvégére, süttögetjük magunkat ebben a globális szárnában mi, humánok, állatok és növények együtt; és a végén sem a sokcsillagos hotelek kényelme, hanem a lármás emberi sijnjáték után visszamaradó szemétkupac vár ránk.

A kötet négy nagyobb részből áll (*Menekül, Három árva szurikáta, Minden nesz, Le és fel*), me-

lyek közül az első kettő tematikus alapon szervezi egységekre a novellákat. A *Menekül* különböző történelmi és földrajzi helyzetekben lévő menekülőket állít egymás mellé. A *Három árva szurikáta* darabjai a domináns osztályok tipizált szereplőit (módosabb férfi nője, klímabűnöző fesztiválozó, technicista-utópista Tesla-tulaj) karikírozza maró gúnnyal. Állatbeszélők jutnak szóhoz a *Minden neszben*. A makro mellett a mikrorészletek is képesek nagymértékben kitágítani a szövegek jelentésmezéjét. Két egymást követő – a *Mu, a menekülő csillag* és a *Bibi halállistáján* című – novellán mutatható meg ez leginkább. Előbbiben Sahrzád mond mesét az erőszakot szenvedett és emiatt elvetélő húga kislányainak egy macedón menekülttáborban. A mese áttételes képszerűségén és fantasztikumán keresztül a gyerekhallgatóság számára is befogadható módon képes elmondani valamit saját brutális helyzetükről, valamint húga vetéléséről, hiszen, mint megtudjuk, *Mu*, a bolygó kiscsillag nem más, mint a csillagok közé került elvetélt magzat. A *Bibi halállistáján* egy nemi erőszakba torkolló balatoni vitorlás története. Tilda, a kötetben rendszeresen megjelenő szereplő itt erőszak áldozatává válik, s közben egy ütés miatt elveszti az eszméletét. Magához térve mintegy felméri a helyzetét, s ekkor a kötet egyébként is gazdag intertextuális utalásrendszerének egyik csúcspontjában összeér az előző novella csillagokra épülő képisége, Immanuel Kant egyik közismert mondatának átírata az erőszakot szenvedett nő tehetetlen rezignált-ságával: „mire magamhoz térek, a vitorlás újra békésen siklik a tavon, fölöttünk a csillagos ég, alattam szürkésfehér tócsa” (49.).¹

A négy nagyobb egységre osztott kötet beszélői humánok és állatok. Az első, a *Menekül* négy novellát foglal magába, és az *Ugyan hová?* kivételével prekárius helyzetben lévő szereplők életéből villantanak fel jeleneteket. Közös a szövegekben, hogy a szereplők részéről a menekülés élethelyzetük elviselhetetlenségére adott reakció: az *Ugyan hová?* a 137. zsolttára rájátszva ír le egy menekülési kísérletet a romániai kommunista diktatúrából, *A jövő zenéje* egy biciklis futár megmenekülése a halál karmai közül, *Az a napverte sáv* nőalakja megszökik az intézetből, a *Mu, a menekülő csillag* pedig a szíriai háború elől menekülők történetét oldja mesévé.

Az *Ugyan hová?* egy „gyárilag lerobbant” Daciában veszi kezdetét, az utasok disszidálni készülnek. Itt szerepel először Tilda, és izgalmasan dinamizálja az elbeszélést, hogy az elbeszélő hol ő, hol más szereplők, hol pedig egyfajta külső, mindet látó entitás. A határörök azonban lekapcsolják, és a nagyváradi Securitate gondjaira bízzák őket, s ekkor kezdődik Simon Ádám kálváriája. Az első, veréssel végződő kihallgatása után a cellatársa így fogadja: „Éjjel megbaszlak” (15.), s ígéretét meg is tartja. A krimik és akciófilmek kliséit (jó rendőr – rossz rendőr; fogolydilemma; kegyetlen börtönviszonyok) dolgozza bele az előző rendszer díszleteibe (Dacia; a páncélozott rabszállító rozsdás ajtaja;

1 „Két dolog tölti el elmémet mindig új s egyre fokozódó csodálattal és hódolattal, minél gyakrabban és hosszabban gondolkodom el róluk: a csillagos ég fölöttem és a morális törvény bennem.” KANT, Immanuel 1998. A *gyakorlati ész kritikája*. Ford. PAPP Zoltán. Ictus, h. n., 189.

beszervezések). Réman Bettina, a maszekban disszidálásokat szervező matektanár történetének vége groteszk módon léptethető intertextuális viszonyba Mészöly Miklós *Megbocsátás* című művének az égen macakul fennmaradó füstcsíkjával: a tanáró a macradalom kitörésekor rosszkor van rossz helyen, „úgy kell összekaparni az aszfaltról. A hajdani kontyából származó hajszájai még évekig fel-felbukkannak a nagyváradai polgárok kabátjain” (14.).

A kötet legsikerültebb novellái között tartandó számon *A jövő zenéje* és *Az a napverte sáv*. Előbbi onnan indít, hogy egy biciklis futárt elüt egy autó. Dante *Isteni színjátékát* aktualizálja: a földterést követő sokkot pokoljárásként írja le. Először az aszfalt nyílik meg, majd újabb és újabb reccsenésekkel a Pokol mélyebb köreibé süllyed, és közben felvillannak a szereplő emlékei is, mintha élete képei peregnének le előtte az utolsó pillanatokban. Bár csak sejtetésszerűen érzékelteti a szöveg, de olykor traumatikus élmények is előkerülnek (pl. a szomszéd bácsi a kádban fürdőző kisfiút fényképezi „nyáladzó vigyorral”). A futár végül a Patty nevű kutya gazdái segítségével (ők itt csak futólag tűnnek fel, de a *Mu, a menekülő csillag* és a *Mielőtt szétépnének* című novellákban visszatérnek) fel tud kelni, és biciklijével elmegy egy szervizbe. A későkapitalizmus nagyvállalati gőgjével szembeni maró gúny, hogy itt szereplőnk olyan képzésről értesül, melyen azt tanítják, „hogyan kell bukfeneczeve leugrani a bicikliről abban a másodperctoredékben, mielőtt éppen elütnének” (23.). A sztorizgató szerelők mondják el Péntek Krisztián, a londoni riksás történetét: kapatos öregurak bérelnek ki két riksát, majd száz fontot felajánlva a győztesnek, versenyeztetik őket, egyikük azonban egy gyors kanyarban felborul az utasaival. A leírt léthelyzetek globális tétjét jelzi, hogy eszünkbe juthat Aravind Adiga *The White Tiger*² című levélregénye, melynek végén az elbeszélő, Balram, egy riksás fia, gazdagok sofőrből egy személyzállító start-up tulajdonosa lesz. Egyik alkalmazottja a szoros határidők miatt gyorsan hajt, elüt egy biciklist, ő pedig eltussolja az ügyet. Selyem novelláját végül intertextuális utalás, a dantei Mennysországot kortárs közegbe helyező álomjelenet zárja, miután a futár otthon belealszik Dante művébe.

A *Hogy elérjek a napsütötte sávig*, Petri György ismert műve komplementere *Az a napverte sáv*: a versbeszélő férfi történetét a kocsmában neki felkínálkozó nő, Terié helyezi új megvilágításba. Míg a versben a váratlan felkínálkozást a férfi azért fogadja el, mert „úgy éreztem, muszáj. / Hiszen üzött voltam és zavaros”, és „törlesztés”-ként fogja fel, addig a novella egy szerelmi történet bizonytalan felismerési jelenetével transzformálja a cselekményt. Teri, a családját elvesztő, állami gondozásba kerülő, majd onnan az elszenvedett erőszak miatt megszökö, zsidó származású lány szökése után az utcán köt ki. Egy padon szeret bele Hell Jánosba – a beszélő név a Dante-intertextusra építő novellát követő szövegben szorosabb értelemben is interpretálható, de a novella egésze felől Sartre ismert aforizmáját is megidézi („L'enfer, c'est les autres”, azaz „a pokol

– az a Többiek”).³ Hosszú ideig nem találkoznak, majd a novella nyitójelenetében a kocsmába belépő férfiben Hellt véli felismerni, és ez a bizonytalanság határozza meg az egész szöveget, hiszen Teri még a felkínálkozás és a pincében lezavart nemi érintkezés végére sem biztos a férfi kilétében: „Nem ismer fel, már én se ismerek fel semmit” (28.).

A *Minden nesz* négy novellából áll, elbeszélői állatok, a szöveg az ő belső beszédüket imitálja – ez alól csak a *Hangyák boldogsága* kivétel, ami-ben Ted Kaczynski zavarja meg az erdő életét. Ez a technika, vagyis a történetek nem-humán nézőpontú elbeszélése nem újdonság Selyem Zsuzsánál, az előző, *Moszkvában esik: egy kitelepítés története* című kötetében a nagyapjával készített életútinterjú dolgozta át remekül e módszer segítségével. A mostani kötetben egy samár (*Hazard Baltazár*), egy kutya (*Mielőtt szétépnének*), egy elefánt (*A felhők földi barátai*), valamint Ted Kaczynskin kívül egy rigó, egy nyúl, egy állatkísérletnek alávetett tengerimalac (Kaczynski sorstársa) és egy hangya szólal meg. A kötet kontextusában alighanem az antropocentrikus világkép megingatására és újragondolására tett kísérletként értelmezhető ez az elbeszélői magatartás. Az íráson keresztül a szolidaritás körének kiterjesztésére: az osztály- és egyéb alapokra helyezett szolidaritás helyett Selyem az élők sorsközösségének elgondolására tesz javaslatot. Legfőbb törekvése, hogy a humán és az állat közti hierarchikus különbséget felszámolja és egyenértékűként kezelje e kettőt. A kiegyenlítés aktusa nem jár együtt a humánlét leértékelésével, és azt sem állíthatnánk, hogy elbeszélői érzéketlenek maradnának az emberi szenvedésre.

E kötet írói törekvése, jóllehet egyéni – s így esetleges – helyeslésünket és nagyrebecsülésünket kivívhatja, összességében mégis szép kudarcként értékelendő. Az első nehézség abból fakad, hogy miközben az elbeszélő számos helyen állatok nézőpontját imitálja, közben emberi nyelven kénytelen megszólalni. Emiatt az állatmesék, egyéb történetek „beszélő állatai” nem szolgálhatnak mintául, hiszen a cél épp az volna, hogy az állati mint a humántól radikálisan különböző létmód nyilvánulhasson meg, felmutatására azonban több okból is képtelen ez a prózanyelv.

Egyfelől az állatiként olvasandó percepció szövegrészeit érdemes megvizsgálni. Hogyan hoz létre olyan megszólalást, amit tehát az olvasó állatoknak kellene, hogy tulajdonítson? A legfontosabb prózapoétikai eszköz a bizonyos fokú absztrakciót vagy kulturális tudást feltételező megnevezések körülírással való helyettesítése. Ilyen, amikor Baltazárt, a samarat munkába fogják, és a „malomkő” szót, valamint a munkát ezzel helyettesíti: „[e]gész nap járok körben, és egy nagy követ forgatok, zörög a vas, a lánc”. Az állati tehát redukált horizontként, tudásdeficit formájában az antropocentrikus tekintet függvénye marad.

Másfelől az állati lét idealizálása, néhol a tudatlanság boldogságaként való leírása is megmarad az klasszikus antropomorfizáció⁴ horizontján. A *Hangyák boldogságában* a „Nagy

2 ADIGA, Aravind 2008. *The White Tiger*. Free Press, New York

3 SARTRE, Jean-Paul 1975. *Zárt tárgyalás*. In: uő.: *Drámák I*. Ford.: HEGEDŰS Zoltán. Európa, Budapest, 87–134., 133.

4 A fogalmat András Csaba nyomán a következő értelemben használom: a természeti felruházása emberi minőségekkel. Lásd: ANDRÁS Csaba 2017. Ideológia a vadonban – Naturalizáció és antropomorfizáció a vadállatokat ábrázoló természetfilmekben. In: *Híd*, 1–2., 113–129.

Nyúlapa” szólama említhető példaként. Helyzetértékelése szerint a „Nagy Kétlábú” érkezéséig minden a „Zsákmányállat Törvénye” szerint zajlott, és a rókáknak csak azok a nyulak estek áldozatul, amelyek „amúgy se élnek túl a telet”. Ezt a vélt természeti rendet rúgja fel az, hogy „mellső lábaddal egy botot emeltél a szemedhez, és akkor jött egy iszonyú nagy durranás”. A történet szintjén idealizáció, a tapasztalat állati mivoltát jelölőni hivatott alakzatok szintjén antropomorfizáció figyelhető meg. A nyulak szinte természeti népként tűnnek fel, s a civilizálttal szemben a természet rendjébe illeszkedő, autentikus léteket élnek. Komikusan ellentmondásos, hogy bár nem ismerik a „fegyver” vagy a „kéz” szót, a tudásátadásban mégis kínosan ügyelnek a nemi egyenlőség érvényesülésére, hiszen a törvény „apáról anyáról fiúra leányra száll” (105.).

A kötet egyik izgalmas, második olvasatra fel-tűnő megoldása a különböző novellákban visszatevő humánok és állatok szerepeltetése. A novellák így nem önmagukban álló, diszkrét egységek, hanem a kötetkompozíció kínálta jelentésgazdagodáson túl világaik is egybenyílnak. A jelenetekre felbukkanó, eltűnő, majd jónéhány oldallal később ismét előkerülő szereplők miatt a szövegek az olvasás folyamatát a flâneurködéshez közelítik, a véletlenszerűség és a rendezetlenség, kaotikuság érzetét keltik. Másfelől így egyes alakok különböző miliókben és szituációkban tűnnek fel, s míg esetenként egy-egy novella alapján túlságosan is leegyszerűsített figuráknak ítélnék őket, addig újbóli felbukkanásuk visszamenőleg is korábbi ítéletünk felülbírálására készítet. Ilyen szereplő Bibi, aki a *Bibi halállistájában* szerepel először, és a „gazdag pasi csaja” kliségyűjtemény megtestesítője, amit a soron következő novella, a kötet egyik leggyengébb darabja, a *Villán túl* erőltetett szlengzáporával,

a villába könyvekkel érkező vetélytárs megszólalásával csak megerősít. Ebben Bibi egyes szám első személyben számol be arról, hogy miként tengeti az időt egy valóságshowban. Harmadjára a nagy (ellen)fináléként ható *Szinte végtelenben* tűnik fel számos más szereplővel együtt, itt már a *Bibi halállistájában* szintén szereplő Frenk csaja. Az egykor csinos, Japánban escortkodó nő eddigre „foghíjas öregasszony” (152.), aki egy fesztivál után gyűjtögeti a szemetet. Egyébként is az az érzésünk támad, hogy a permanens világvége mindent és mindenkét tönkretesz: Tilda, a kezdetben „halovány, bölcsészhallgatónak tűnő lány” (10.), aki később politikai karriert fontolgatva könyvekkel vonul be egy valóságshowba, a végén szemeteskocsit vezet, és sztrókjá után csak a „Jézus” szót képes kinyögni.

Összességében kijelenthető, hogy a kötet erősen hullámzó színvonala mellett is izgalmas olvasmány. Ami az állati és a humán lét együttes, egyenrangú felmutatását illeti, továbbra is a *Moszkvában esik* tekinthető sikerültebbnek, hiszen a gúnyos-ironikus hang hasonlóképpen érvényesül, csak épp az előző kötet állatbeszélő jóval kidolgozottabbak és „fajspecifikusak”, nézőpontjukból pedig ugyanaz az esemény egyszerre érzékelhető súlyos egyéni és/vagy történelmi traumaként, valamint a humánok számos ügyes-bajos dolga közül egynek. A mostani kötet akkor tűnik igazán erősnek, amikor az olvasó, elveszve az inter- és intratextusok szövevényében, kénytelen saját kora társadalmi létének alapvető kérdéseivel szembesülni, melynek során az intertextusok időben, a nézőpontok sokfélesége a társadalmi- és az élővilág terében tágitják értelmezői horizontját.

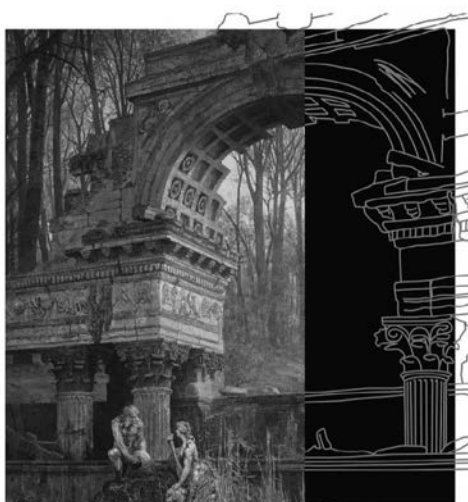
(Jelenkor Kiadó, 2020)

P. Simon Attila

Liber ruinarum

(Bartók Imre: *Majmom, Vergilius*)

Bartók Imre
MAJMOM, VERGIILIUS

sine fine ezúttal talán csak a szavak építőanyagából hozható létre.

A kötet alapvetően két szólamra választható szét: a dőlttel jelölt bekezdésekben Aeneas emberin túli homoksivatagok terében halad, talán éppen Didó – halála előtt látott – lázálmanak kietlen földjén jár.² Vergilius a kötet elején egy brundisiumi kikötő felé tart, még életben van, de már vonszolniuk kell, meglehet a görögországi útjáról tér haza, ahová azért indult, hogy pontosabb képet adhasson Aeneas kalandjairól. Ez a szövegegyeség telített a tengervíz köré szerveződő motívumokkal, a hajózás terminus technicusaival: megérkezett a költő, hogy „más korokba és jövődőkbe kormányozzon” (7). (A látomásos jellegű, jóslatszerű megszólalásmód egyébként több előkerül, az egyik legérdekesebb szöveghely számomra Vergilius párhuzama önmaga és a város „köldöke” között, amely „egy mesterségesen előidézett köhögésroham hatásszünetében” [18] előhívhatja az óμφαλός fogalmát, a Delphoi jóshelyet, amit a világ köldökének neveztek.) Ezek a motívumok továbbá felelevenítik Bacon betűkről írt ismert passzusát a *The Advancement of Learning*ből, miszerint hasonlatosak a hajókhoz, amelyek képesek átszelni az idő óceánját, és távoli tereket kapcsolnak össze (mind ehhez persze szinte szükségszerűen társulnak hatalmi diskurzusok is). Az ember vágyakozik a halhatatlanság létmódjába átörökíteni önmagát, de erre nem képes monumentális épületekkel vagy szobrokkal, azok pusztá imágók, lefokozott másolatok, míg az írás technológiája valamilyen a temporalitás fölött áll, aktívan megújuló tényező.³

A kép és a szó kategóriája a kötetben is egymásnak feszül. Aeneas kurzívval szedett szólamának egy szakaszában a vízfelszínen (!) úszó képeskönyvet talál („*hűha valami úszik felém a víz színén*” [36]), és kétségbeesetten próbálja láthatóvá tenni a lapok tartalmát, de végül éppen erőfeszítései teszik teljesen kivehetetlenné az ábrákat („*hetekig tartott amíg éreztem úgy ahogy sikerült megtisztítanom minden lapot most már itt az ideje hogy az elejéről kezdve végignézzem a képeket csalódtam [...] túl sok minden elveszett a tisztogató munkám során foszlány volt minden oldal tépelt pergamen a kép alig kivehető*” [41]). A város egy hasonlóan tűnékeny képben épül („mert a kép, amelyben a város épül” [7], ahová ráadásul „képeink szétfoszlani térnek” [18]).⁴ (Érdemes lehet továbbá megnézni ebből a szempontból Carl Moll *Die Römische Ruine in Schönbrunn* című festmény[törredékét] a könyvborítón: az esetnyomok bizonytalan vonalrajzzá esnek szét.⁵) Ezzel szemben a papírra vetett betű múlhatatlan, ugyan-

Pintér Kitti
(1995, Kecskemét)
Az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója.

Principátusa alatt Augustus olyan kultúrpolitikai lépéseket tett, amelyek visszafordíthatatlanul bebetonozták a pozícióját: e fenséges (a felvett és általa választott Augustus név jelentése) teremtmény apoteózisában – gondosan előkészített saját döntései mellett¹ – a képzőművészeti ábrázolások és a részben Maecenas támogatása révén létrejött szépirodalmi szövegek egyaránt nagy szerepet játszottak. Utóbbiban az aranykor legemlékezetesebb szerzői is részt vettek, így Vergilius is – akit Bartók Imre próza-kötete központi figurájává választott – hangsúlyozza eposzában a Iulius-nemzetség istenekkel való közösségét. A *Majmom, Vergilius* ezt a közismert, de a kötetben radikalizált alapvetést boncolja föl: a birodalom alapköve ezúttal nem az augustusi auctoritas kell legyen, hanem maga a szó („császár, Augustus, nem a szavakat vártad, hanem a szavakból és a szavak helyén égbe szökkenő kupolákat, pillérek csavarmentét” [26]; „mert jól tudtad kezdettől fogva, [...] hogy egyetlen idézet Anchises sorsáról [...], egyetlen szó a vénektől többet ér, mint tízezer magtár” [27]), amelyhez a császár, „akit a szó morajlása lehangolt” (1), hasonlulni igyekszik. Az *imperium*

- 1 Augustus tudatosan kigondolt propagandával erősítette meg isteni eredetét: többek között például i. e. 44-ben, Caesar halála után az égen felbukkanó üstökös megjelenését Caesar megistenülésével magyarázta, ezt kihasználva ő maga divi filiussá válhatott. Servius írja Vergilius-kommentárjában: „cum Augustus Caesar ludus funebres patri celebraret, die medio stella apparuit.” (Amikor Augustus apja, Caesar tiszteletére temetési játékokat tartott, nap közben egy csillag bukkant föl.)
- 2 „deserta terra” (Aeneis, IV ének, 468.) Devecseri fordításában: „Aeneás szintén: ő álmában fut elébe / S űzi kegyetlen az őrzőngőt, ki hol elhagyatottnak / Tudja magát és társ nélkül sivatagba kivetve”
- 3 BACON, Francis 1901. *The Advancement of Learning*. Ed. Devey, Joseph. P. F. Collier and Son, New York, 39.
- 4 Kiemelések tőlem. Köröstyös Gergő (hivatkozás lentebb) is jelzi értelmezésében, hogy Benjamin „történelem angyla” az Aeneas–Didó jelenetben áttűnik Bartók szövegébe, ugyanakkor gondolatmenetünk szempontjából fontos lehet, hogy Aeneas *tükörfelületen leképezve* nézi Didó halálát, miközben előre halad, nem fordítja felé az arcát.
- 5 A borító elemzése a kötet viszonyrendszerében külön tanulmány lehetne már csak a többszörös médiumváltás miatt, de akár a fentebb említett Bacon-idézet nézőpontjából is: a romot Hohenburg *tervezte* a schönbrunni kastélyba, ráadásul eredetileg a *Ruin of Carthage címet adta az építménynek*.

akkor Vergilius csak időnként használja azt a tintát, amelyet a „maradandóság pecsétjének” nevez, akkor sem „egész szakaszokhoz, sorokhoz, mindig csak egy utolsó szó, egy betű” (35) kerül átírásra vele.

A szöveg töredékessége nagyon fontos a kötetben,⁶ és több ízben párhuzamba van állítva a romokkal mint valaha volt, vagy soha el nem készült városokkal („miközben előtte hatalmas gyárként verdesett fekete szárnyaival a tenger, befejezetlen városokkal a tajték mélyén, mérföldes, híнарlepte oszlopokkal és elfeledett annalesek vízhatlan lapjaival, melyeken még ezer év elteltével is ragyogott a tinta” (35)), „hogy elvigyenek abba a másik városba, [...] és azon is túl, az egyetlen helyre, ahol az Egyetlen egy szót rejtegetett, egy törött, nyolc karjától megfosztott szót, amely a költészeté, a szellem építőművészetének fátyolvirágához” [26]). Körösztös Gergő izgalmas elemzésében⁷ a császár és Vergilius oppozíciójában az európai kultúra konfliktusát látja lelepleződni, amely szerint az augustusi mechanizmusok (a hódító, racionalizáló ész, a felvilágosodás) kétségbeesetten próbálják igába hajtani a Vergilius által képviselt szellemet és természetit. A természeti erő itt ugyanakkor nem csak ellenpólusként jelenik meg, aktív cselekvő („a természet lázad ellenünk, felkel államunk ellen” [14]), az idővel összefonódó⁸ tevékenysége pedig fölbecsülhetetlen: képes rommá forgácsolni szét a birodalmat.

A rom olyan létező, amely az idő összes dimenziójával érintkezik, nem hat rá a felejtés, de mégis annak jelölője, Hartmut Böhme kifejezésével élve

a történelem egyfajta „képírása”, és nem pusztán műalkotás, mert organikus annyiban, hogy a természet is rajta hagyta saját nyomait. Az európai kultúra diskurzusában a romnak igen szélsőséges olvasatai vannak, egyszerre egy rejtett értelem hordozója és ugyanezen értelem hiányának jelölője.⁹ Mindenesetre a pusztulásnak induló városok és építmények rászorulnak az írásra, az archiváló médiumra, hogy történelmi narratívába kerülhessenek. Róma romként való megörökítése ily módon egy sajátos fölfogása lehet az *imperium sine finé*nek. Így a császárnak valóban meg kell halnia, („Augustus, meghaltál tehát [...], türelmed fogyott el vajon, vagy az állam omlott tebenned önmagába” [56–57]), az államnak el kell pusztulnia, hogy ezen a pusztuláson keresztül Vergilius véghez vihesse valódi küldetését, és létrehozassa az írás reflexív médiumában a *Roma aeternát*.¹⁰

A *Majmom*, Vergilius komplexitása megkérdőjelezhetetlen, az olvasó utalások irdatlan „sűrű szövedékébe ereszkedik”,¹¹ ugyanakkor ez az alig hatvanoldali szöveg olyan széles értelmezői mezőt kínál, hogy lassú, végeláthatatlan rejtvényfejtéssé válik az olvasás – és mint egy derék jóslat, a *Majmom* zavarba ejtően rábólint akár önmaguknak ellentmondó olvasatokra is. Mindenesetre Bartók szétszalaghatatlan nyelve három árboccos, jól felszerelt, messzi földekre induló gályahajó.

(*Műút Könyvek*, 2020)
Pintér Kitti

6 Mintegy rájátszva a történelmi játéktérre: Vergilius halálakor befejezetlennek tekintette az *Aeneist*, és Augustus ahelyett, hogy kérésének eleget téve elégette volna, közzétette az eposzt.

7 KÖRÖSZTÖS Gergő 2020. A császárnak meg kell halnia. In: *Litera*, <https://litera.hu/magazin/kritika/a-csaszar-nak-meg-kell-halnia.html> (a letöltés ideje: 2021. 02. 10.)

8 Vonatkozó idézet a kötet 41. oldaláról: „az idő, mely tönkreteszi a testeket, nemcsak pusztítója a szépnek, de teremtetője is, minthogy a szép sosem lehet csupán önmaga látványa, de meg kell ígérnie valamit önmagán túl, amely az idő nélkül nem volna lehetséges, miként az etruszkok vázáin, sárgás házfalakon kivehető, egy megmagyarázhatatlan szín jelenléte, egy sosem volt, és többé sohasem létező árnyalat feltűnése, mely egyszeri és megismételhetetlen, mégis megígér egy eljövendő világot”.

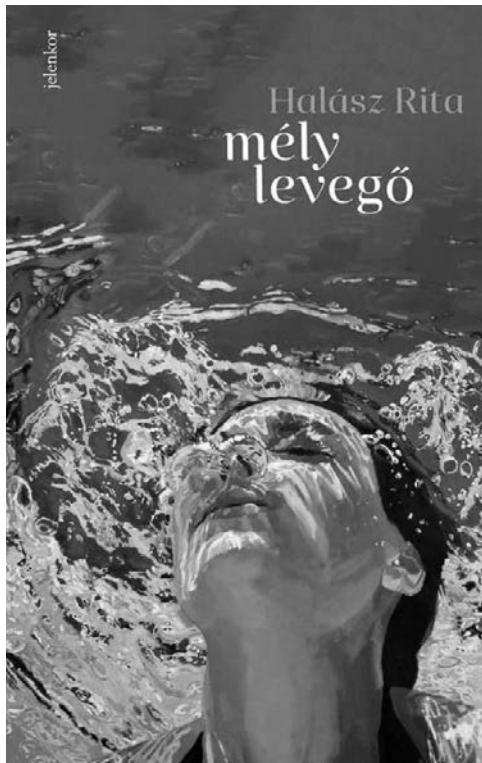
9 Böhme „a rommá válás történetére való emlékezés egyetemes archivumá”-nak nevezi az önmagán túl semmit nem jelentő romokat a *posthistoire* korának felfogásában. (BÖHME, Hartmut 2016. A romok esztétikája. In: Ókor, 4., 80.)

10 A kötet egyébként két, egy külső és egy belső városról beszél: „mert ebben a városban [...] egy másik város is rejtőzik, [...] ősi város, betemetett építmények rengetege, mely sosem tűnt el egészen” (16)

11 A Broch-intertextusról pl. hosszabban lásd Darida Veronika: A költemény halála. In *Litera*, <https://www.es.hu/cikk/2020-10-09/darida-veronika/a-koltemeny-halala.html> (a letöltés ideje: 2021. 02. 10.), de Körösztös Gergő is említést tesz erről a cikkében.

A kis hableány hangja

(Halász Rita: *Mély levegő*)

Halász Rita első regénye látszólag egy válás történetét meséli el. Vera, a középkorú elbeszélő, éppen elhagyja erőszakoskodó férjét, és két kisgyerekével apja Budapest-széli házába költözik. Az évek óta háztartásbeliként élő nő hirtelen rengeteg olyan problémával találkozik, amik külön-külön is megterhelőek, ám egyszerre egyenesen elviselhetetlennek tűnnek. Nem csupán funkcionális problémákról van szó (állás, óvoda, saját lakás stb.), hanem a kapcsolatok felbomlása utáni gyász kérdéséről is. Hogyan tudjon elgyászolni egy olyan kapcsolatot, amely valójában régóta már csak kínozza? Önző-e az az anya, aki egy krízisben nem kíváncsi a gyerekeire, hanem sokévnnyi rabság után önmagát szeretné megtalálni? Azonban a *Mély levegő* nem csak erről a kétségkívül nehéz élethelyzetről szól, anélkül jóval többről: Halász regénye mindazokról a nőkről szól, akik elveszítették, jobban mondva: aiktól elvették a hangjukat.

Vera ebben a regényben megkapja a hangját, Halász ugyanis főszereplőjével mesélteti el a történetet, így az események – a válás oka, az érzelmi reakciók, a szereplők közötti kapcsolatok stb. – mind a női főhős szemszögéből kerülnek bemutatásra. Az olvasó kizárólag a nő erősen lekorlátozott perspektívájából ismerheti meg az eseményeket, ami több buktatót is magába foglalhat. Ezen a ponton fontos megemlíteni, Halász regényének első nagy pozitívumát, Vera figuráját, perspektívájának valóságát, ami már önmagában kizár minden lehetséges hátráltató tényezőt. A szerző élethű karaktert kreált, amely döntő fontosságú a diegetikus elbeszélők esetében, hiszen ha az olvasó számára folyamatosan jelenlévő elbeszélő saját hangjának befogadása nehézségekbe ütközik, az a szöveg végét is jelenítheti. Vera azonban igit végre valódi, legitim stílussal rendelkezik, ahogy a többi szereplő

is. A regény hihető, életszerű módon rekonstruálja a késő harmincas szereplői nyelvezetét, problémáit, látásmódját, ízlését, sőt, Vera szüleinek kissé modoros, avított nyelvezete is sokunk számára ismerősnek hathat. Ebből következik a szöveg másik erős vonása: habár főszereplője abszolút fókuszba kerül, Halász elég teret ad az olvasónak, hogy ettől függetlenül objektíven tudja megítélni, azaz nem rejti el, nem keni el a nő negatív vonásait sem. Vera elbeszélése nem igyekszik meggyőzni egy odaértett befogadót, így a főszereplő cselekedetei, gondolatai, reakciói nem minden esetben festenek róla pozitív képet, ám épp ez az erőssége is. A *Mély levegő* részben tudatregény, melyben a szereplő egyes tudati folyamatait tárja elénk: Vera emlékezete, álmái, vágyai, gondolatai konstruálódnak meg, melyek gyakran ösztönösen működnek és nem felelnek meg a társadalmi normáknak, azoknak a szabályoknak, amelyek fojtogatják a regény hőseit. A gyerekek feltétlen, konstans szeretete, a családmodellnek való megfelelés, a „klasszikus” női szerepek kritikátlan elfogadása, ezek mind olyan béklyók, amelyek évek óta kínozzák Verát, és megszégésük sokszor tematizálódik Halász regényében. Közülük talán a legmegütköztetőbbek azok a momentumok lehetnek, amikor Vera belefárad az anyaszerepbe. Ezen epizódok olvasása közben árnyalódhat talán legjobban a főszereplő személye, azonban Halász nagyon ügyesen és átélhetően képes megkreálni szereplője gondolatait, motivációit, így Vera a legproblémásabbnak tekinthető szituációkban sem válik egyértelműen elítélhetővé, sőt, frusztrációja teljesen elfogadható.

Azonban a tudati folyamatok ábrázolása az, ami gyakran talán túlságosan sokat hagy az olvasóra, ugyanis a szöveg nem mindig jelöli azokat az eseményeket, amelyek csupán a főhős elméjében végbemenő képzelgések vagy torzított emlékek folyamatán keresztül tárul az olvasó elé. Ez önmagában természetesen nem gyökértelen eljárás az irodalomban, ám a *Mély levegő* esetében gyakran elszigetelt esetekként jelennek meg, nem illeszkednek koherensen a szöveg egészébe. Önmagukban mindenképpen elősegítik a már korábban említett, főszereplőt érintő árnyalást (például hogyan bánt gyerekeivel, mennyire jogosak férje, Péter vádjai stb.), de nehezen lehet integrálni őket az eseményekbe, egyedülálló betétként hatnak, amely gyakran pont Vera sorsának értelmezését, motivációjának megértését hátráltatja. Ettől függetlenül Halász hatásosan alkalmazza ezt a narratív fogást, a főszereplő asszociatív visszaemlékezései pedig jóval több tragikus vonást hordoznak magukon, mint elsőre tűnik, amely még jobban elmélyíti és életszerűbbé teszi Vera helyzetét. Ezen felül pedig némi háttérrel biztosít az egyébként főként a jelenben játszódó cselekménynek: nem csupán Vera motivációit ismerhetjük meg, hanem azt az évtizedek óta lappangó szorongást, amelynek tétje valójában a főhős élete, más szóval boldogsága, boldogulása.

Halász regénye annak ellenére, hogy egy elsőre specifikus problémát jár körbe, amely igencsak leszűkített fókusszal rendelkezik, univerzálissá válik, ugyanis központi témájává teszi mindazokat a káros, erőltetett társadalmi kényszereket, tabukat, amelyek nagyban

Venyercsán Dávid

1992-ben született Szekszárdon. Jelenleg Pécsen él. Középszkolai tanár és a PTE Irodalom- és kultúratudományok doktori képzésében vesz részt.

befolyásolják nem csupán főhősnője, de rengeteg sorstársa életét. Azonban a regény nem igyekszik démonizálni ezeket az elfojtást okozó mechanizmusokat, főszereplője nagyon reális ábrázolása miatt sose leegyszerűsítő módon jelennek meg a problémák. Ezt példázza az egyik feszült momentum, amikor Vera születésnapján a (szintén elvált) szülei és gyerekei előtt dührohámot kap: „Ha megtanítottatok volna, hogyan álljak ki magamért, hogyan mondjak nemet, talán Péter sem, megakadok, nem tudom, hogyan mondjam tovább, Péter sem bántott volna. De egyedül azt tanultam meg, hogyan kell kussolni, mert akkor voltam jó, ha kussoltam” (73). Vera rendkívül feszült kirohanása talán a regény tételmondata is lehet, ugyanis eltérő élethelyzetek tükrében, de ezt az elhallgattatást tematizálja a regény, ám ahogy ebben a konkrét szituációban, úgy mindegyik másnál sem ilyen egyszerű a szereplők háttere, egymáshoz viszonyuló kapcsolata. Vera visszaemlékezései és a regény – már sokszor dicsért – nyelvi realitása, illetve gyakran mikronarrációs megnyilvánulásai bemutatják többek között a főszereplő apjának szeretetteljes oldalát is, ahogy gyakran kritizálja édesanyja kissé eltúlzott pozitív hozzáállását vagy éppen férje, Péter családi hátterét, jellemváltozását. Ezek a fontos relációk azonban főleg a szövegen kívül konstruálódnak meg az olvasóban, amely elsők nagy erőbefektetést feltételez – ahogy azt láthattuk például a visszaemlékezések során –, ám Halász regényének nyelvvezete, elbeszélői pozíciója ezt fokozatosan elősegíti, amely talán a regény legnagyobb érdemévé válik. Vera gyász-folyamata természetesen jelenik meg a regényben, és több olyan rejtett momentumot tartalmaz, amely nem szájbarágós módon jeleníti meg a főszereplő fejlődését és hangjának megtalálását. Ezt bizonyítja például a gyermekeinek mondott estimesék ciklikus megjelenése, amely nem csupán az anyai szeretetet felcsillantását szolgálja, de szívszorító módon mutatja be Vera szövegben végbemenő változását is. Ilyen például az a jelenet, melyben Vera Andersen *A kis hableány*-át fordítja ki, és a főszereplő önfeladásának tragédiájaként ábrázolja a klasszikus mesét: „De ha neked adom a hangomat, remegett meg a kis királylány, mi marad akkor nekem? Karcsú, szép termeted, lebegő járásod, beszédes szemed, mondta a boszorkány. Elég ennyi ahhoz, hogy megbűvölj egy emberi szívet. A kis hableány elvette a varázsitalt, szólni sem szólhatott, mert se beszélni, se énekelni nem tudott többé. Anya, folytasd! Miért sírsz, anya? Mert hülye! Annyira hülye. Anya, ne beszélj csúnyán! Butaságot csinál. Nem volna szabad lemondania a hangjáról!” (84).

A hang átvitt értelemben vett elvesztése azonban nemcsak itt jelenik meg, hanem bizonyos szituációkban a regény egészét is áthatja, és nem csupán a verbális artikuláció hiányát jelenti. Vera házasság-élete minden szempontból

hang nélküli volt: nem lehetett véleménye, saját identitása, karrierje, szexualitása. Habár férjét főleg Vera visszaemlékezéseiből és gondolataiban láthatjuk, elnyomó természetét saját megnyilvánulásaiából is lesűrhetjük, annak ellenére, hogy Halász tudatosan lebegtetni főszereplője esetleges poszttraumás stresszének torzító természetét. A regény során Vera azonban több olyan férfival is kapcsolatba lép, akik valamilyen formában segíthetnének neki: ilyen például a kamaszkori szereleme, Iván, akivel rövid viszonyt is ápolt még házassága alatt, ám a férfi önző és döntésképtelen természete végig nyomasztóvá válik számára, vagy éppen Márk, aki ugyan a szöveg leggyengébb történetzálának főszereplője, Vera szexuális elnyomásának legfontosabb katalizátorává válik. Annak ellenére, hogy a női szexualitás nem a regény központi témája, Vera Márkkal való – kissé ad hoc jellegű – viszonyában hangsúlyosabb válnak a szereplő szorongásai. A szenvedélyes, erőszakos szexualitás felbukknása az a momentum, amely a legjobban megjeleníti Vera házasságából eredő testi elfojtást, ami nyelvi szinten is megjelenik a szövegben. Vera bűntudatként éli meg a nyitott szexualitás felszabadulását, mely egy pszichológussal történő beszélgetés során kerül elő legélesebben, ugyanis társadalmi és nyelvi tabuk miatt képtelen nyíltan narratíválni érzéseit és vágyait. Azonban a szövegben végig jelen van ez a feszültség, hol a felszín alatt, hol pedig – ahogy azt a születésnap epizódjánál láthattuk – nyíltan, élénken. A fő kérdés az, hogy vajon Vera hogyan képes mindezekkel megbirkózni, hogyan képes egyszerre tisztázni magában a szerepeket, ellenállni a külső nyomásnak és újfent önmagáért élni, önmagáért *beszélni*, miközben a válás funkcionális nehézségeit is kordában kell tartania.

Azok a pillanatok, melyekben a főszereplő a fenti akadályokkal találkozik, a legerősebbek: ezen momentumok során Vera fantáziadús, sokszor szellemes, de mindenképpen színes emlékfolyamai ellentétbe kerülnek a szereplő nyelvi megakadásaival. Míg belülről egy kreatív, élénk fantáziájú, szellemes nőt láthatunk (aki rendkívül tehetséges grafikus, animátor), addig ezek a tulajdonságai kívülről eltűnnek, mind fizikai, mind pedig szimbolikus módon. *A Mély levegő* ennek az eltűnésnek és a potenciális megjelenésnek a regénye: Halász szövegében a főszereplő megpróbál lemerülni a mélybe, és visszavenni a hangját a boszorkánytól. A boszorkány pedig többarcú lény: bántalmazó, elnyomó partner, családi trauma, elfojtott vágy vagy éppen az önmegvalósítástól való bénító rettegés. De talán megtalálható, ott a tengerfenéken, valahol magunkban, csak egy mély levegő kell hozzá. Halász Rita regénye segíthet ebben, és azt hiszem, ennél nagyobb érdeme nem is lehet egy irodalmi szövegnek.

(Jelenkor Kiadó, 2020)

Venyercsán Dávid

Mécs Anna *Kapcsolati hiba* című novellás-kötetét olvasva a szüntelenül határait feszegető digitális kultúra társadalomra gyakorolt hatásának témaköre iránt érdeklődő olvasónak azonnal eszébe juthat Charlie Brooker *Fekete tükör* című antológiasorozata. Akárcsak a méltán népszerű tudományos-fantasztikus tévésorozat, a novellák is az ember és a technicitás komplex viszonyrendszerének témája köré építkeznek, megmutatva egy-egy kapcsolódó, napjainkra már korántsem utópikusnak, hanem nagyon is hűsbavágónak érződő jelenséget vagy problémát, amelyeket talán a 20. század kibernetikai robbanásához, majd pedig a 21. századi digitális trendekhez érdemes közvetlenül kapcsolni. Akárcsak a sorozat, a *Kapcsolati hiba* szövegei is problémafelvetések szintjén, az emberi tényezőre fókuszálva járnak körül egy-egy izgalmas kérdést. A kötet címe éppoly találóan jelöli egyszerre a szélesebb információáramlásban és az interperszonális kapcsolatainkban megjelent anomáliákat, mint amennyire izgalmasan ütköztetnek Mécs Anna novellái számos társadalomhoz, egyénhez és technológiához egyszerre fűzhető, izgalmas és nem ritkán ambivalens kérdést. A felsorolt szempontokkal való játék a kortárs kultúrának, így az irodalomnak is kedvelt gyakorlata. Ebből is adódik, hogy véleményem szerint a kötet egyik első számú tétje az is lehet, hogy ezeket a kapcsolódásokat mennyire láthatjuk jelen esetben felforgató erejűnek, mindazonáltal az is, hogy képes-e jelentésszerűen átstrukturálni a novellákat a narratíva szintjén is az a tematika, amelyre egyébként soha nem volt még olyan szintű társadalmi, befogadói igény, mint napjainkban.

A kötet novelláiban olyan történetek, élethelyzetek sejlenek fel vagy fedik fel magukat villanásszerűen, amelyekhez a nyugati társadal-

makban élő olvasók minden bizonnyal könnyedén tudnak kapcsolódni a saját élményeiket, benyomásait felidézve. Mindezt talán csak a szereplőkkel való azonosuláskor tudatosíthatjuk igazán magunkban: olvashatunk ugyanis többek között olyan főhősökről, akiknek a párkapcsolati válságáról egy, a testüket monitorozó, tényyszerű adatokkal dolgozó okoseszköz tud igazán jelentőségteljesen beszélni. Találkozhatunk emellett a közösségi média képmutatását, a futótűzként terjedő virtuális kihívásokat és trendeket magából kikelve megelégedő, vagy épp a családi konfliktusokat klasszikus fantasy videojáték-narráció segítségével elképzelt mindennapi szereplőkkel is. Baljós, technofób, de mértéketlenül technofil atmoszféráról sem beszélhetünk a szövegek kapcsán: a kötet az emberi élet részévé váló 21. századi technológiák előnyeire és hátrányaira egyaránt rávilágít, valamint izgalmas szemszögekben beszél arról, milyen társas emberi lénynek lenni egy a digitális önkiterjesztéseink, okoseszközeink által erőteljesen meghatározott világban. A novellák témája ugyan eltérő, a kötet címében is jelzett kapcsolat-faktor, ami egyszerre jelölheti a bennünket körülvevő eszközök működésének rendellenességeit, valamint az interperszonális kapcsolatokban bekövetkező töréseket, szakadásokat, mindenképpen összekovácsolja őket.

A kötet húsz novellája közül érdemes megvizsgálni a harmadik, *A megértés puffjai* című szöveget, amely amellett, hogy a személytelen digitális kommunikáció alságos, elidegenítő hatásáról, a hierarchikus rendszerbe való beilleszkedési kényszer fojtogató mivoltáról is mesél, mindenekelőtt az internetes kommunikációs platformjaink nyelvezete és ritmusa segítségével írja át egy beosztott és a felettese között lezajló kommunikációt. Egy vállalat alkalmazottjának és a felettesének online térben zajló kommunikációja tárul elénk: „Viola: Kedves József, be tudnál jönni az irodámba? :) József látta. József gépel. Rendszerüzenet: József, a leírtak többszöri kitörése bizonytalanságot sugallhat Viola felé. Viola: Mondjuk 10 perc múlva? Ki kell bújni az alól valahogy, hátha utána elfelejtődik a dolog. Persze tudja, itt sose felejtődik el semmi, itt minden rögzítenek, itt mindenre emlékeznek.” (23). Az „itt” nemcsak a férfi munkahelyére vonatkozhat, hanem az állandóan monitorozott digitális térre, amelyben a munka, illetve a munkatársak közötti kommunikáció történik. A szöveg formája és tartalma között éles ellentét rajzolódik ki: a szoftverek által közvetített, analízált, ezáltal mesterségesse váló beszédmód mögött nagyon is emberi, szabályozhatatlan és kordában tarthatatlan érzelmek és ezek által kiváltott történések morájanak. Mindez párhuzamba kerül a tragikus sorsú főhős szenvedésével, aki a beszédmódhoz való alkalmazkodással igyekszik elkerülni a kirúgását, azonban végül mégsem tudja kordában tartani az érzelmeit. Amíg viszont a szöveg szintjén csak abbamarad a jelfolyam, addig a konfliktusoknak nagyon is kézzel fogható következményei lesznek. József tényleges megsemmisülését a kibertérben csak az elnémulás jelképezi, ám az olvasó tudja, hogy a hús-vér valóságban mekkora súlya van az elnémulásnak.

A szövegek közül kiemelem *Az álmaidat is add nekem*, illetve a *Péter atya 1.0* című novel-

Vidosa Eszter

(Veszprém, 1991)
Kritikus, szerkesztő, az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje. 2009 óta Budapesten él, 2012-ben fejezte be tanulmányait az ELTE magyar-művelődéstudomány szakán, majd 2014-ben ugyanitt végzett mesterképzést irodalom- és kultúratudomány szakon. Tanulmányai, kritikai és fordításai 2013 óta jelennek meg. Kutatási területei a transzgresszív test és identitás, illetve a poszthumanista elméletek az irodalomban és filmekben.

lákat. Előbbi azzal a gondolattal játszik el, hogy milyen lenne, ha szeretteink minden mozdulatát felügyelhetnénk egy a testünk jelzéseit adattá formáló okoseszköz segítségével. Hol fekszik a határ test és annak mesterséges kiterjesztése, én és a *Másik*, két kapcsolatban élő személy privát szférái, kényszeresség és szabad akarat között? 2021-ben már a legkevésbé sem furcsa a kérdés: mik lehetnek a következményei a gépeink által mért, tárolt és közvetített adatok ránk zúdulásának, hogy hat ez a saját (lelki) egészségünkre és az interperszonális kapcsolatainkra? A másik izgalmas novellában paphiány miatt egy Péter atya névre keresztelt, Japánban gyártott gépet küldenek egy kis faluba. A cselekménnyel egyenesen a robotpap temetésébe csöppenünk bele, aki ugyan értelemszerűen nem halhat meg, mégis eltemeti a falu: „– Le kellett állítanunk. – Rosszul csinált valamit? – Nem, dehogyan. Péter atya jól végezte a dolgát. Túl jó. – Halál nélkül nincsen egyház – löki félre Zoltán atya a programozót. – Hogyhogy nincs? – Ha nincs halál, nincs feloldozás.” (142) Miután az egyházi főméltóságok is tiszteletüket teszik a robotnál, a Szentírást kitűnően ismerő, kiváló miséket tartó, és gyóntatásra is tökéletesen alkalmas entitásba közös megegyezés során, szándékosan ültetnek bele egy „hibákat” előidéző programot: „Hamar rájöttek, hogy a Péter atya által tárolt adatok milyen veszélyesek lehetnek rájuk nézve. Úgyhogy be kellett építenünk egy bűnbeesés-kiegészítőt, mert mégsem hozhat létre az emberiség egy büntelen robotot, azzal semmissé tennék az üdvörtörténetet” (143.) Az egész szöveget átszövik a digitális kultúra mindennapos, mégis az adott helyzetben bizarrnak ható elemei: ilyen a streamen közvetített mise, a temetőn vetített slideshow, a gyóntatáshoz programozott modul – mindez arra is rávilágít, hogy a digitális korszakba történő átlépéskor milyen mély szakadékok nyíltak, nyílhatnak meg a társadalom alatt. Az olyan jól sikerült novellák, mint a *Péter atya 1.0* izgalmas problémafelvetésekkel emlékeztetik az olvasót, hogy a kötet tematikája számtalan megválaszolatlan kérdést rejteget még magában, például etikai-filozófiai tekintetben is.

A *Kapcsolati hiba* történetei által felrajzolt szituációkban tehát az ember, társadalom és kultúra a technológiával való ütköztetése, és az ezekkel párhuzamosan íródó interperszonális ütközések – és szakadások – az irányadók, noha a technológia a mindennapokat gyökeresen befolyásoló vívmányai nem feltétlenül egyoldalú vagy szélsőséges szerepben jelennek meg. Az élet szerves részévé váló technicitás a szövegekbe is mélyen szervesül, és az adott kontextus függvényében mutat meg valamit a gépekkel, digitális szoftverekkel, mobiltelefonos appokkal kiegészült, ám továbbra is nagyon emberi világnak, amelyen ugyanúgy szétzilálhatnak a meghibásodott mechanizmusok, mint az (okos)eszközöinket. A szövegeknek mindemellett vannak az olvasó közelebbkerülését elősegítő magyar társadalmi vonásai, amelyek a jellegzetesen hazai figurák, helyszínek és konfliktusok szerepeltetésével lesznek hangsúlyosak. Erre erős példa lehet a *Válsuk le a Nagypapát!* és a *Drexít* című novellák, amelyek külföldre emigráltak, ám különféle okokból egyaránt az otthonukra visszatérő szereplők szemszögéből mutatnak be egy-egy, nem csak technicitás kérdése miatt égető, aktuális problémát. „A Nagypapa az oktatási rendszerünket is tönkretette, mert félt, hogy valaki túlnő rajta. Majdnem ki is tagadta anyámat, amikor külföldi egyetemre íratott engem. Aztán

megnyugodott, remélte, majd kint maradok, külön boldog volt, amikor Samuel megkérte a kezemet, pedig amikor először mutattam Samuelről fotót, akkor kiakadt, hogy de hát ez fekete.” (112.) A novella feszültségét fokozza az elmaradhatatlan technológiai tényező, a közösségi média megkerülhetetlensége, amely egyszerre kapcsolja össze és szigeteli el egymástól a történetek hőseit – akikkel olykor-olykor már zavarba ejtően könnyedén azonosulhatunk.

Miután tehát az olvasó könnyűszerrel kapcsolódhat a kötet érezhetően szándékosan mindennapi, szokványos figurákként ábrázolt szereplőivel, a hangsúly – a technicitás problémafelvetései által irányított történetek ellenére is – minden esetben végtelen emberi problémákon, konfliktusokon lesz, így a társadalmi elidegenedés és magányon, a generációs különbségeken, vagy az őszinteség, a bizalom hiányán. A szereplők jelleme legtöbbször az adott szituáció mentén rajzolódik ki, hogy az ilyen és ehhez hasonló interperszonális ütközések súlya az ő szemszögükből tükröződhesse. Mindez ugyan segít abban, hogy a személyes tapasztalatainkat is megtalálhassuk az adott történetekben, azokat egymás mellett olvasva kissé egysíkúnak érezhetjük a kötet szervezett novellákat. Emellett olyan szövegek is akadnak a kötetben, amelyeknél érezhetően jól tett volna a formula pontosítása, alaposabb kidolgozása: ilyen például a *Szelekció* című szöveg, amelyben egy pszichológus és a páciens beszélgetésébe pillanthatunk be. „– Az apjától hallja. – Mit hall? – Hogy ne aggódjon Dominik a túlnépesedés miatt, mert úgyis kiszelektálnak a kövérek és a satnyák. – Egy éve is ezt mondta? – Ezt most hagyjuk. – Szerintem ne hagyjuk. – Azt akarod, hogy bögjek? – Nem, csak hogy ne vedd át a férjed védekező mechanizmusait.” (105.) Főhősünk tehát konzultáció közben, a forgalmas budapesti utcákon rollerezik, ennek pedig súlyos következményei lesznek: a szakemberrel való beszélgetés iránya és hangvétele helyenként a szórakoztató regények stílusát idézi, ami hatásosan erősíthetné a szövegben rejlő tragikomikumot, ám mégsem annyira alaposan megkomponált ahhoz, hogy igazán maradandó olvasmányélménnyé válhasson. Bár a novellában ott a potenciál, hogy több jelentésréteget is megmozgasson, éppenhogy csak felvázolja a főhőst, és vele együtt egy olyan összetett problémát, amely sokkal több kifejtést igényelne. A szöveg végkifejlete, akárcsak az egyébként szintén izgalmas *Prémium felhasználók*, vagy a kötetzáró, a kiemelt pozíció miatt szerzői-szerkesztői állásfoglalásként is fölfogható *A föld nyelje el* című novellák esetében, inkább didaktikusnak és elcsépeletnek tűnik, így a szűz szintjén sem tud olyan minőséget közvetíteni, ami felemelné őket a kötet legjobban sikerült darabjaihoz.

A *Kapcsolati hiba* novelláinak legtöbbször ugyanakkor képes új értelmezési lehetőségeket, számos esetben akár többet is kapcsolni az adott, technicitást érintő problémafelvetések köré felépülő szimbólumrendszerekhez, ezzel teljes mértékig bevonva, elgondolkodtatva és nem mellel szórakoztatva is az olvasót. Napjainkban a humán- és kultúratudományokban, illetve az irodalomban is kifejezetten nagy népszerűségnek örvend az emberrel, testtel, egyénnel, társadalommal szembeállított technológia tematikája. Ebben az esetben magától értetődőnek látom a kérdést, hogy a technicitás tematikája gyökeresen átrendezi és átírja-e a szövegeket, vagy inkább csak problémafelvetések

szintjén kezeli a 21. század egyik legaktuálisabb és legizgalmasabb tünetegyüttesét, ám nem törekszik arra, hogy kirívóan újszerű elbeszélői nyelvet kapcsoljon hozzá, vagy valamilyen módon felforgassa a kortárs irodalmi hagyományokat. Bár Mécs Anna novelláskötetében helyenként a szöveg szintjén is felszínre tör a tematikához kapcsolódó, megkerülhetetlen nyelvi meghatározottság, az érezhetően nem kíván markáns szövegszervező erővé válni. Mindez azért lehet jelen esetben is lényeges kérdés, mert a technológia, illetve a humán- és kultúratudományok kapcsolódásai iránt érdeklődő olvasók abban a kortárs irodalmi térben, ahol gyakran hangzanak el az olyan kife-

jezések, mint az antropocén vagy a poszthumanizmus, joggal kereshetik azt a technicitás által radikálisan átírt nyelvet, amelynek már a 21. század bizonyos, többek között jelen kötetben is érintett aktualitásai mutatnak irányt. A *Kapcsolati hiba* tehát ilyen tekintetben nem igazán merészkedik új terepre, ám így is egy izgalmas koncepciók mentén megkomponált kötet, a befogadóval szembe helyezett (ám nem kimondottan fekete) tükör, mindemellett pedig kimondottan szórakoztató olvasmány.

(*Scolar Kiadó, 2020*)
Vidosza Eszter

A szemem felejtett nagyjító esete

(Juhász Attila: *Lassú nézés*)

Kiss Georgina

1986-ban született Pécsen. A PTE BTK magyar–filozófia szakán végzett, majd a PTE IDI doktorandusza volt, kutatási témája a magyar tárgyias költészet. Jelenleg középiskolai magyartanár. Kritikákat, tanulmányokat és verseket publikál.

Juhász Attila lassú tempójú, s így alapos szemrevételezést engedő, kritikákat és tanulmányokat egybegyűjtő kötete nemcsak irodalmárok számára lehet fontos és élvezetes olvasmány, hanem tanárok és diákok érdeklődésére is számot tarthat, legalábbis a bevezető szerint.

A kötet három szerző, Gécz János, Jász Attila és Zalán Tibor munkásságáról értekezik. Hogy miért épp e három életmű szerepel egy kötetben, annak egyszerű oka van. Juhász Attila az ő könyveikről írt leggyakrabban kritikát. Persze Juhász érdeklődésén kívül több dolog is összeköti ezeket az életműveket, azonban ezek a jellemzők sajnos nem kerülnek összegző kimondásra.

Juhász Attila szakmai felkészültsége, tájékozottsága a retorikai és stilisztikai fogalmak és fogások terén kiemelkedő. Ezt szinte minden mondatában kamatoztatja is. A mikro- és makroelemzések, a kisértékű és nagyobb összefüggéseket megláttató megállapítások azonban sokszor aránytalanul a túlrészletezés felé billennek el. Hogy egy példát mondjak: a Gécz költészetéről szóló első írása, *A mozaiképítő* tárgyalja ugyan a költő indulását (elsődlegesen életrajzi szempontból), és felvázol egy-két markánsabb vonást (mint a nehezen követhetőséget, az életmű teljességének szerteágazó mivoltát s annak jóformán befogadhatatlan bonyolultságát, a mozaikosságot és a hosszúvers sokrétű alkalmazását), s el is helyezi az arctalanok nemzedékében, ugyanakkor eközben állandóan megtöri a szöveget szókapcsolatok, költői képek értelmezésével. Ez a módszer pedig nem az aprólékos olvasás, hanem a túl szerteágazó kifejtés érzetét kelti.

Azzal a retorikával pedig, ami egyrészt Gécz mint művészt a megfejtethetetlen és szinte követhetetlen kategóriába magasztalja, s egyúttal megállapítja, hogy csak a legfelkészültebbek

érthetik meg, azzal nemcsak eltávolítja a leendő olvasóktól a jövőbeli Gécz-olvasás gondolatát, de a saját pozícióját is szerencsétlenül felnagyítja, hiszen a szerző maga éppen sikerrel interpretálja a gigászi magasztalokba tolt szövegeket. Például az ilyen fordulattal: „Az elmondottakból talán az következik, hogy Gécz János masszív olvasótábora a beavatottak, beavatódottak létszáma nem lehet nagy, műveit inkább ingyencek élvezhetik.” (22.)

Ennek megvalósulása az is, mikor Juhász *A vers az vers, a tuccat az nem tuccat* című fejezetének nyitányában azt latolgatja, miért hallgat Gécz kötetéről 1,5 éve a kritika, s a lírikus tekintélyes munkásságának áttekinthetlenségét, illetve az újonnan alkotott ars poetica elhelyezhetlenségét jelöli ki lehetséges okokként. (44.)

Ha mindez az erős karakterű értekezői hang nem tántorít el a könyv olvasásától, akkor tényleg gazdag és módszertani apparátusát tekintve is bámulatos értelmezéseket olvashatunk három fontos életműről. De ugyanebből következik az is, hogy ha meg kell határoznom, kinek is szól (valójában és nem csupán a felvezető ígérete szerint) ez a könyv, akkor csak az irodalmárszakma szűkebb körére gondolhatok, mert egy középiskolás, sőt egy alsóbb éves egyetemista nagy valószínűséggel nem követi olyan könnyen a szövegek tudományos nyelvét és gazdag elméletiségét, így biztosan nem forgatná örömmel vagy haszonnal a könyvet. Azokhoz szól tehát, akik egyébként is remekül tudnak Géczit (és Jászt és Zalánt) olvasni, legfeljebb csak nem annyira tájékozottak az egyes életművekben.

A Gécz Jánosról szóló kötetrészt tehát egy átfogó, a Gécz-lírárt, s főleg az életmű sokoldalúságát nagyvonalakban áttekintő, a költői indulást és a főbb életrajzi vonatkozásokat is összefoglaló nyitótanulmány után kötetrecenziók követnek. A legkorábbi 1999-es. Ezek bár nem nélkülözik a tárgyalt könyvek életműbeli elhelyezését – műfajuknál fogva – nemigen lépnek túl az egyes kötet-összefüggéseket, tallózó áttekintések érintőlegességén. Minden írás újra és újra kiemeli az életmű gazdagságát és sokszínűségét, illetve Gécz kvázi követhetetlen termékenységét. Üdvözlendő viszont, hogy a frissebb értelmezésekben Juhász egyre inkább elszakad az életrajzi (adatokkal legitimált) olvasatoktól, és figyelme sokkal inkább az életművön belüli motívumhálóra, dús összefüggésrendszerre irányul, jótékonyan befolyásolva ezzel a Géczit olvasó, ám a korpuszban kevésbé tájékozott befogadókat. A szerző öndefinícióit és explicit irodalomértésre vagy alkotásra tett kijelentéseit azonban mindvégig kiemelt figyelemmel követi, s a szövegegtérhez kulcsként használja. Egyértelműen kitűnik ez például az *Esszékből regény* című fejezetben, ahol Juhász Gécz két esszégyűjteményét tárgyalja (98.). Ez a fajta értelmezői alapállás általános jellemzője tehát a Juhász-szövegeknek.

Bár az első tanulmány a Gécz-fejezetek bevezetéseként funkcionál, azt követően pedig kronologikus rendben olvashatunk recenziókat, nekem hiányzik valamiféle összegző zárás a tematikus csoport végén, akkor is, ha nem egy lezárt életműről van szó. Jót tett volna a kötetnek egy konklúziókat megfogalmazó utószó, ami például összefogja az itt felvázolt kötetek egymáshoz való viszonyát.

Több olyan recenziót találunk Juhász könyvében, melyek valamilyen műfaj megújítására vagy legalábbis a műfaji keretek bemozdítására hívja fel a figyelmet. Géczy kapcsán például a hosszúvers, Jász kapcsán a napló és a levél műfaja, míg Zalánnál többek között a haiku ilyen. A Jász Attila-kötetekkel foglalkozó rész első darabjában ezért is lehet ilyen erőteljes az értelmezői figyelem életrajziságra való koncentrációja. Juhász olvasataiban továbbra is épít a szerzők szép-irodalmi kívüli megnyilatkozásaira, például kortársaikról írott kritikáikra, interjúikra. Ugyanakkor nem feltétlenül fontos, hogy Jász más szerzőkről beszélve mit mond a napló műfajáról, hiszen ez nem biztos, hogy meghatározza a műfajhoz való saját (alkotói) viszonyát. Bár a Jászról szóló tematikus egység előtt nincs felvezető fejezet, az első recenzió általánosságokat is megfogalmaz. Például azt, hogy „Jász Attila minden eddigi kötetében meghatározó szerep jutott a mitologikus érdeklődésnek” (141.). Jellemző, hogy a szerző személyéről szóló megállapítás-ként fogalmazza meg: „Úgy tűnik, ez nála alkati jellegzetesség, s az alkotói karakter érésfolyamatában kiemelkedően fontos momentum volt a mítoszok világának mélyreható tanulmányozása. A konkrét művek arról tanúskodnak, hogy a legerőteljesebb benyomást a görög-latin hősök és történeteik tették a szerzőre.” (141.)

Jász életműve is dús utalásrendszerű, Juhász pedig gazdag műveltségével, aprólékos figyelemmel értelmezi. Az *Árnyalakok, árnyalakok* című, *Belső árnyékról* írott recenzióban és a Zalánról írott elemzésekben mutatkozik meg az, hogy nemcsak ebben a három életműben, az irodalomtörténetben, a szerzői életrajzokban és nyilatkozatokban tájékozott, hanem más művészetekben (film, képzőművészet) is. Tág szemléletű és rugalmas befogadói attitűdnek lehetünk tanúi (élvezői), amely többretegű olvasatokhoz vezet: „Egy-egy belső árnyék lehet azoknak a művészeknek a költőben megelevenedő alakmása, alkotói szellemisége, akiknek életművét részekben és egészében is vizsgálja, befogadja, újraéli, interpretálja Jász Attila. Reflexiói az alanyiség összetett viszonyrendszeréről tanúskodnak. (161–162.).

Belülről kialakított olvasatok. Talán így jellemezhetnénk Juhász Attila olvasásmódját. Fontos eleme ennek a szerzői önértelmezésként olvasható mondatok komolyan vétele („Jász Attila komoly segítségét ad” (168.). A szerzői mondatok ilyen – szépirodalomon túlra is kiterjesztett – figyelembevételre Jász Attila vallomásságra apelláló napló- és levél szerű művei esetében sokkal inkább adekvát olvasási stratégiának tűnnek, mint a kötet eleji, Géczy-életművet tárgyaló szövegek esetében.

Juhász értelmezői figyelmének fókuszában gyakran a szubjektivitás-probléma áll. Mindhárom szerző esetében termékeny a vallomásosághoz való viszonyt vizsgálni. Különösen igaz ez az alteregókkal, referencialitással és a szerzői azonossággal is játszó Jász esetében. Az életmű

szerepszerű megszólalásait, azaz a szerző és alakmásainak viszonyrendszerét remekül foglalja össze a (legtágabb életműbeli horizonttal dolgozó) *Hasonmásokat teremt a papíron* című dolgozat.

A *Lassú nézés* első Zalánról szóló darabja – ahogy a Jász-fejezet elején található is – összefoglal általánosságokat is, hiszen utal a korábbi tizenegy Zalán-kötetre. A szerző életművét egy olyan sajátos keverékként írja le, melyben egyszerre van jelen a viszolygás és az undor erős indulata, a tárgyiasság és hozzá még az avantgárd szellem, valamint a neoromantika érzelmvilága (203.) Juhász érdeklődése tehát itt is befogadói kihívást keres és talál, hiszen Zalán életműve, ahogy az eddigi szerzők is, nagy feladat elé állítja az olvasót, ugyanakkor nagy szabadságot is ad neki. Talán ez az a jellemző, ami összefogja a három kiválasztott életművet: „A mű befogadása nem elégszik meg a passzív olvasás hagyományával, a szerző arra törekszik, hogy az olvasó szinte alkotótársává váljon.” (211.)

Juhász a kötet jelenéig áttekinti a Zalán-életművet is. A *Lassú nézés*ben műnemek szerinti kronológiát követ. Felmutatja a motivikus összefüggéseket a különböző kötetek között. S ez a kötet legnagyobb erénye is egyben.

Juhász Attila olyan tájékozottsággal rendelkezik e három szerző életművében (és ez alatt nem csak a szépirodalmi megjelenéseiket kell érteni) és életrajzában, ami nagyon keveseknek sajátja, így olvasatai hasznos és hiánypótló meglátásokat tartalmaznak. Ugyanakkor elemzéseiben nem tekint ki a kortársakra. Ez az elszigetelő nézőpont olyannyira jellemzi Juhász befogadói horizontját, hogy még a három, egy kötetben vizsgált életmű összefonódásait sem kutatja semmilyen módon. Juhász nem említi egyik kötetéről szóló írásban sem a másik két szerzőt. Ez azért is furcsa, mert a megolvasott kötetek gazdag (intertextusokban is bővelkedő) utalásait viszont feltárja.

Összességében talán a koherenciát hiányolom a legjobban a kötetből. Nem működik könyvként, csak recenziógyűjteményként ebben a formájában. S ezen már az is sokat segített volna – ha már az egyes szövegeket nem is egészíti ki a szerző a kohéziót erősítő egymásra utalásokkal, összefüggések említésével –, ha egy zárófejezetben kiemeli az itt olvasottak közös elemeit, a tárgyalt életművek egymáshoz való viszonyát. Egy ilyen keretező tanulmány egyértelművé tehetné volna Juhász kötet szerkesztői koncepcióját is.

A *Lassú nézés* mintha nagyító alatt tanulmányozná az egyes életműveket, ugyanakkor elfelejtené szabad szemmel, egymás mellett is megnézni őket. Ugyanakkor minden hibája és esetlegessége ellenére bizonyítja, hogy milyen fontos az olyan kritikusok jelenléte, akik rendszeres figyelemmel kísérik egy-egy szerzőt, így mélyebbre jutva az életmű viszonyrendszerében.

(Kortárs, 2020)
Kiss Georgina

DR. HORVÁTH NÓRA

1978-ban született Győrben. Filozófus, művészeti író. A Győri Széchenyi István Egyetem egyetemi docense. 2016-tól a Műhely szerkesztője, 2019-től főszerkesztő-helyettese, 2020-tól főszerkesztője.

Tudományos fokozat (PhD): Filozófia (2014).

Tanulmányok:

2006–2009: Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskola; 2002–2006: Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, filozófia szak; 1998–2002: NYME – Apáczai Csere János Kar, tanító szak; 1998–2002: NYME – Apáczai Csere János Kar, művelődésszervező szak.

Főbb kutatási területei: az esztétikai életvitel filozófiai megközelítései; létezésesztétika; George Santayana életműve; amerikai esztétizmus, Edward Perry Warren és Fred Holland Day életműve; amerikai pragmatizmus, pragmatista esztétika; Richard Shusterman filozófiája (szómaesztétika); Frenák Pál életművének filozófiai megközelítése;

A magyar és idegennyelvű publikációk listája elérhető az MTMT adatbázisban.

Önálló kötetei: A szépség szeretői – George Santayana és kortársai (2018 GlobeEdit, 2019 JatePress)

DR. HORVÁTH-MÁRJÁNOVICS DIÁNA

1988-ban született Győrben. Irodalomtörténész, kritikus. 2020-tól a Műhely szerkesztője, a lap kritikarovatának vezetője. A Révai Miklós Gimnáziumban érettségizett. A Pécsi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájában szerzett doktori fokozatot. A Az ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. Fő kutatási területei: Mészöly Miklós életműve; a kortárs magyar próza.

Tanulmányok:

2014–2017: ösztöndíjas doktorandusz, PTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola; 2011–2013: esztétika szakos bölcsész (MA), PTE BTK; 2010–2013: magyar nyelv és irodalom szakos bölcsész, irodalomtudomány szakirány (MA), PTE BTK;

2007–2010: alapszakos szabad bölcsész (esztétika szakirány), magyar minor (BA), PTE BTK.

Publikációk listája elérhető az MTMT adatbázisban.

KURCSIS LÁSZLÓ

1950-ben született Csornán. Grafikusművész. 1990-től a Műhely arcualattervezője.

Tagság: Magyar Grafikusművészek Szövetsége, Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete, Győri Grafikai Műhely, Art Flexum Művészeti Társaság, Nyugat-Szlovákiai Képzőművészek Egyesülete, Art World Hungary Egyesület. 1975 óta szerepel csoportos és egyéni kiállításokon Magyarországon és külföldön egyaránt. Rendszeres résztvevője a magyar és nemzetközi művésztelepeknek. Alkotásai számos közgyűjteményben és magánkollekción megtalálhatók itthon és külföldön egyaránt. Szuverén alkotói munkáját gazdagítja és végigkíséri a művészetoktatói, kiállításrendezői és tervezőgrafikusi tevékenysége, amit a győri Műhely kulturális folyóirat harminc évfolyamának arcualattervei, több mint száz könyvborító,

kereskedelmi és kulturális plakát is reprezentál.

Tanulmányok:

Dekoratór és Kirakatrendező Iskola, Budapest 1969–1972, Mártélyi művésztelep 1972–1986, Pedagógiai Főiskola, rajz szakirány Győr 1975–1979, Képzőművészeti Egyetem Budapest 1979–1983.

Díjak: 1973 Petőfi-pályázat I. díj, 1986 Győri Grafikai Műhely-ösztöndíj, 2000 Győr Város Kultúrájáért díj, 2003 Győr Város ezüst emlékérmé, 2003 Győr-Moson-Sopron Megye ezüst emlékérmé, 2005 Megyei Tárlat Győr, Művészeti Alap díja, 2007 Regionális Képzőművészeti PRÍMA DÍJ (megosztva, Art Flexum Művészeti Társaság), MAOE Alkotói Támogatás, 2008 Megyei Tárlat Díja, 2014 Téli tárlat díja, 2014 Art Flexum Művésztelep díja.

TAKÁCS NÁNDOR

1983-ban született Mórton. Költő, középiskolai tanár. 2021-től a Műhely szerkesztője, a lap szépirodalmi rovatait (vers és próza) vezeti. A Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban érettségizett. Versei 2007 óta jelennek meg irodalmi folyóiratokban. Pedagógusként a diákok szövegértelmezési és szövegalkotói kreativitásának fejlesztésével foglalkozik.

Tanulmányok: 2014–2017: magyartanár szak (MA), PE MFTK; 2009–2011: biológiatanár szak (MSc), PTE TTK; 2001–2009: biológus szak (Evolúció–Ökológia–Szisztematika szakirány), ELTE TTK.

Önálló kötete: Kolónia (2014 Napkút Kiadó)

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

Széchenyi István Egyetem, Győr

Universitas-Győr Nonprofit kft

műhely

KULTURÁLIS
FOLYÓIRAT

2021

/ 3

950,- Ft

